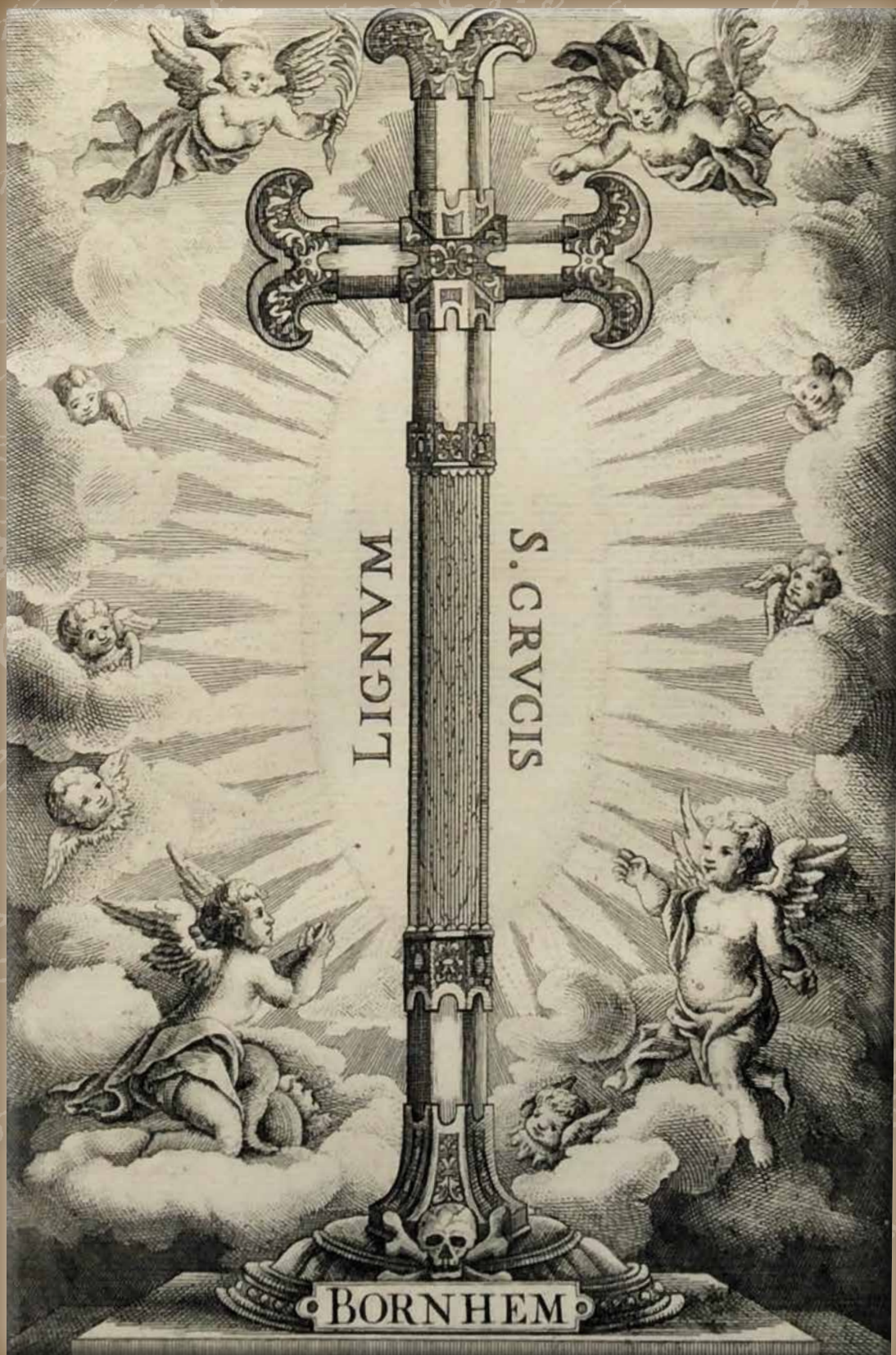

Mededelingen

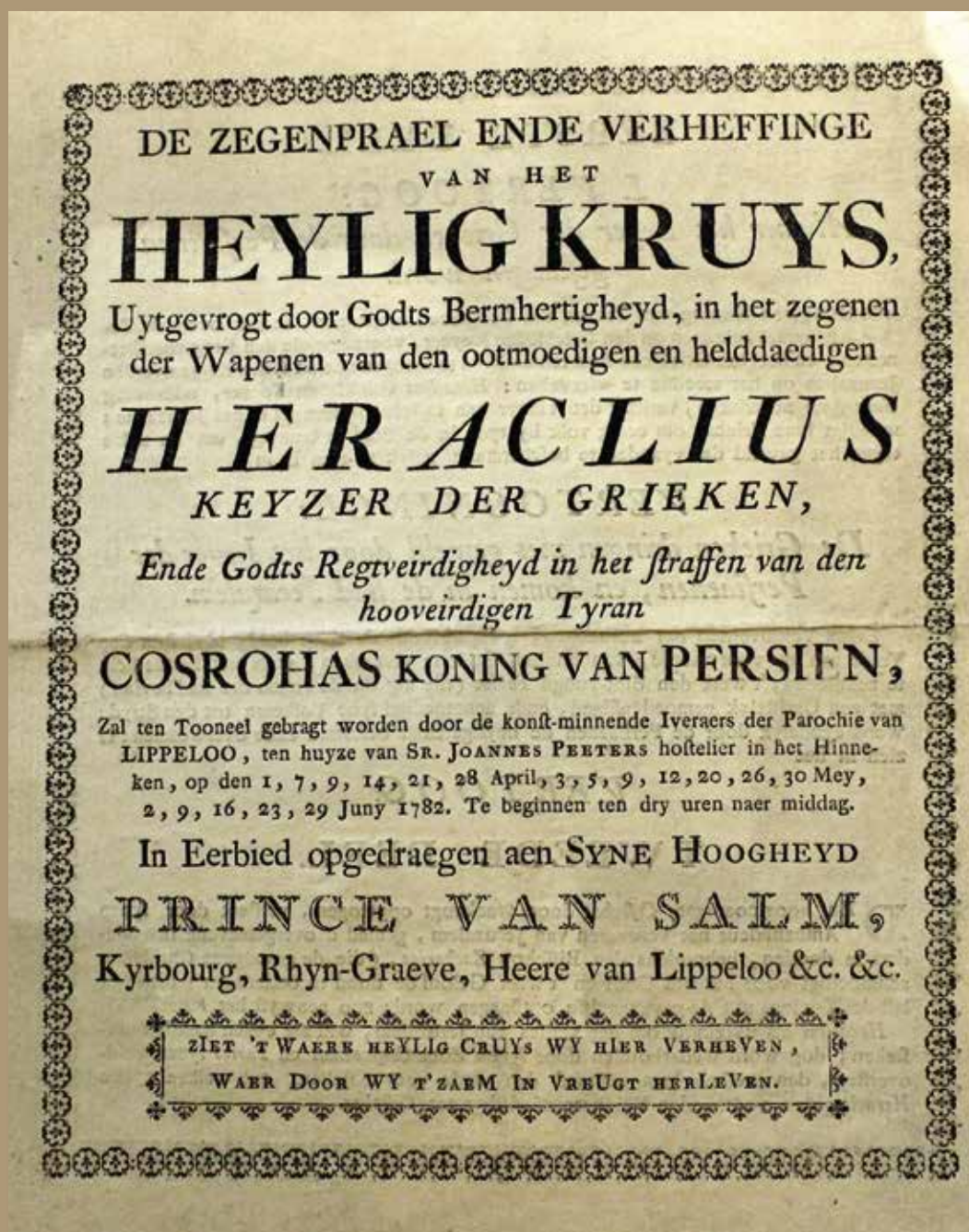
van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw

nummer 31
mei 2020

Uit het archief

Rijksarchief Antwerpen, Verzameling Losse Aanwinsten, Z0/012/16

Affiche voor toneel te Lippelo 1782 (foto Willy Meersman)

Verantwoordelijke uitgever: Luc Rochtus, Van Breestraat 33, 2018 Antwerpen

Zetel van de Vereniging: Erfgoedhuis De Casteleyn, W. d'Urselstraat 5, 2880 Hingene-Bornem

Secretaris: Achiel Calus, e-mail: heemkundekleinbrabant@gmail.com Rek. nr.: BE63 0682 0091 4208

Cover: Prent van de Heilig Kruisrelikwie uit het Engels Klooster te Bornem, gemaakt door François Harrewyn en gepubliceerd in Sanderus, Flandria Illustrata tome III (met dank aan E. Van Ranst)

Redactie: Benny Croket

Realisatie en druk: N.V. Drukkerij Baeté, Puurs

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de vorm en de inhoud van de door hen ondertekende bijdragen.

Artikels mogen overgenomen worden mits bronvermelding en toestemming van auteur of uitgever.

Voorwoord van de voorzitter

L.S.,

De gebeurtenissen van de laatste maanden gekoppeld aan ons heemkunde-gen doen ons terugdenken aan wat onze voorouders in vroegere tijden, met andere (minder verweer-)mogelijkheden moeten ervaren hebben. Al een millennium lang bevatten de geschreven bronnen en archieven verwijzingen naar plagen die minstens eenmaal per eeuw meedogenloos toesloegen en een grote impact hadden op zowel mensen als dieren: pest (de Zwarte dood), cholera (de Blauwe dood), vogelpest, veepest, tyfus, enz.

De cholera verscheen nog in Klein-Brabant tot het einde van de 19de eeuw. Hier en daar zijn nog materiële en immateriële tekenen die ons daaraan herinneren: de Sint-Jobverering in Hingene en Mariekerke, het Sint-Rochuskapelletje op de Hingenesteenweg in Bornem, pest-wegels, openbare waterpompen (Ruisbroek, Mariekerke), gasthuizen (Puurs). Onderwerpen genoeg dus voor een toekomstig jaarboek.

Maar alle pandemieën ten spijt, toch heeft bestuurslid Benny Croket met deze uitgave opnieuw gezorgd voor boeiende 'Mededelingen' over de meest diverse onderwerpen en met medewerking van een tiental auteurs.

Nog veel leesgenot.

Luc Rochtus,
voorzitter van de
Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw,
mei 2020

TIJDENS DE MAAND JULI IS ERFGOEDHUIS DE CASTELEYN
WEGENS VAKANTIE GESLOTEN

Nog verkrijgbaar

Jaarboek 2019

Leven in de Brouwerij

*Historiek van een biercultuur in
Hingene, Wintam, Eikevliet, Klein-Mechelen, Eikse Amer*

Dit jaarboek 2019 geeft een beeld van de biercultus in Hingene, Wintam, Eikevliet, Klein-Mechelen en Eikse Amer over ongeveer drie eeuwen, met alles wat te maken heeft gehad met de herbergen, cafés, brouwerijen, bottelarijen en kuiperijen. De elf behandelde brouwerijen zorgden voor tewerkstelling in het dorp en talrijk waren de onderaannemers als kuipers en bottelaars. De vermogende brouwers hadden een grote impact op sociaal vlak en stonden dikwijls aan de wieg van toneelkringen en opstartende harmonies en fanfares. Vaak werden ze dan voorzitter en lieten zich gelden in de dorpspolitiek.

Ongeveer 400 herbergen worden besproken. Zij zorgden voor het sociale leven in het dorp. Straten met 20 à 25 cafés waren geen uitzon-

dering. Dikwijls waren het de lokalen voor meerdere verenigingen of clubs, zoals voor de duivensport, wielrennen, kaatsen, enz. Verder werd er op de bollebaan gespeeld, gedanst, gezongen en gedronken. Soms te veel zodat er krakeel van kwam en al eens werd gevochten.

Achteraan zit een katern in meerkleurendruk met foto's van glazen, viltjes, etiketten, reclameborden van de verschillende brouwerijen.

Voor inlichtingen en bestellingen: zie cover achteraan

Met de VHKB en de Vrienden van het Archief op uitstap

"The World of Bruegel in Black and White" in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel

Wie herinnert zich nog de stormachtige weekends in februari? Op een van die zondagen, namelijk 16 februari, spoorde een door het slechte weer uitgedunde groep Vrienden van het Archief bij storm en ontij naar Brussel Centraal voor een bezoek aan de tentoonstelling van Bruegels tekeningen en prenten. Het was alsof Bruegel ons wilde bang maken in afwachting van onze ontmoeting met zijn demonen.

Wij hadden gekozen voor de formule met een voorafgaande lezing

"Meet the master" met daarna een vrij bezoek met audiofoon aan de tentoonstelling. Bruegel is wereldberoemd om zijn schilderijen, maar in zijn tijd was hij vooral bekend door zijn prenten. Zo'n 450 jaar geleden, tijdens de 16de eeuw, was Vlaanderen het centrum van productie en handel in prenten.

Bruegel en zijn uitgever Hiëronymus Cock speelden een sleutelrol in deze productie. Hun meesterlijk vakmanschap en ondernemerszin waren de kern van hun succes. Veel van de prenten werden in de tentoonstelling in de verschillende stadia van het productieproces getoond. Van ontwerp tot definitieve tekening en over de gegraveerde drukplaat tot de in massa geproduceerde prent. De gewone burger kon zich toen geen schilderij van Bruegel aanschaffen. Trouwens schilderijen werden toen meestal in opdracht gemaakt van rijke notabelen of clerici. Maar door

de massaproductie van de gedrukte prenten konden de gewone lieden zich ook een kunstige, leerzame en leuke prent aanschaffen van Italiaanse landschappen, de zeven hoofdzonden, de deugden, hellevuren, heksen en duivels tot heilige martelaren en nog zoveel meer, geïllustreerd met bijzondere fantasiefiguren en vreemde details.

Deze tentoonstelling was schitterend gepresenteerd in de prachtige vertrekken van het "Paleis van Karel van Lotharingen", een unieke locatie uit de 18de eeuw, dat aanleunt aan de Koninklijke Bibliotheek in het hart van Brussel. Wij hebben er van genoten... en de treinen reden normaal. (A.C.)

Cursus Stamboomonderzoek

Op zoek naar je voorouders, maar je weet niet hoe eraan te beginnen?
Dan is deze cursus ideaal om je op weg te helpen.

De Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant i.s.m. Familiekunde Vlaanderen regio Mechelen organiseert een cursus Familiekunde voor beginners en gevorderden in Erfgoedhuis De Casteleyn, W. d'Urselstraat 5, 2880 Hingene-Bornem op dinsdagen 29/09, 6/10, 13/10, 20/10 en 27/10 telkens van 19:30 uur tot 22 uur

Prijs voor de 5 avonden: EUR 35,00

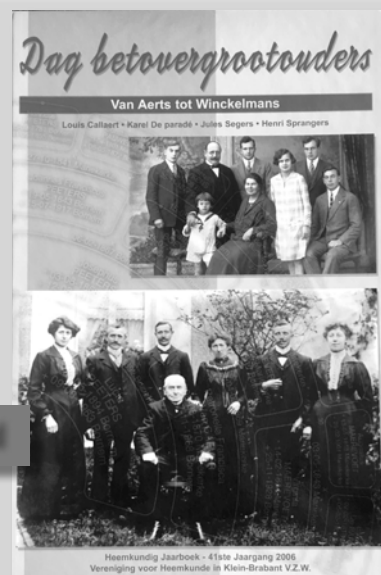
Syllabus: EUR 5,00

Aantal plaatsen is beperkt

Inschrijven via: heemkundekleinbrabant@gmail.com

Betaling op rek. nr.: BE63 0682 0091 4208 op naam van VHKB Bornem
met als mededeling: stamboomcursus en naam deelnemer

Onder voorbehoud

30x Mededelingen

Benny Croket

Toen we in het najaar van 1995 voorzichtig opperden om via nieuwsbrieven onze leden-sympathisanten frequenter te bereiken, ging onze voorzitter direct akkoord en gaf hij mij de opdracht dit uit te werken. Doel was om buiten het jaarboek onze lezers nauwer te betrekken bij onze werking door enerzijds informatie te geven over tentoonstellingen, voordrachten, enz. en anderzijds via korte artikeltjes — te beknopt om in een jaarboek op te nemen — hun interesse te prikkelen voor de rijke geschiedenis van Klein-Brabant. Bovendien verwachtten we dat ook de lezers artikels zouden insturen.

Het eerste exemplaar van “Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant” werd in december 1995 verdeeld. Het was een erg bescheiden dingetje: 12 bladzijden op A5-formaat, in kopieevorm en zonder enige afbeelding. Toch waren we tevreden en ook de leden wisten het te appreciëren. Het dingetje kon alleen maar uitdijen tot een heel ding. Wisten we veel dat 25 jaar later dit tijdschrift 88 bladzijden dik zou zijn, gedrukt op A4-formaat en met afbeeldingen, deels in kleur. Wisten we veel dat vele lezers er telkens naar verlangen het in hun brievenbus te zien vallen. Wisten we veel dat we uiteindelijk de auteurs moeten temperen in de omvang van hun bijdragen. Bovendien werd het van een zuiver heemkundig blaadje een breed cultureel tijdschrift. En als ik de laatste zin herlees die onze voorzitter schreef bij het eerste nummer: *‘In elk geval hopen wij dat deze nieuwsbrief in de toekomst u meermaals aangenaam zal verrassen’* dan denk ik vandaag dat we in ons opzet geslaagd zijn: de lezer keer op keer verrassen met een breed gamma aan erg interessante teksten.

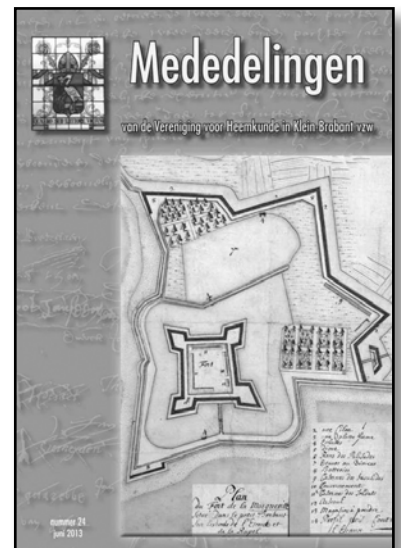
Van in het begin werd gesteld dat dit periodiek gratis moest zijn, een extraatje voor de kopers van onze jaarboeken. Wel hapt dit extraatje elk jaar een flink deel uit ons budget weg, maar dankzij vrijwillige giften en geruggesteund door ons idealisme willen we dit ‘gratisverhaal’ zo lang als mogelijk garanderen. Hoeveel heemkringen in Vlaanderen kunnen dergelijk kwaliteitsvol tijdschrift gratis verdelen in een oplage van 400 exemplaren? Juist, de vraag stellen is haar beantwoorden. Ondertussen werd ook de digitalisering een feit en de Mededelingen zijn nu alle te lezen op je scherm. En daarmee bereiken we nog veel meer Klein-Brabanders en geïnteresseerden uit heel Vlaanderen.

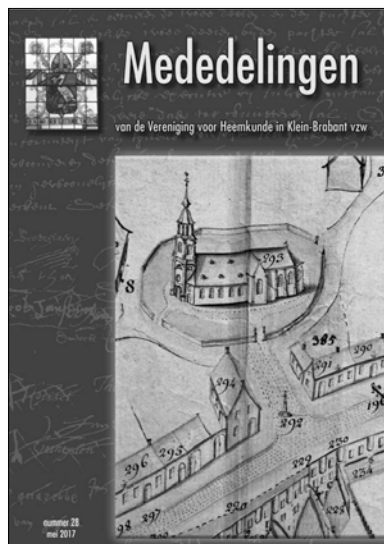
Een thematisch overzicht

Welke artikeltjes de lezers voorgeschoteld kregen, kan je eenvoudig vinden via onze website onder het tabblad “Nieuwsbrief”. Het is een chronologisch overzicht waar je de titels vindt met aanduiding van de auteur. Het lijkt ons echter opportuun om de 30 nummers eens thematisch te bekijken. Dat geeft ons mogelijk een beter inzicht of we te veel of te weinig aandacht hebben geschonken aan bepaalde dorpen of facetten van de geschiedenis. We staan trouwens open voor kritische opmerkingen vanuit ons lezerspubliek en voorstellen zijn altijd welkom. Het cijfer tussen de haakjes verwijst naar het nummer van de Mededelingen.

De cover

Bij de nummers 1 tot en met 19 was helemaal geen cover voorzien. Het is pas vanaf nummer 20, het eerste dat gedrukt werd, dat we een cover toevoegden en daarop ook al geschiedenis meegaven. Het valt me nu op dat op de voorzijde van de cover meestal een kaart of een plan of een detail uit een kaart werd afgedrukt. Soms gaat het om gekende kaarten, maar dikwijls komen ze uit moeilijk raadpleegbare archiefondsen of bibliotheken. Het kaartje bijvoorbeeld dat een oorlogssituatie uit WO I weergeeft (29) komt uit het archief van het Koninklijk museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis. Het toont ons de troepenbeweging van het Belgisch leger in Klein-Brabant op 26 september 1914. Een andere toevalstreffer was een plannetje van het fort Sint-Margriet aan de monding van de Rupel in de Schelde (24). We vonden het dankzij Google books in een inventaris van British Library en konden een digitale foto van het plan kopen. Het geeft de situatie van het fort in detail weer (circa 1745) net voor het zal vernietigd worden. Jammer dat er niets meer van overblijft en dat het daardoor te weinig gekend is bij de plaatselijke bevolking en de fietstoeristen die er achteloos voorbijrijden. In 1757 werd datzelfde gebied in kaart gebracht door landmeter De Coster en dan is er van gebouwen geen sprake meer (20). De Schelde tussen de veerdam aan het Sas van Bornem en Temse (21) is een detail uit de figuratieve kaart van de Schelde van Temse tot Rupelmonde van circa 1744. En blijven we langs de Scheldekant dan krijgen we een overzicht vanaf Branst tot net voorbij de Scheldemolen in Sint-Amands (27). Daarvoor hebben we twee delen van de Villaretkaart (1745-1748) aan elkaar moeten plakken, wat door middel van Gimp of Photoshop niet moeilijk is. Opmerkelijk is dat die Franse militairen noteerden wat de dorpelingen hen in hun dialect zegden en zo werd de Mariekerkse wijk Den Heikant gehoord als De Nakant en werd de Larendries in Sint-Amands plots Lodendries. Dat de grenzen van Ruisbroek grotendeels uit water bestaan illustreert het kadastraal verzamelplan van die gemeente (26). Gigault ondertekende in 1811 dit plan en verdeelde Ruisbroek in 3 secties: Petit-broeck, Grand-broeck en Pullaert. De Breendonkse windmolen en de kapel van dit dorp met enige omringende huizen (22) is dan weer een detail uit de gekende kaart van Everaert (1787). Dankzij dezelfde landmeter en kaartenmaker konden we een fraai beeld geven uit 1774 van de Puurse ‘kathedraal’ en de Botermarkt met heerlijkheidpaal en straathekken (28). Uit een en dezelfde prekadastrale kaart, denkelijk een kopie naar de gekende kaart van Semeelen van het Land van Bornem (1637) haalden we twee details: het centrum van Hingene met het Hingense wiel (23)

en de heuvel met de kerk in Nattenhaasdonk (30). Slechts bij één nummer van de Mededelingen hebben we geen kaart of plan gebruikt, maar wel een foto van de standaard (1858) van zangvereniging Sint-Cecilia uit Hingene, die teruggevonden was op een zolder (25). Het is duidelijk dat we, om de variatie te verhogen, in de toekomst andere mooie afbeeldingen moeten voorzien in plaats van altijd maar kaarten en plans.

Ook de cover achteraan moet opvallen en is daarom in meerkleurendruk. Daar plaatsen we overwegend de info over het nieuwe jaarboek of andere te verwachten uitgaven van VHKB. Want onze kring overleeft dankzij de verkoop van die publicaties. Een enkele keer staat op die achterzijde nog een of andere informatieve mededeling. Ook de ontwerpschets voor de inplanting en heroprichting van de Gansakkermolen te Sint-Amands kwam daar terecht (27).

Wat vinden we aan de binnenzijde van de cover? Buiten de colofon al eens informatie over nog verkrijgbare uitgaven van VHKB of info over ons Erfgoedhuis De Casteleyn. Vanaf nummer 26 gebruiken we die binnenzijde vooraan voor de rubriek 'Uit het archief' waarin we de aandacht vestigen op archivalia waaraan speciale of ietwat merkwaardige aspecten kleven. Zo las ik in een boek dat ik na jaren nog eens in handen nam een artikel dat handelde over een 14de-eeuws register dat bewaard wordt in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag en waarin sprake is van Bornem. Ik bestelde foto's van de betreffende folio's en de teksten handelen over de verkoop van het Land van Bornem in 1250. Het is een van de oudste noteringen over Bornem en daarom publiceerden we een deel van dat handschrift onder deze rubriek (30). In het kasteelarchief de Marnix de Sainte Aldegonde troffen onze vrijwilligers een nota aan met een methode voor het zwart kleuren van de haardos (29). Interessant, maar beter niet zelf uittesten. In 1898 zorgde een roekeloze Bornemse barbier, die een leeuwentemmer in het hok van de leeuw zou gaan scheren, voor een bijzondere affiche (28). En ook de 18de-eeuwse aanplakbrieven met keizerlijke ordonnanties, die in de dorpen moesten geafficheerd worden, geven ons een kijk op enkele gebeurtenissen van toen. Zo vond keizerin Maria Theresia het in 1777 nodig een bevelschrift uit te vaardigen om geen wapens of munitie of dergelijke te leveren aan de Amerikanen, omdat dit de vriendschap met Groot-Brittannië in gevaar zou brengen (27). En haar zoon Jozef II oordeelde in 1786 dat de zogenoemde Montgolfières een risico voor brand inhielden als ze naar beneden vielen. Denkkelijk waren een aantal mensen aan het experimenteren met dergelijke warmteballons (26).

Voorwoord van de voorzitter

Elk zichzelf respecterend blad begint met een redactioneel of voorwoord van de voorzitter. Bij de Mededelingen is dat niet anders. De voorzitter focust in eerste instantie op de werking van de kring, maar stelt evenzeer andere culturele en historische activiteiten en boeken voor. Hij verwijst naar

de actualiteit en laat meer dan eens zijn zorgen blijken over de minder positieve ontwikkeling van het Klein-Brabantse landschap en patrimonium.

VHKB-activiteiten

Onze heemkundige kring wordt meermalen gevraagd om toeristische en cultureel-historische projecten te ondersteunen, waaraan we met veel genoegen en op een deskundige manier onze medewerking verlenen. Of we werken samen met andere verenigingen om tentoonstellingen en voordrachten te realiseren. 'Verborgene Verleden' (11) en 'Help een Romein in mijn hof' (30) zijn er goede voorbeelden van. Maar we hebben ook onze eigen projecten, zoals de gedurfde restauratie van 'De duiventoren op de Canegemhoeve in Wintam' (1).

Een van onze doelstellingen is het verzamelen en bewaren van privaat archiefmateriaal. Verenigingen en particulieren komen daarmee bij ons langs omdat ze weten dat het dan een veilige bewaring geniet en in de toekomst een meerwaarde kan krijgen. In 'Fondsenwerving' (23)(24) en in 'Vragen staat vrij' (1) lees je er iets meer over.

Onze verhuis in 2011 van de Bornemse abdij naar Erfgoedhuis De Casteleyn in Hingene mag gekwalificeerd worden als geslaagd met de hoogste onderscheiding. Het artikel '2 jaar werking Erfgoedhuis De Casteleyn' (24) verduidelijkt enigszins wat wij de bezoekers te bieden hebben. En die werking is ondertussen nog verder uitgebreid.

Bij het vooronderzoek van een tentoonstelling of bij het zoeken naar informatie voor de jaarboeken rekenen we soms op de betrokkenheid van onze lezers en polsen we of zij nog foto's, documenten en voorwerpen hebben die ze willen uitlenen of kenbaar maken. Met 'Opzoekingen rond het oorlogsvliegveld van Hingene' (5), 'Oproep' (11), 'Over onder water. De overstroming van 1953 in beeld' (14), 'Een nieuw project: weten en manden' (15), 'Jaarboek met Klein-Brabantse kwartierstaten' (16) en 'Een klokkengechiedenis van Klein-Brabant' (30) probeerden we in die zin hun interesse te wekken. En omdat velen onder ons al lang bestaande gebruiken belangrijk blijven vinden was er de oproep 'Een leven vol traditie' (4). Niet altijd echter beantwoordt de respons aan onze verwachtingen.

Als de activiteiten voorbij zijn dan evalueren we die enerzijds intern, maar af en toe volgt een kort verslag in de Mededelingen. Sinds enige tijd organiseren we culturele uitstapen naar musea en tentoonstellingen (29)(30), die telkens als geslaagd kunnen genoteerd worden. En omdat de boog niet

altijd moet gespannen staan, kan het gebeuren dat we de voeten onder tafel steken, zoals meest recent in de Steenovens te Sint-Amands (30).

Informatief

Erg belangrijk oordelen we de directe informatie die we onze lezers kunnen meegeven over lopende of aankomende tentoonstellingen, culturele en toeristische evenementen of festiviteiten en andere. In de beginperiode staken we die informatie onder de noemer Heemkundige en toeristische nieuwtjes (1)(2)(3)(4)(5)(7)(9)(10)(11)(14)(18)(20)(21)(22).

Momenteel kan je de interessante tentoonstellingen in onze regio vinden onder 'Tentoonstellingen om zeker te bezoeken' (29)(30). Af en toe genieten die een brede uitweiding, zoals in 'Jan Hammenecker op tentoonstelling Pelgrimskunst te Lier' (20). En 2016 was het Verhaeren-herdenkingsjaar met tal van tentoonstellingen en evenementen die besproken en aangekondigd werden in 'Emile Verhaeren 2016: honderd jaar de dood voorbij' (27).

Emile Verhaeren 2016: honderd jaar de dood voorbij
Paul Vermeir

Bibliografie van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw

Nog meer specifieke organisaties waren te lezen in 'Programmatie Boerenkrijgjaar 1998 in Klein-Brabant en Vaartland' (5)(6), 'Open werfday in de Sint-Pieterskerk te Puurs' (14), 'Zomers in Hingene' (23), '725 jaar Puurs' (28), 'Steenovenfeesten te Sint-Amands' (17) en 'De Commandant Rasquinroute: kandidaat wandeling van het jaar' (30). In 2001 probeerden we op de kar van de digitalisering te springen en werd 'Heemsys een nieuw ontsluitingsprogramma van het archief van geschied- en heemkundige kringen' (11) voorgesteld. 'Nieuws van het internet' (11)(12) kan daarbij aansluiten.

Maar veruit belangrijkste is de terugkerende rubriek 'Proeve van Klein-Brabantse bibliografie' (1)(2)(11)(16)(18)(20)(21)(22)(23)(24)(25)(26)(27)(28)(29)(30) waarin de samensteller publicaties vermeld van schrijvers uit Klein-Brabant en kranten, weekbladen en tijdschriften doorsnuffelt op zoek naar artikels over onze regio. Onze bezorgdheid tonen over minder goed onderhouden erfgoed is eveneens een must en daarom 'Dringend te herstellen' (30). En dat ook het tegenovergestelde waar is en we positief nieuws willen brengen kan je lezen in 'Conservatie van bijzondere boeken uit de Bornemse abdijbibliotheek' (27).

Onze musea

We vonden het nodig om onze musea in de schijnwerpers te zetten. Ondertussen hebben enkele hun werking versterkt terwijl sommige jammer genoeg verdwenen zijn. De musea die de revue passeerden: 'Het archeologisch museum Coolhem te Kalfort-Puurs stelt zich voor' (1), 'Een levendig museum stelt zich voor: De Havesdonckhoeve op de Nattenhaesdonck te Wintam-Bornem' (2), 'Fort Lievele: van militaire vesting tot beschermd monument' (3), 'Stichting Emile Verhaeren vzw Het provinciaal museum Emile Verhaeren in Sint-Amands' (4), 'De Zilverreiger te Weert streekmuseum van Klein-Brabant' (5), 'De Notelaer, Toeristisch Recreatief Ontwaakcentrum van de Schelde' (6).

Archief- en bibliotheekwerking

Lezers die zelf bezig zijn met heemkunde, familiekenne of een andere culturele activiteit vuren frequent hun vragen op ons af, waarbij we in de mate van het mogelijke een antwoord formuleren of hen uitnodigen naar Erfgoedhuis De Casteleyn om daar samen naar antwoorden te zoeken. Onze heemkring bezit immers een uitgebreide heemkundige bibliotheek en ook het archief barst uit de rekken en groeit nog voortdurend aan. Een aantal artikels handelen over zowel ons archief als over de archivering in Bornem en over het onvolprezen werk van de vele vrijwilligers daarin. De artikels: 'Ken onze archieven' (1), 'Archief heemkring verhuist naar Erfgoedhuis' (22), 'Jan Hammeneckerarchief in Erfgoedhuis te Hingene' (24), 'Archief en Erfgoed Bornem' (26), 'Inventarisatie Burgerlijke Stand Groot-Bornem' (29), 'Vijf jaar vrijwilligerswerk' (29).

In memoriam

Mensen die recent gestorven zijn en iets betekend hebben in de Klein-Brabantse culturele wereld en meer specifiek in de heemkunde willen we blijvend eren in een In memoriam. Maar ik besef dat we in die 25 jaar ver van volledig zijn gebleven. De personen die we niet vergeten zijn, waren: broeder Jozef Talboom (2), Ludwig Merckx (4), erevoorzitter Joris Baeté (5), genealoog Vic De maerschalck (1937-2003) (15), kunstschilder en ereburger van Klein-Brabant Wilhelmine Barbé-Van Gucht (21), Juliaan Maerevoet (24), 'Luck' De Ryck (25), Beatrice Worthing Engelse biografe van Verhaeren (27), Karel van den Bossche (29), Fred Marcus (29), Willy Meersman - Jos Bogaerts - Urbain De Smet - Juul Segers - Raymond en Andre van Assche (30).

Tekstuitgaven of vertalingen

Tekstuitgaven in extenso zijn niet altijd gemakkelijk leesbaar of begrijpbaar, maar de vorser kan er gegevens uithalen en volgens zijn inzicht er een interpretatie aan geven. Dikwijls gaat het om erg oude en fragiele documenten die dankzij de tekstuitgaven beter beschermd blijven. In 'De cijzen van de Vrouw van Rumst in Haasdonk, Hingene en Bornem (1408)' (23)(24) wordt de tekstuitgave uitgebreid ingeleid en zodoende gesitueerd. Dat is ook het geval bij 'Het oude leenboek van het Land van Bornem onder jonkvrouw Johanna van Bar (1425)' (25). Bij vertalingen uit het Latijn naar het Nederlands zit het gevaar van (foutieve) interpretatie er uiteraard al in. Hieronder rekenen we 'Visitatieverslag door bisschop Karel Maes, bisschop van Gent, van de parochie van Sint-Amands in juni 1611' (18) en 'Landdeken Foppens over Nattenhaesdonk' (29). Ook recente tekstuitgaven kunnen interessant en tegelijk leuk zijn om reden van de pitte anekdotes. Zo leren we door 'Uit het oorlogsdagboek van pater Benedictus van Doninck' (25)(26)(27)(28)(29) feiten en gevoeligheden kennen in en rond de Bornemse abdij tijdens WO I.

Uit het oorlogsdagboek van pater Benedictus van Doninck

Het dagboek van Benedictus van Doninck, priester in de abdij van Bornem, geeft een beeld van de oorlogsdagen in de abdij van Bornem in 1914-1918.	Uit de recente versie van het boek 'Uit het oorlogsdagboek van pater Benedictus van Doninck' (25)(26)(27)(28)(29) feiten en gevoeligheden kennen in en rond de Bornemse abdij tijdens WO I.
Maandag 20 mei 1918 (dag 1088) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.	Maandag 20 mei 1918 (dag 1088) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.
Dinsdag 21 mei 1918 (dag 1089) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.	Dinsdag 21 mei 1918 (dag 1089) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.
Woensdag 22 mei 1918 (dag 1090) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.	Woensdag 22 mei 1918 (dag 1090) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.
Donderdag 23 mei 1918 (dag 1091) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.	Donderdag 23 mei 1918 (dag 1091) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.
Vrijdag 24 mei 1918 (dag 1092) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.	Vrijdag 24 mei 1918 (dag 1092) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.
Zaterdag 25 mei 1918 (dag 1093) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.	Zaterdag 25 mei 1918 (dag 1093) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.
Zondag 26 mei 1918 (dag 1094) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.	Zondag 26 mei 1918 (dag 1094) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.
Maandag 27 mei 1918 (dag 1095) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.	Maandag 27 mei 1918 (dag 1095) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.
Dinsdag 28 mei 1918 (dag 1096) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.	Dinsdag 28 mei 1918 (dag 1096) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.
Woensdag 29 mei 1918 (dag 1097) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.	Woensdag 29 mei 1918 (dag 1097) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.
Donderdag 30 mei 1918 (dag 1098) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.	Donderdag 30 mei 1918 (dag 1098) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.
Vrijdag 31 mei 1918 (dag 1099) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.	Vrijdag 31 mei 1918 (dag 1099) Vanmorgen heeft de abdij van Bornem een bezoek van de heer van Bornem. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien. Hij is gekomen om de abdij te zien en de abdij te zien.

Algemene geschiedenis

Omdat geschiedenis in de ruime betekenis niet verengd kan worden tot een dorp of gemeente, maar grensoverschrijdend is, publiceren we artikels die de lezer informeert over zowel algemene als meer specifieke historische onderwerpen en die grosso modo gekaderd kunnen worden in de Nederlanden. In het artikel 'Kadaster en grondbelasting' (4) komen we te weten sinds wanneer en waarom men onroerende eigendommen opmeet of enigszins registreert. Dat het dit jaar een zachte winter was, wil niet zeggen dat het in vorige eeuwen 's winters niet bitter koud kon zijn. Warm u daarom op aan 'Winters van vroeger en nu' (20). Weet je sinds wanneer de provincie Antwerpen een provincie is? Het antwoord vind je in 'De grenzen van de provincie Antwerpen' (15) terwijl 'Gemeenten in de provincie Antwerpen' (15) de schommeling van het aantal gemeenten sinds 1830 tot en met de fusies van 1977 aantoont.

In 'Trouble tyt' (21)(22)(23)(27) wil de auteur de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) met zijn ideologische en politieke controversen, zijn desastreuze vernietiging van steden en dorpen en hoe het uiteindelijk afloopt illustreren. Het is een reeks die trouwens nog niet afgesloten is. Aansluitend daarbij is 'Uit alle dalen der herinnering: Wouter van Stolkwijk Een Willebroeks pastoor op de brandstapel' (21) waarin de geschiedenis wordt geschetst van een priester, verdacht van ketterij.

Heemkundige artikels

Omdat onze werking hoofdzakelijk heemkundig is en omdat Klein-Brabant ons werkgebied vormt, heeft het merendeel artikels betrekking op de 11 voormalige gemeenten van deze regio, in zijn geheel of apart. De ene keer zijn de artikels uitgebreid, de andere keer kort en soms zijn het niet meer dan faits divers. Laten we die artikels ordenen per gemeente, te beginnen bij Klein-Brabant als gebied.

In 'Cartografie over Klein-Brabant' (11) wordt het belang aangetoond van de kennis waar kaarten over onze regio te vinden zijn, hetzij bij privé-instellingen en particulieren, hetzij bij openbare instellingen. Hoe geograaf Philippe Van der Maelen onze polders beschreef, lezen we in 'Polderingen in Klein-Brabant in 1854' (11). En hoe in de loop der eeuwen de Klein-Brabantse parochies vorm hebben gekregen, is te vinden in 'Kerkelijke omschrijvingen in Klein-Brabant' (26).

De Franse Tijd (1794-1815) komt uitvoerig aan bod in 'Ondergedoken voor de dienstplicht' (3), 'Klein-Brabantse slachtoffers in de legers van Napoleon' (8), 'Commissaire du canton Bornhem-Puers Jean Hermans' (8) en 'De garde-champetier of de veldwachter' (3). Of priesters hun geest verruimden en hoe, wordt ietwat ironisch beschreven in 'De ene leest... de andere drinkt' (16). De oorlogsslachtoffers van Puurs en Ruisbroek worden herdacht in 'Gesneuveld in de Grote Oorlog' (9). 'Van testamenten en andere notariële akten' (11) schetst ons dan weer het belang voor heemkundigen, familiekundigen en andere vorsers om de notariaatarchieven grondig door te nemen. Niet minder van belang is het archief, bewaard in het Rijksarchief te Gent: 'De Raad van Vlaanderen' (12). Een reeks vormde 'Wij vierten en herdenken in...', waarbij de auteur terug in de tijd gaat met intervallen van 5 jaar of een veelvoud daarvan tot wel 900 jaar terug (6)(12)(19)(22). En in 'Voor u gelezen' (16) vinden we zowel iets over Klein-Brabanders in het Belgisch vrijwilligerskorps in Mexico als over de dialectgrenslijnen in onze regio.

Passend in de huidige Coronamalaisie is het artikel 'De Rode Loop in 1846 te Sint-Amands en Mariekerke' (16) waarbij in deze dorpen zoveel slachtoffers vielen dat Covid-19 maar klein bier is. Waarmee ik niet wil zeggen dat ieder overlijden er geen te veel is.

Ons Bornem-overzicht beginnen we met de beschrijving van de bewaard gebleven 'Kaarten van het Land van Bornem' (16). De artikels 'Rumpst in Bornem, deel I en deel 2' (19)(20) lichten de tip van de sluier over hoe de jurisdictie tussen Bornem en Hingene verdeeld was en dit dankzij getuigenverhoren uit 16de en begin 17de eeuw. Zoals hoger al te lezen, hadden sommige priesters een goed gevulde wijnkelder; bij 'Pastoor en wijnliefhebber' (7) is het niet anders.

Het Bornemse kasteel en zijn bewoners komen aan bod in meerdere artikels. Bij de meeste verklappen de titels waarover ze gaan: 'Het beleg van het kasteel van Bornem door Hector Vilain en de Gentenaars in 1326' (26), 'Antoon van Bourbon (1518-1562), een nieuwe heer van het kasteel van Bornem en enkele aanvullingen bij deel I: Antoon van Bourbon, heer van Bornem van 1544 tot 1554' (19), 'Het beheer van het kasteel en het Land van Bornem tijdens en na de staatse periode (1581-1589)' (20) en 'De pastoor van Bornem verklaarde graaf Karel-Jozef-Frans Coloma tot ketter, tiran en usurpator van de armen!' (18). Bij andere is het iets minder duidelijk, maar daarom niet minder leesbaar: 'Ook een Coloma kan botsen' (30), 'Een apothekersrekening uit 1737' (19) en 'Contract van plaatsvervangende 1823' (14). In 'De vaart van Bornem' (22) gaat het over de vaarweg tussen het Sas van Bornem en de kaai nabij de Mannewiel, waarbij de graaf een dikke vinger in de pap had. Ook de bouwkunde komt aan bod in de Mededelingen en het artikel 'De ideeën van Cluysenaer getoetst aan de eclectische architectuur van Beyaert: het kasteel Marnix de Sainte Aldegonde in Bornem' (26) is daar een prachtig voorbeeld van.

Dat er buiten het kasteel nog bijzondere gebouwen in Bornem staan, durven we afleiden uit 'Het kasteeltje van Doregem' (26). In 'Van kreukels en krekels' (24) is het dan weer een hoeve in Den Boskant die onze aandacht verdient. Ondertussen liggen er twee, al zijn ze niet altijd bruikbaar, maar toen het artikelje 'De Scheldebrug' (3) werd gepubliceerd was er nog maar één, waaraan ook al voortdurend herstellingen nodig waren. Dat Bornem een zware tol betaalde tijdens de Boerenkrijg krijgen we zwart op wit in 'Uit de beloken tijd' (5), 'Boerenkrijgsslachtoffers te Bornem' (5) en 'De brand van Bornem' (5). En om in de oorlogssfeer te blijven werd in 'Klein-Brabants huldeboek gesneuvelden 1914-1918' (25) het te korte leven van oud-strijder Pieter Mannaert belicht.

Ruzie maken, zelfs tussen voorbeeldige studenten in een streng Engels college, kan tot een drama leiden: 'Voor u gelezen' (11). Zeker, voor de boeren van toen was het een verschrikking, maar dankzij de veepest krijgen we een overzicht van hun veestapel en de quarantainemaatregelen die opgelegd werden. In 'Bornemse rundveehouders in 1772' (26) kom je

er meer over te weten. Maar dat het niet altijd kommer en kwel hoeft te zijn, merk je in 'Voor u gelezen: Volkshumor in het Bornemsche' (10). De meesten kijken er graag op terug en nostalgie durft dan komen bovendrijven. In 'Schoolse herinneringen' (27) is dat niet anders. En al vele jaren transformeert Bornem midden augustus in een gemeente waar wandelaars van over de hele wereld het voor het zeggen hebben. Hoe snel een organisatie uit zijn voegen kan barsten, want het begin was dan wel gedurfd, maar qua deelnemers eerder bescheiden: '50 jaar Kadee en Dodentocht. De eerste stappen van een 100km-lange wandeling.' (30).

Breendonk is zo'n 140 jaar (1836-1977) een zelfstandige gemeente geweest, maar het toponiem bestaat al veel langer. Lees het in 'Achthonderd jaar Breendonk. Bredendunc voor het eerst vermeld in 1211' (22). Om de wet te laten respecteren was er een veldwachter actief: 'De arm der wet: van preter tot garde. Breendonkse ordehandhavers van de 17de tot de 20ste eeuw' (29). En dat de Sint-Bernardsabdij er sterk vertegenwoordigd was, wordt duidelijk in 'De Vissenholhoeve alias de Hoeve te Wachtinck' (30).

In Hingene en meer specifiek in Wintam en Eikevliet verbleven heel wat inwoners die hun boterham verdienden met de binnenscheepvaart. Wie ze waren en wat de namen waren van hun schepen circa 1830 lezen we in 'Van schippers en hun schepen' (6). Het fort Sint-Margriet siert niet enkel een van onze covers, maar het artikel 'Het fort Sint-Margriet in de 18de eeuw' (20) geeft ons een merkwaardig overzicht van wat er te zien en te vinden was aan gebouwen en wapentuig. Niet ver van het fort, op de huidige Pastoor Huveneersheuveel, stond ooit een versterkte hoeve, misschien een voorloper van het fort. 'Door de ogen van het kadaster. Het Hof van Nattenhaasdonk.' (30) en 'Wat een leenboek ons vertelt' (30) handelen over deze site. Dat in de omgeving van De Notelaer nog een oud huisje stond, zon hertog d'Ursel niet. Het kopen was de beste optie om het te kunnen afbreken: 'Uit het notariaat: verkoop van huisje aan Den Notelaer te Hingene' (24).

Muziek verzacht de zeden is een spreekwoord en dat is denkkelijk ook zo bij het zingen in koor. In de 19de eeuw zongen tijdens wedstrijden tal van koren om ter best en tijdens het optreden was hun standaard meer dan louter een doek aan een stok. Met 'Schatten op zolder: de drapeau van St. Cecilia. Of het relaas van de zingende Hingenaren' (25) krijg je een inblik in hun werking. Vreemd genoeg was die standaard een tijdlang niet te vinden, tot een nieuwsgierig iemand een kist opengooide. Soms raken ook mensen verloren, hetzij dat ze wegtrekken naar wie weet waar of dat hen een dodelijk ongeval overkomt in een streek waar niemand hen kent. In 'Gezocht: Liefst levend, dood als het niet anders kan' (22) krijg je twee voorbeelden voorgeschoteld.

De veepest werd niet enkel in de buurgemeenten gevreesd, ook in Hingene werden de veehouders opgelijst: 'Hingense rundveehouders in 1779' (27). In 'De benauwdheid van de rentmeester' (19) doet de rentmeester van hertog d'Ursel zijn verhaal over wat hem overkomen is, toen in 1789 patriotten op zoek waren naar de kanonnetjes van de hertog. Toen hij het schreef, was hij nog niet bekomen van de schrik. 'De oude garde van Hingene' (27) gaat niet over een overjarige veldwachter, maar wil aantonen dat mensen in de 16de eeuw een hoge leeftijd konden bereiken. Langs de andere kant waren kleine kinderen ook al eens roekeloos op straat en al reden er geen auto's toch gebeurden er ongevallen en daarom: 'Opgelet: kinderen in het verkeer' (28). En dat een veerboot niet altijd het veiligste

vervoermiddel was, bewijst de zware balans aan levens in 'Voor u gelezen' (9). Niet enkel in de 20ste eeuw kleurde volgens sommige politici de wekelijkse rustdag soms zwart, eind 18de eeuw kende Hingene al zijn 'Zwarte maandag' (30). Maar hier gaat het niet over verkiezingen, maar over een ongelukkig treffen tussen de jachtopziener en een vermeend jager. En ook te veel drank kan leiden tot een dergelijk treffen. In 'Boelzoekers' (29) worden twee dreigende en beschonken broers flink de les gespeld. Bovendien durft overvloedig herbergbezoek aanleiding geven tot frivool gedrag. En van het een komt het ander. Afhankelijk dan van hoe snel of hoe traag je praat, kunnen we een tijdsduur plakken op 'Een vrijpartij van drij vaderonzen' (7). Maar niet alles bracht een vrolijke noot, want werd je nageroepen als heks of tovenaer, dan hing je leven aan een zijden draadje. Lees over deze duistere problematiek het artikel 'Toverij' (30).

Onder de rubriek 'heemkundige artikels' hebben we over Liezele slechts een artikel gepubliceerd: 'Lambrecht van den Bryaerde, een van de illustere bewoners van het Hof Schemelbert te Liezele' (30). En over Lippelo heb ik geen artikel teruggevonden. We zullen onze tentakels meer in die richting moeten uitstrekken.

Het dorp mag dan nog zo klein zijn en pittoresk tegen de vredige Schelde liggen, toch wil dat niet zeggen dat iedereen in peis en vree leeft. Soms is een verkeerd woord of een foute handeling genoeg om iemand te laten ontploffen en dan loopt het goed fout: 'Mariekerke 1800: een vissersmoord' (27). Plantrekkers waren het in Mariekerke wel, in positieve als negatieve zin, en hun veldwachter had zijn handen vol met 'Processen-verbaal te Mariekerke, 1803-1878' (1). Wat is het voordeligst, groot zijn of klein? Om afgekeurd te raken voor een lange legerdienst of voor de Burgerwacht was klein het goede antwoord. Bijkomend fenomeen was dat de kleinsten meestal een zwak gestel hadden en dat het alles te maken had met een gebrek aan welvaart. Lees er alles over in: 'Groot, groter, grootst' (7). Het adjectief in 'De Grote Oorlog' (14) staat dan wel in de stellende trap, toch was het resultaat voor Mariekerke eerder in de overtreffende trap. Zo ook op '17 september 1944: een beklijvende dag' (17) toen een militair zweefvliegtuig te Mariekerke neerstortte. En dat eind 19de eeuw volgens de pastoor de meisjes een eigen school verdienden, vind je in 'De Meisjesschool te Mariekerke' (10).

Ook in Oppuurs moest de orde gevrijwaard blijven en werden lijsten opgesteld met de namen van hen die eventueel zouden moeten patrouilleren: 'Oppuurs aan de vooravond van de Brabantse Omwenteling' (11).

De Sint-Bernardsabdij had het eeuwenlang voor het zeggen in Puurs. Het begon allemaal met: 'In het winkelkarretje van abt Blijleven: de aankoop van het Hof van Coolhem (1470)' (29). En het was genieten in Puurs en zeker daarom mocht 'Puurse wijnbouw' (9) niet ontbreken. Toch werd haar feodaal windrecht eind 18de eeuw erg beknot, maar de abdij ging in het verweer. Lees er meer over in 'Memorie aangaande de nieuwe windmolens onder Puers' (5) en 'De Puurse molen of Van Hoomissenmolen' (13). In 'Wat wist Domien Sleetx over Puurs te zeggen in 1852?' (29) merken we op dat Puurs meerdere brouwerijen had. Een ervan was 'Brouwerij-herberg Den Engel te Puurs' (1630-1928) (25). Den Engel is denkkelijk de dans ontsprongen, maar een andere brouwerij had wel prijs, want 'Franse soldaten brandschatten Puurs in 1684' (28). Op dergelijke momenten was van 'Rechtspraak en rechtspleging in de 18de eeuw' (9) geen sprake. Toch kwam frequent de scherprechter naar Puurs om te radbraken

of te onthoofden. Geef ons dan maar liever de gendarmes. Die boezemden wel ontzag in, maar meestal was hun optreden overdacht. In 'Geschiedenis van de Puurse rijkswachtbrigade (1797-1977)' (18) krijg je de namen van de rijkswachters tot 1977. In 'Sprokkelingen' (16) wordt zelfs een Puurse rijkswachter onder vele lofbetuigingen ten grave gedragen. In '80 jaar geleden' (17) beschrijft de auteur het verblijf van Hongaarse kinderen in Puurs, ten gevolge van de opdeling van Oostenrijk-Hongarije na WO I.

Wat hebben Puurs en een walvis gemeen? Vind het in 'Nuus over Puus. Uit de oude doos' (8). In de titel hoor je ook al die lange scherpe u-klank die het Puurse dialect kenmerkt. ABN heeft ervoor gezorgd dat de dialecten grotendeels verloren gaan. Juist daarom is een studie 'Dialectonderzoek in Puurs in de jaren twintig' (17) van groot taalkundig belang. Politiek en spotliedertjes, het is niet leuk voor hem die te kijk gezet wordt en figuurlijk met de broek op de enkels staat, maar de meeste anderen hebben er flink plezier aan beleefd. In 'Puurs zingt... vals' (17) lees je enkele van die rijmelarijen met vooral de deken en de vrederechter in het vizier van de spotters. En toen er nog geen TV was, toen hadden de 'Bioscopen in Puurs' (17) succes. Dikwijls tot ongenoegen van de geestelijkheid en vermoedelijk waren die bioscopen voor de jongens van 'Het Puurse Juvenaaf van de Broeders van Oostakker' (29) lang taboe.

Ruisbroek heeft het zwaar te verduren gehad tijdens de Boerenkrijg en nadat de Fransen aan de pastoor de toegang tot de pastorie hadden ontzegd moest deze onderduiken: 'Pastoor Joannes Franc. Van der Meerschen (+1813) en de besloten tijd te Ruisbroek-aan-de-Rupel' (24).

Na het lezen van de artikels 'Onze vergeten streekgenoten in Amerika' (28), 'Bisschop Jacobus Olivier Van de Velde. Van dorpsonderwijzer tot bisschop' (30) en 'Nooit meer naar huis' (30), lijkt het mij of de inwoners van Sint-Amands hun heil zochten in andere landen. Enerzijds vertrokken een aantal van hen uit idealisme, bij een ander was het om een inkomen te hebben in moeilijke tijden. Maar het werd voor allen een avontuur dat niet altijd goed afliep en de familie in onzekerheid achterliet. Misschien waren ze beter thuisgebleven en zich als 'Minnaars van het balspel' (27) geamuseerd met kaatsen, welk in Sint-Amands populair was. De windmolen die nabij de Schelde wakte, verdween begin 20ste eeuw uit het landschap. Honderd jaar later werd door KVNS een plan voorgesteld om het historisch landschap te opwaarderen en zodoende: 'Er komt een nieuwe molen in Sint-Amands...' (27). Om toeristisch en cultureel mee uit te pakken kan die realisatie gekoppeld worden aan de 'Trekshutten op het domein van De Steenoven te Sint-Amands' (26).

Het tussen Schelde en Oude Schelde geprangde Weert is zo laag gelegen dat 'Polderbeheer en waterhuishouding te Weert in 1482' (21) noodzakelijk was om niet constant met de voeten in het water te staan. Toch is Weert iets apart en was het vroeger meer op de overkant gericht dan op deze kant van de Schelde. Belangrijke Wase families hadden hun stek in 'Weert en zijn Tempeliershof' (10). Zeker dat laatste spreekt tot de verbeelding.

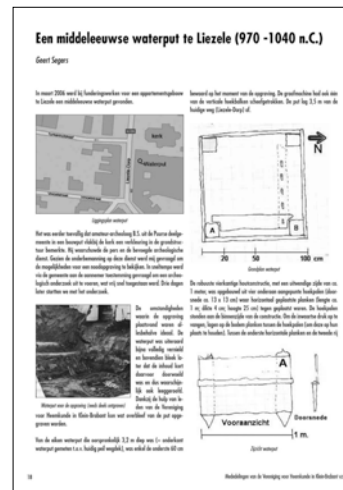
De zusters van Vorselaar hadden andere zorgen en dat kan je lezen in 'De Zustersschool te Weert' (7). En dat het water geeft maar ook neemt, bewijst: 'Een drama op de Schelde te Antwerpen' (13).

Volkskunde

Het is niet altijd gemakkelijk een onderscheid te maken tussen heemkunde en volkskunde bij het thematisch onderverdelen van de artikels. In principe houdt volkskunde zich bezig met tradities, de gebruiken van een gemeenschap op het niveau van het dorp of de regio, terwijl heemkunde de studie is van de eigen leefomgeving in de brede zin van het woord. Volksvertelsels als 'Legenden en sagen' (10) horen zeker bij volkskunde. En de 'Duivensport in Klein-Brabant' (2) is toch ook traditie geworden, al blijft er maar weinig van over. Een andere favoriete sport was het kaarten, al stond het lang symbool voor allerlei slechte eigenschappen als drinken en vechten. 'Van speelkaarten en kaartspelers' (23) vertelt er ons meer over. En liep de ruzie uit de hand en kwam de kaart thuis vol schrammen en blauwe plekken, dan kwam de 'Volksgeneeskunde door de eeuwen heen' (25) van pas. Ook voor andere kwalen kon dat helpen en in het slechtste geval kwam men 'Van devotieprentje tot bidprentje' (22). Volksvermaak als 'Kermis in Weert' (21), 'Kermis en volksspelen van vroeger in het Weert van toen' (4) en 'Spelregels van volksspelen te Hingene in de 19de eeuw' (4) spreken voor zich. We namen ook enkele artikeltjes over uit het tijdschrift Ons Volksleven dat eind 19de eeuw verscheen: 'Wangeloof in Klein-Brabant: de tij' (24), 'Grappen en kluchten: Sint-Job in Mariekerke' (24) en 'Volksgebruiken in Klein-Brabant: bij een afsterven' (24). Een beetje losstaand van volkskunde is het artikel 'Pietpraat of prietpraat' (30) over de traditie van een zwarte Zwarte Piet. Of is dat geen traditie en wordt het dan Roetpiet?

Archeologie

Bij archeologie kunnen we niet missen. Dat gaat over artefacten die uit de ondergrond op diverse manieren naar boven komen en bestudeerd worden door een deskundige en tevens over het onderzoek naar archeologisch materiaal ondergronds welk daarna terug wordt afgedekt. Archeologie spreekt tot de verbeelding van de meesten en ieder hoopt wel in zijn eigen tuin iets te vinden dat historisch gezien de moeite is. Het mag ons verheugen dat de laatste jaren er meer belang wordt gehecht aan dit soort onderzoek. In 'Archeologie in Klein-Brabant' (9) deden we een oproep aan de amateur-schattengravers om hun vondsten kenbaar te maken en stelden we aan de gemeentebesturen voor om intergemeentelijk een archeoloog aan te werven. De artikels 'Archeologie' (16), 'Ad Scaldis ripam inter Bornhem & Hingene' (17) en 'Nog over de antiquiteiten uit Bornem' (19) handelen over de Romeinse antiquiteiten die eind 18de eeuw gevonden werden in Bornem. En die daarna verdwenen. Nu zou dit nog moeilijk kunnen en voor aanvang van grote werken is een archeologisch onderzoek verplicht, zoals de 'Archeologische prospectie in Bornem, Kloosterstraat' (28) en het 'Nieuw archeologisch onderzoek (2019) aan de Pastoor Huveneersheuvel en de Nat-

tenhaasdonk' (30) waar het de moeite bleek. Bij kleinere werken kan een noodopgraving uitkomst bieden als er iets ontdekt wordt dat historisch van belang zou kunnen zijn. In die zin moeten we 'Een middeleeuwse waterput te Liezele (970-1040 n. C.)' (22) lezen. 'Nattenhaasdonk, archeologisch ontleed' (28), had een ander doel: nagaan of de site Nattenhaasdonk een archeologische bescherming moest krijgen.

Familiekunde

Het speuren naar zijn voorouders kan een verslavende bezigheid zijn. Dat zal je begrijpen bij het doornemen van 'Stambomen maken: een hobby apart' (1) en in 'Genealogie' (20) word je op een aantal bronnen gewezen. Waar komen onze 'Familienamen' (2) vandaan? Zie voor het antwoord zeker: 'Oorsprong der Belgische familienamen' (3) en 'Top 20 der familienamen in Puurs in 1996' (5). Sommigen willen zelfs weten of ze nu van het noorden of van het zuiden komen en zoeken het wetenschappelijk uit te klaren met 'Waar kom je vandaan? DNA-onderzoek' (28).

In de Franse Tijd kwamen ze in elk geval vanuit het zuiden en bleven hier soms hangen: 'Twee eeuwen Hauchecorne in België' (16). Maar het hoefde niet altijd vanuit Frankrijk te zijn, want Klein-Brabant trok evenzeer mensen aan uit de Brusselse rand: 'Klein-Brabantse families in de spotlights: Croket' (29). De reden kan economisch zijn, maar de liefde was eveneens een doorslaggevend argument om zijn heil ergens anders te zoeken: 'Huwelijken in Puurs in 1797 vreemd aan de parochie' (4). Anderzijds waren sommige families honkvast: 'De voorouders van Juul en Leopold Mees' (2), 'Michiels een geslacht in Klein-Brabant' (24) en 'Klein-Brabantse families in de spotlights: Rottiers' (21). De enen bleven en enkelingen verkasten naar een stad als Antwerpen: 'Cooman genealogie. Onbekend maakt onbemind.' (30). Ook zo de grootvader van 'Patrick van Zijlles' (17) die eigenlijk Janssens heet. Bovendien kan je via genealogisch onderzoek een blaazen bekomen: 'Het wapenschild Houthoof' (10).

Biografieën en Bijzondere Klein-Brabanders

Hoe lang gaat de B in BV mee? Dikwijls is bekendheid een kort leven beschoren, maar neem de proef op de som en zoek eens uit of je al deze 'Klein-Brabantse BV's' (17) kent. Daarbij komt nog dat sommigen onder hen grotere bekendheid genieten in het buitenland dan hier ter plekke: 'Drie onbekende Klein-Brabanders over de landsgrenzen erg bekend' (29)

In 'Was de Weert van Weert?' (9) wordt dieper ingegaan op de mogelijkheid of de virtueuze componist en kapelmeester Giaches de Wert, die eind 16de eeuw in Mantua overleed, in Weert geboren is. Een andere bekendheid uit Weert was kroniekschrijver Adriaen Dullaert: 'Een Weertenaar' (10), die tevens geen onbekende was in Brussel, Mechelen en Leuven. In Klein-Brabant was het niet alleen goed toeven, de omgeving nodigde menig kunstschilder uit om hier de schildersezels open te klappen of zelfs te komen wonen. Zoals 'Wans, een Antwerps barokschilder in Hingene' (28), die zijn laatste jaren doorbracht

onder de Hingense toren en er zijn graf vond. Maar of hij hier geschilderd heeft, is niet duidelijk. Dezen deden het wel: 'Twee groten uit Eikevliet: Louis Bullerkotten en Frits Van Luppen' (12), 'Tony Van Os (1886-1945)' (17), 'August De Bats: een Weertenaar uit Temse' (18), 'Kunstschilder Achiel van Sassenbrouck: een geweldenaar uit Hamme' (19), 'Felix Eyskens - leven en werk' (21) en 'Schilder-dichter Herman Broeckaert (1878-1930) 75 jaar geleden overleden' (17). Schilderijen en gedichten en dan kom je in Klein-Brabant automatisch uit bij Emile Verhaeren en het museum te Sint-Amands: 'Rik Hemmerijckx 10 jaar conservator van Verhaerenmuseum te Sint-Amands' (30). Ook een veelzijdig man was 'Cultuurminnaar broeder Jozef Talboom' (14), die tekende en schilderde en dichtte. In 'Opmerkelijke prestatie van een Klein-Brabander in Frankrijk' (21) komen we meer te weten over een museum in Normandië, gewijd aan de Tweede Wereldoorlog en meer specifiek aan de Brigade Piron.

Mensen die zich jarenlang hebben ingezet voor heemkunde en volkskunde verdienen een eremerk: 'Georges Verbruggen gelauwerd' (13) en 'Louis Callaert gelauwerd' (17). Toerisme Klein-Brabant kent het Ereburgerschap van Klein-Brabant toe aan die personen die zich verdienstelijk hebben gemaakt in de culturele, wetenschappelijke en economische wereld en een band hebben met Klein-Brabant. Of ze werden vernoemd in de reeks 'Wij viëren en herdenken in...' of er werd een artikel over gepubliceerd: 'Prof. Wilfried Dewachter, ereburger van Klein-Brabant' (13). Mogelijk zijn we in die 25 jaar enkele ereburgers vergeten te vermelden. Een borstbeeld of een standbeeld krijgen is nog een stap hoger in de verering: 'Borstbeeld Mgr. Daelemans in Puurs' (13).

Mannen die, religieus gevormd, wisten wat zelfopoffering betekende, waren onder andere 'Father Georges Vandamme' (11) uit Hingene, die in vele landen geld ging inzamelen voor de heropbouw van België na WO I, 'Broeder Hippoliet, in de wereld Judocus De Rauw' (22), die door het afmattende werk in een verbeteringshuis in Rome op 30-jarige leeftijd stierf en de 'Scheutist-Missiepater Henri Verbeeck uit Puurs' (30) die op de Filippijnen drie decennia aan missiewerk besteedde.

Literatuur

Met 'Een nieuw project: literaire bibliotheek Klein-Brabant' (30) willen we naast de non-fictie zoveel mogelijk fictie verzamelen over Klein-Brabant of ontstaan in Klein-Brabant, nog vermeerderd met artikels en boeken betreffende die 'schrijvers van en over Klein-Brabant'. Los daarvan hebben we in de Mededelingen altijd aandacht besteed over wat er literair gebeurde en nog gebeurt in onze regio. En dat is niet weinig. Het is dan jammer te noemen dat 'Klein-Brabant in het Antwerpse Letterenhuis' (17) ondervetegenwoordigd is. In het artikel '2005 literair herdenkingsjaar in Klein-Brabant' (17) wordt dat deels goedgemaakt en leren we een aantal namen van Klein-Brabantse schrijvers kennen.

Enige auteurs werden door bepaalde critici sowieso naar de verdoemdenhoek verwezen. Denken we maar aan 'Bert Peleman (+1995)' (17) of 'Jef Geeraerts en zijn Hingense vriend Pol Leroy' (26). Dat had niets te maken met hun literair talent, maar alles met hun politiek oorlogsverleden. Om andere redenen werden nog auteurs liever vergeten. Gelukkig kunnen ze nog op belangstelling rekenen van enige sympathisanten: 'Dirk de Witte niet langer een vergeten auteur' (14) en de volkse schrijver 'Abraham

Hans, een vergeten heemkundige?' (21). Dirk de Witte komt nog verder aan bod in 'Sint-Amands te klein voor twee grote schrijvers' (28).

En wie heeft ze niet gelezen in zijn jeugd, de Vlaamse Filmpjes? Maar toen beseften we niet dat auteurs van bij ons een aantal van die verhaaltjes fantaseerden: 'Klein-Brabanders schreven voor Averbode' (7). Uiteraard kan literair Klein-Brabant niet naast de figuur van Verhaeren: 'Emile Verhaeren nog steeds te gast in binnen- en buitenland' (14), 'De boekenooft van het Emile Verhaerenherdenkingsjaar' (28)(29) en 'Speel nog eens een toneelstuk van... Verhaeren' (29).

Recensies

Dankzij de literaire kennis van een van onze bestuursleden en dankzij zijn uitgebreid netwerk van uitgevers en academici kunnen we in de Mededelingen meerdere recensies publiceren. De onderwerpen van de besproken boeken zijn soms zuiver wetenschappelijk, zoals bij 'Een aanwinst voor de toponymie: het woordenboek van de Vlaamse waternamen' (28) en 'Hingene en zijn belvedere aan de Schelde' (23) of meer specifiek kunstgericht: '55 Scheldeschilders luxueus te kijk' (27), 'Speelse erotiek met Bart Ramakers in Hingene' (26) en 'De 80 jaarringen van Frans van Praet' (30). De creatie van een boek kan ook een vorm van kunst zijn. Zo is de uitgave van de veilingcatalogus 'De bibliotheek van pastoor Pieron van Bornem (1638-1709)' (12) een boek geworden waar bibliofielen blij van worden. En het lezen van een getuigenissenboek kan het werk van een auteur, voor wie men altijd bewondering heeft gehad, in een ander perspectief stellen: 'Martine Cuyt schrijft boek over Willem Elsschoot' (16). Soms worden overleden auteurs door collega's ten onrechte denigrerend behandeld. Dat komt tot uiting in 'Volharderen in balorigheid: Jeroen Brouwers nog over Dirk de Witte uit Sint-Amands' (29). Dat het ook anders kan, bewijzen: 'Filip De Pillecyn toch in nieuwe bloemlezing' (27) en 'Filip De Pillecyns Blauwbaard nu ook in het Frans' (30). Ook beginnende auteurs kunnen op onze steun rekenen: 'Literair debuut van S. J. Paul uit Sint-Amands' (27) en 'Sandra J. Paul pakt uit met oorlogsverhaal' (30). En dat op het maken van poëzie geen leeftijd staat, bewijst: 'Nieuwe dichtbundel voor 95-jarige Reninca uit Puurs' (30).

De poëzie van Emile Verhaeren wordt frequent gepubliceerd in bundels met werk van meerdere dichters en met eventuele commentaren erbij. Een erg goed voorbeeld wordt gerecenseerd in 'Dichter Benno Barnard wikt en weegt zijn collega's' (27). Soms betreft het uitgaven met een specifiek kader, qua tijd, qua plaats. Zo is 'Heel de geschreven oorlog samengeperst in 1024 bladzijden' (28) onze recensie op een turf waarin de samenstellers getuigenissen over WO I in de Westhoek uit poëzie, proza, brieven, dagboeken, memoires, kranten, enz. verzamelden en waarin Verhaeren als een van de toonaangevende dichters uit die tijd prominent aanwezig is. In het artikel 'Franse regio Nord-Pas-de-Calais eert Verhaeren als oorlogsslachtoffer' (26) wordt een essay van Rik Hemmeryckx besproken over de patriotische Verhaeren als "dichter des vaderlands". 'De Schelde en haar collega's in het Grote Rivierenboek' (20) bespreekt een merkwaardig boek, met onder andere gedichten van Verhaeren, over schrijvers die zich lieten inspireren door de stromen van Vlaanderen. De Oostenrijker Stefan Zweig behoorde lang tot de vriendenkring van Verhaeren, tot WO I die vriendschap deed omslaan in een soort vijandschap. In 'Joseph Roth en Stefan Zweig: tijdgenoot en/of vriend van Emile Verhaeren' (30) wordt de briefwisseling tussen beide joodse auteurs uitgediept.

Lenakes

Vanaf 2016 kregen we een eerste "Lenake" te lezen. "Lena of de kunst van geschiedenis" blijft een ietwat vreemde titel voor de vlotte dialogen tussen Lena en Boy over diverse onderwerpen, overwegend cultureel beladen, maar ook met tal van maatschappijkritische opmerkingen. In elk artikel wordt vertrokken vanuit een kunstwerk, hetzij schilderij, tekening of grafiek om een of meerdere historische aspecten te bespreken. Voor de lezer is het daarom een vlotte manier om via de kunst in contact te komen met geschiedenis. Vlot wil echter niet zeggen dat er geen diepgang in verstopt zit, enkel te vinden bij het aandachtig lezen. In 'Huveneers spreekt tot het volk' (27) worden de Franse overheersing en de Boerenkrijg besproken. De schuttersgilden, de burgerwachten en algemeen de bescherming van de bevolking komen aan bod in 'De Nachtwacht' (27). De rol en de plaats van de vrouw in de geschiedenis wordt uitgediept bij het bijna surrealistische schilderij van Fouquet: 'Madonna' (28). 'De Kleptomane' (29) van Géricault leende zich dan weer uitstekend om iets te vertellen over psychiatrie en waanzin en de behandeling ervan in het verleden. Het gebruik van het Frans in Vlaanderen, het orangisme, dichter Emile Verhaeren en zijn vriend kunstschilder Van Rysselberghe zijn de onderwerpen in 'Lecture de Verhaeren' (30). De auteur zal wel een goede reden gehad hebben om als N.N. op de achtergrond te blijven. En of de personages Lena en Boy fictief zijn of niet is voor mij, die ze alle gelezen heeft, een weet, maar voor jullie nog een vraag. Het antwoord is pas te vinden in de laatste aflevering.

Satire

In 2018 was er enige commotie over het fusioneren van Sint-Amands met Puurs, terwijl Bornem zich afzijdig hield. Voor die nieuwe fusiegemeente moest een naam gezocht worden, waarbij ook de inwoners hun zeg mochten doen. 'Borpuusta of toch maar Klein-Brabant?' (29) was ons antwoord op dat gebeuren en was niet meer dan een satirische kijk, geplaatst in een eind 18de-eeuwse context. Vermoedelijk en hopelijk heeft niemand die verzonnen dialoog tussen de drie hoofdrolspelers, zijnde de drie toenmalige burgemeesters, au serieux genomen en heeft men er kunnen om lachen. Want dat gebeurt vandaag veel te weinig.

Nieuwe publicaties

In de Mededelingen kondigen we regelmatig nieuwe publicaties aan, zowel van onze heemkundige kring als van andere als van particuliere auteurs.

In de beginperiode plaatsten we die onder Boekennieuws (1)(2)(3)(4)(5)(6)(7)(10) of onder 'Voor u gelezen' (12)(19). Maar meer en meer werden het losse artikeltjes of soms toch iets meer uitgebreid zoals 'Canon van Puurs' (30).

Nawoord

Ondertussen lees je nummer 31 en we hopen dat je er voldoening uithaalt, dat het voldoet aan jouw verwachtingen. Als redactie gaan we onverpoosd verder op zoek naar nieuwe en verrassende insteken op kunst, literatuur en geschiedenis om zowel jullie te plezieren, nieuwe historische feiten naar boven te halen en onze cultuur te bestendigen. Wie weet waar staan we binnen dertig jaar. Misschien zal ik er nog bij zijn om de volgende reeks '30x Mededelingen (31-60)' te doorgronden. Hoop doet immers leven, maar na ons komen er hopelijk ook anderen...

Geen Verhaeren in historisch citatenboek

Paul Servaes

Bij uitgeverij Van Tilt te Nijmegen verscheen van dichter Paul Claes onder de titel "Wie zei dat? 500 historische oneliners" een interessant en leuk boek met vijfhonderd gevleugelde uitspraken en onvergetelijke citaten.

Paul Claes is immers niet alleen dichter maar ook vertaler (van Verhaeren tot nu nog maar twee gedichten "Moine doux" en "Le Passeur d'eau") en samensteller van o.a. "Literair Quizboek", "Groot retorisch woordenboek" en "Lexicon van stijlfiguren". Hij is een duizendpoot die terecht een van de meest veelzijdige en vruchtbaarste auteurs van de Lage Landen wordt genoemd op de achterflap van het boek.

Voor dit nieuwe werkstuk verzamelde hij iets meer dan vijfhonderd klassieke oneliners, die iedereen kent maar nog niet werden samengebracht. Ze zijn chronologisch geordend, beginnend bij het boek "Genesis", de jaren voor Christus en na Christus tot op vandaag. Het zijn wel historische citaten, gelinkt aan de geschiedenis door de eeuwen heen, meestal geschreven door gezaghebbers, overwinnaars en andere militaire en politieke leidende figuren. Vooral in het eerste deel komen die uitvoerig aan bod maar in recentere tijden wordt het beeld gevarieerder en krijgen we zowel "MeToo" als protest tegen seksueel misbruik als "Make America great again" van Donald Trump, maar voor het eerst gebruikt door Ronald Reagan in zijn verkiezingscampagne in 1980. Deze wetenswaardigheden laat Paul Claes ons ook weten. Hij geeft van elk citaat aan wie wat waar en wanneer heeft uitgesproken. Hij gaat de juiste oorsprong na en verduidelijkt summier de historische context. Vaak wordt ons geheugen hierbij wat opgefrist en daar zijn we Paul Claes erg dankbaar voor. Zo wordt het een aanstekelijk en amusant boek waarin men urenlang kan bladeren en lezen.

We leren dat vele citaten soms niet authentiek zijn en derhalve hun afkomst twijfelachtig en schitterende vondsten vaak het werk zijn

van geschiedschrijvers, verslaggevers, roddelaars, opiniemakers en tekstschrijvers. In zijn "Voorwoord" schrijft Paul Claes zelfs dat sommige vervalst zijn, uit hun verband gerukt of aan een verkeerde persoon toegeschreven. Hij heeft het voor ons allemaal opgezocht en mooi gebundeld in een 320 bladzijden tellend boek dat de tijd zal trotseren zoals de gevleugelde woorden die erin staan. Het is uiteraard een keuze en we missen onvergetelijke citaten en slagzinnen van dichters en andere schrijvers die tot ons collectieve geheugen zijn gaan behoren. Dat moet stof zijn voor een nieuw dergelijk boek waarin ook Emile Verhaerens "*Ceux qui vivent d'amour, vivent d'éternité*" een plaats krijgt en ook zijn wens om aan de Schelde begraven te worden. Nu moeten we het stellen met Napoleons testament: "*Ik wil dat mijn as rust op de oevers van de Seine te midden van het Franse volk dat ik zo lief heb gehad*".

We zouden kunnen blijven citeren maar de vreugde om de ontdekking van vele memorabele slagzinnen is aan de lezer van dit merkwaardig boek dat bevestigt dat geschiedenis evenzeer door woorden als door daden wordt geschreven. Doe zo voort, Paul Jacobs! We wachten met ongeduld op een vervolg, maar dan wel met een personenregister, dat nu ontbreekt.

PAUL CLAES

Wie zei dat? 500 historische oneliners

Uitgeverij Vantilt

Nijmegen

320 blz.

Wat doet men in tijden van “Corona-isolatie”?

Achiel Calus

Een cursus “Spaans per briefwisseling” volgen. Of boeken herlezen? Toen ik het boek “Het elfde uur” van Pieter Serrien over het einde van de Grote Oorlog in 1918 terug ter hand nam, stootte ik meteen op het hoofdstuk over de “Spaanse griep”. Nu pas, door onze eigen Coronadreiging, werd mij de betekenis van de impact van deze ziekte duidelijk voor de bevolking in oorlogstijden op het einde van W.O. I.

Ik citeer: ‘Het feit dat een Madrileense krant als eerste gewag maakte van “een geheimzinnige ziekte” was reden genoeg geweest om haar de “Spaanse griep” te noemen. Maar in Nederland werd het de “Russische bliksemzinking” genoemd, in Duitsland “de Vlaamse koorts”, in Zuid-Limburg werd het de “Italiaanse influenza” en de Franse legerleiding noemde het “la maladie onze” of de elfde ziekte, om geen paniek te zaaien. Op 17 juli 1918 stond er in twee Brusselse kranten: dat in Lyon de “grippe chinoise” was uitgebroken. En misschien kwam de ziekte wel mee met de honderdduizenden Chinese hulptroepen. Maar andere bronnen beweren dan weer dat het in de Verenigde Staten was ontstaan in een legerkamp in Funston in Kansas en kwam het met de troepentransporten naar Europa.’

Dit is dus typisch voor een pandemie: het start overal en nergens, maar het is overal aanwezig, zoals nu dit Coronavirus. Ook een weerkerend fenomeen in de geschiedenis van epidemieën is de geheimdoenerij door de staatsleiding over de toestand van de besmettingen, zegt de Amerikaanse professor Frank Snowden.

Ik lees verder: ‘Aanvankelijk baarde de pandemie weinig zorgen. Deze griep was maar even dodelijk als de vele andere ziektes, die toen in legerkampen, ziekenhuizen en vluchtelingencentra hun ronde deden, zoals cholera, tyfus en tuberculose. Maar plots kwamen er andere signalen aan het licht. In een Frans legerkamp van zo’n 1.000 soldaten werden er plots 650 ziek en daarvan stierven er 50. Toch werd er nog niet ingegrepen.’

Zeer herkenbaar: zie de eerste reacties op de Corona-infecties in China dit jaar.

‘Steeds meer begon de ziekte de inzetbare krachten te ondermijnen. Bij de start van het Duitse “Lenteoffensief” vielen 900.000 Duitse soldaten uit door de ziekte. Ook bij de Franse troepen was 3/4de van de manschappen buiten strijd door de griep en bijna de helft bij de Britse troepen. Begin augustus 1918 verklaarde het opperbevel van de geallieerde troepen dat de epidemie voorbij was, maar in september flakkerde het virus weer op, en nu met nog dodelijker gevolgen. De ziekte was allesverwoestend. De besmetting gebeurde via het speeksel en het kleinste contact was al voldoende. Het akeligste was, dat men van het ene op het andere moment ziek werd. Patiënten, die zich ‘s morgens ziek aanmelden waren soms ‘s avonds al gestorven. Bij de slachtoffers volgde een pijnlijke, lange doodstrijd door de longcomplicaties. Het dodelijkst getroffen waren de twintigers en de dertigers. Dat was de generatie, die voorheen nog geen griepedemie had meegemaakt en dus nog niet de minste immuniteit had opgebouwd.

De laatste grote wereldwijde griepandemie dateerde van 1889. Over het totale dodencijfer is veel onduidelijkheid, maar dat het in de miljoenen slachtoffers loopt staat vast. In 1918 telde de wereldbevolking ±1,8 miljard mensen. Daarvan stierven er in dat jaar en het jaar erna aan de Spaanse griep 50 miljoen mensen of meer dan 2,5 %. Maar dat zouden onderschatte hoeveelheden zijn. Want in Azië alleen al zouden meer dan 40 miljoen doden zijn gevallen door de Spaanse griep. In Europa zou slechts 1 % van de bevolking zijn gestorven aan de griep of omtrent 3 miljoen mensen op de 17 miljoen oorlogsslachtoffers. Maar ook hier zijn de cijfers zwaar onderschat omdat niemand exacte cijfers kan voorleggen door de chaos, die er heerst bij het noteren van doodsoorzaken in oorlogstijd. Maar als men noteert dat in een legerafdeling van 116.000 Amerikaanse soldaten meer dan de helft in een ziekenhuisbed aan de griep is gestorven, dan kunnen we dat wellicht ook toepassen op de 9 miljoen militairen die over die ganse periode in oorlogsgebied zijn gestorven. Nog dodelijker in verhouding tot de totale bevolking was de “Zwarte Dood” of “de Pest” in de 14^e eeuw. Tussen 1349 en 1351 liepen de dodencijfers over heel Europa toen op van 30% tot 60% van de bevolking, met uitschieters op plaatsen tot 80%.’

Toen van Corona en ‘social distancing’ nog geen sprake was (fotoarchief J. Winckelmans)

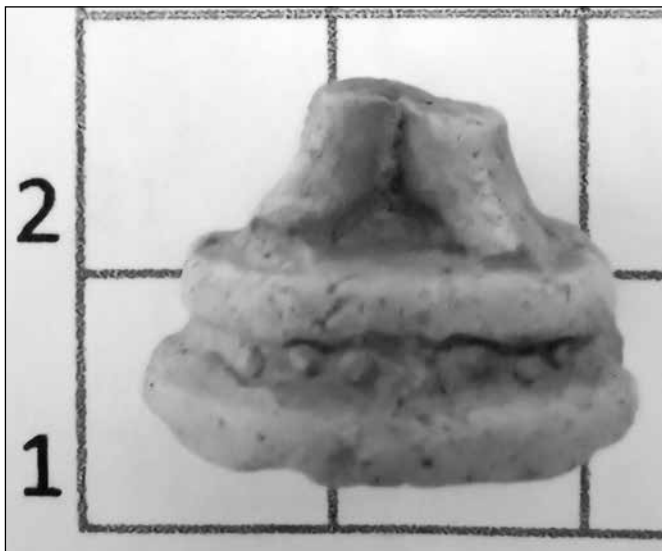
Maar toen had men niet de medische hulpmiddelen en de bekwame zorgverleners, zoals we nu hebben om het coronavirus te bestrijden. Er ontstaan regelmatig virale epidemieën zoals: Ebola, HIV-aids, Mers, Sars, Zika, Mexikaanse griep, ... Meestal blijven ze een tijd onder de radar woekeren in “ontwikkelingslanden” tot ze plots opdruiken in de “beschaafde wereld”. Maar door de vele wereldwijde verplaatsingen, die de mens maakt zal die “beschaafde wereld” er steeds meer en meer mee geconfronteerd worden en zullen we nog wel dergelijke Coronavirus-aanvallen in de toekomst te verwerken krijgen.

Pijpaarden bodemvondsten in Klein-Brabant

Geert Segers

Bij het prospecteren van velden op zoek naar scherven of silexen uit de vroegste bewoningsperiode van onze regio, kom je regelmatig ook voorwerpen uit pijpaarde tegen. In de meeste gevallen gaat het om (delen van) pijpen. Deze vondsten vormen op zich een aparte studie. In dit artikel hebben we het over andere vondsten in pijpaarde. Alle vondsten bevinden zich in de collectie van Geert Segers. De rasters op de foto's zijn 1 cm x 1 cm.

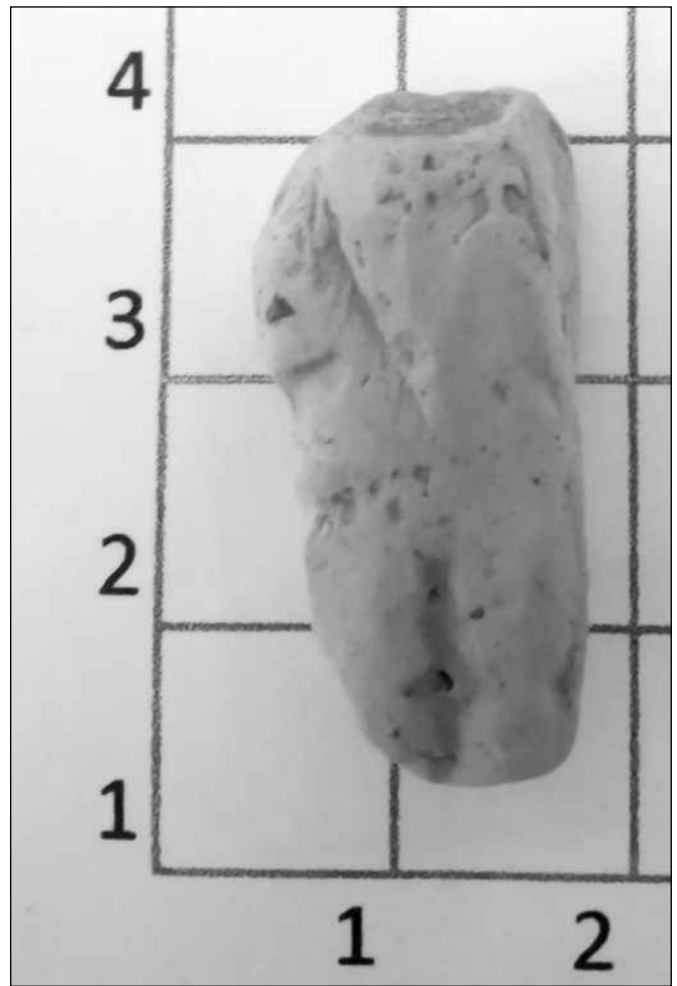
Pijpaarde is een fijne, taaie kalk- en ijzerarme, witbakkende klei, die vooral voor het vervaardigen van pijpen werd gebruikt en dit massaal vanaf de 16de eeuw. De witte kleur van de klei ontstaat bij verhitting tussen 990 en 1.000 graden Celsius en is afhankelijk van de zuiverheid van de klei. Deze klei was vooral in de Maasvallei aanwezig, maar ook in het Duitse Keulen, Siegburg en Raeren. De term pijpaarde is een anachronisme. In de 14de en 15de eeuw kende men in Europa het gebruik van pijproken nog niet. Pas na het midden van de 16de eeuw werd in onze contreien de pijp populair. Deze pijpen werden vervaardigd in dezelfde kleisoort als de heiligenbeeldjes, vandaar de benaming 'pijpaarden beeldjes'.

Sokkeltje van beeldje met onderaan een gaatje (niet zichtbaar op foto). Typisch is de zeskantige, gotische vorm van het sokkeltje. Gevonden te Luipegem (Bornem). Van dit beeldje zijn geen soortgelijke exemplaren bekend.

Pijpaarden beeldjes komen al in de Romeinse tijd voor. Voorbeelden zijn de voorstellingen van godinnen als Minerva en Fortuna en verder ook dierenfiguren. De laatmiddeleeuwse beeldjes stellen bijna allemaal christelijke thema's voor. Deze beeldjes worden meestal wel in verband gebracht met een persoonlijke godvruchtigheid en dit vanaf de 14de eeuw. Dergelijke beeldjes werden in de woonkamer op een speciale plaats gezet en werden soms ook als een soort talisman op zak gedragen. Speciale plaatsen in huis waren dan reliekkastjes en 'besloten hofjes' die als huisaltaartjes dienden. Naast beeldjes werden er ook in reliëf uitgevoerde plakketjes gemaakt. Een groot deel van deze beeldjes werd beschilderd. Deze kleuren zijn veelal door langdurig verblijf in de grond vergaan of nog maar nauwelijks zichtbaar. De meeste beeldjes hebben een sokkel(tje) wat erop duidt dat

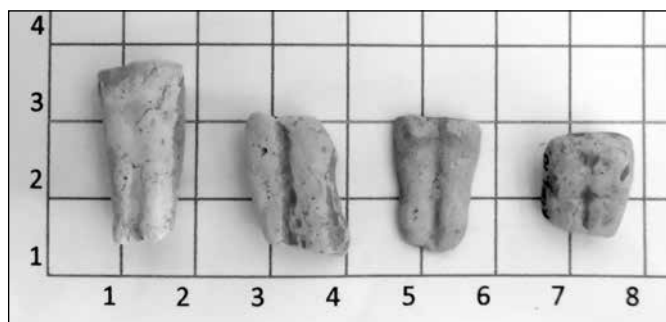
ze ergens op stonden. Dergelijke beeldjes zullen dan weer niet als amulet gebruikt zijn. Bij het merendeel van de beeldjes, met en zonder sokkel, is vóór het bakken een gaatje geprikt of geboord aan de onderzijde waarin een stokje geplaatst kon worden om het beeldje ergens rechtop te plaatsen. Het gaatje kon ook dienen om het beeldje op een spijker te schuiven. Deze doorboring komt het meeste voor bij Christusbeeldjes. Bij de beeldjes met sokkel bevindt het gaatje zich aan de onderzijde van de sokkel.

Jezuskindje (1550-1625) met afgebroken hoofd. Bemerkt het kruisje op de borst. Het kruisje rechts ervan is van de rijksappel in de linkerhand. Dit type wordt de 'naakte Christus Salvator mundi' genoemd. Gevonden te Eikevliet.

Pijpaarden Christuskindjes werden ook in kribjes gelegd. Vooral in de Zuidelijke Nederlanden kwamen deze veel voor. Vaak stonden ze tussen twee kandelaars. We weten ook dat dergelijke kribjes meegegeven werden aan kloosterlingen. Ten gevolge van de reformatie komen deze beeldjes in Nederland niet voor.

Heel wat beeldjes hebben een kleine afmeting: tussen de drie en de vijf centimeter hoog. De meeste fragmenten van beeldjes die we bij prospectie vonden, zijn ook van deze grootte of net iets groter. Het geringe formaat

Achterzijde van Jezuskindjes. Drie gevonden te Luipegem (Bornem) en één (rechtse) te Kuitelgem (Sint-Amands) (16de-18de eeuw).

maakte ze geschikt om in of op de kleding te dragen. De beeldjes konden zo gemakkelijk in een broek- of rokzak gestopt worden. In die zin konden dergelijke beeldjes als talisman fungeren.

Pijpaarden Jezusbeeldjes verwerkt in feestbrood.
Pieter Breughel de Oude, 1560
(©Kunsthistorisch Museum Wenen).

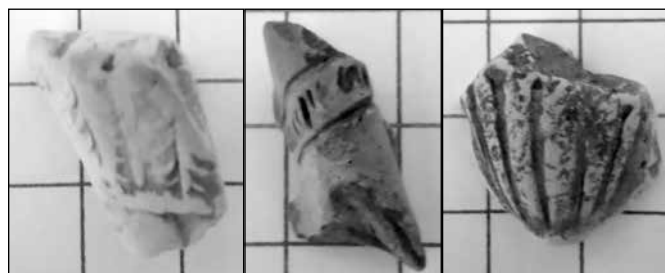

Heiligenbeeldje. De biddende Maria. Blauwe beschildering van mantel nog aanwezig. Gevonden te Luipegem (Bornem). Onderaan is er een klein gaatje (zie voor).

Bij archeologische opgravingen werden deze beeldjes ook in doodskisten gevonden. De fragmenten van de beeldjes die we in onze regio vonden, zijn waarschijnlijk vervaardigd te Antwerpen. Dergelijke beeldjes werden gemaakt door 'heiligenbakkers', 'beeldendrukkers' of 'beeldenbakkers'. In Antwerpen werden dezen ook 'Jezusbakkers' genoemd en behoorden tot de Sint-Lucasgilde. Twee mallen werden tegen elkaar gedrukt bij het bakproces. Het niet goed bijsnijden van de randen is met name te zien bij het eerste en tweede beeldje op de figuur bovenaan. Dit zou een kenmerk zijn wat meermalen voorkomt bij de Antwerpse productie. Door de verwerking in de bodem is de toestand van de pijpenaarden beeldjes vaak heel slecht en zijn ze afgesleten. Vanwege de massaproductie was de detailafwerking eerder bijkomstig. De beeldjes waren doorgaans geschilderd, vooral de voeten en de hartstreek, met rode verf. Dergelijke beeldjes werden ook in feestbroden verwerkt.

Naast deze Christusbeeldjes kwamen ook beeldjes van heiligen voor, zoals van Maria. Drie fragmentjes van pijpenaarden beeldjes die bij prospectie

gevonden werden, kunnen toegeschreven worden aan dergelijke heiligenbeeldjes. Het beschilderde Mariabeeldje, gevonden te Luipegem (Bornem) is op het hoofdje na intact.

Drie fragmenten van mogelijke heiligenbeeldjes. Linkse fragment is afkomstig van het Steentjen (Liezelle); de andere twee van Eikevliet (1400-1700).

Vanaf de 16de eeuw worden pijpenaarden *patacons* vervaardigd. Patacons zijn ronde plakketjes met een reliëfversiering, vervaardigd uit witte pijpenaarde (bas-reliëf). In het Mechelse worden ze ook 'schillekens' genoemd. De achterkant is vlak afgesneden. Het zijn brood- of koekversieringen die bij feestelijkheden werden mee gebakken. De meest voorkomende vorm van gebak, was de zogenaamde 'Vollaard' (krolleman, krulkoek en scheenbeenbrood). Het is een typisch Zuid-Nederlandse traditie. Sommigen willen dit gebruik laten teruggaan tot een Germaans of Romeins gebruik, maar daar zijn geen tastbare aanwijzingen voor. De afbeeldingen op de patacons stelden allerlei zaken voor: religieuze, politieke, sociale en economische. Vaak ging het om symbolische voorstellingen. Tot nu toe is er nog maar weinig onderzoek gedaan naar deze uiting van volkskunst. Uitgebreide collecties patacons bevinden zich onder meer in de volkskundemusea van Dendermonde, Antwerpen en Brugge.

Deel van patacon met rode beschildering. Gevonden bij de Redoute te Puurs.

Oorspronkelijk was de patacon een Spaanse zilveren munt uit de 17de-18de eeuw met een waarde van zo'n 48 stuivers. De patacon verdween als munt, maar het gebruik en de naam bleef bestaan met deze beschilderde pijpenaarden schijfjes die ook de gewone klasse zich kon permitteren.

De patacons werden in serie gemaakt in mallen. Ze werden gebakken, beschilderd met felle kleuren en dan in het ongebakken deeg gedrukt. Hierna ging het gebak de oven in. Ze werden per gewicht verkocht aan de broodbakkers.

Volledige exemplaren worden slechts zelden gevonden bij archeologische opgravingen of prospecties. Als er toch een volledig exemplaar kan opgeraapt worden, is dit meestal van eerder beperkte grootte. De grootste patacons konden tot wel 25 cm diameter hebben. De kleinste waren slechts 2 cm groot.

De datering van patacons is problematisch omdat de patacon een alledaags wegwerpgebruiksartikel was en dus massaal gemaakt werd. Er bestaan momenteel geen of weinig referentiecollecties die gedateerd zijn. De patacons komen voor van eind 16de tot begin 20ste eeuw. De grote exemplaren schijnen vooral in de 19de en 20ste eeuw vervaardigd te zijn. Patacons met afbeeldingen van Sinterklaas en Zwarte Piet zijn ook van recentere datum.

Voor we de patacons bekijken die in Klein-Brabant gevonden werden, dienen we even dieper in te gaan op het fenomeen van 'stadsmest'. Binnen-Vlaanderen was sinds de middeleeuwen een regio met een dichte verstedelijking waardoor een groot aanbod van stedelijke meststoffen ter beschikking was. Vanaf de jaren 1750 verhoogden de grotere boeren de bemestingsintensiteit met hun hoeve-eigen mestvoorraad door meer wagens mest per hectare akkerland te benutten. Nieuw was dat ze bijkomende meststoffen gingen gebruiken. Hiervoor werd de zogenaamde stadsmest uit de steden aangevoerd. Dit gebeurde door binnenschippers die de stadsmest per trekschuit naar de landelijke verdeelplaatsen langs de oevers van kanalen of rivieren vervoerden. In Klein-Brabant waren deze verdeelplaatsen de zogenaamde Amers langs de Vliet. Er waren waterinhammen met een laad- en loskade voorzien.

Zicht op de Vliet te Puurs met een binnenschip (postkaart, begin 20ste eeuw)

Waarom halen we deze passage over schipmest aan? Het schipmest dat overvloedig gebruikt werd in Klein-Brabant bevatte naast organisch materiaal ook wel wat aardewerkscherven, glas, gebroken pijpen en pijp-aarden voorwerpjes. Dit alles werd mee weggegooid in de stad bij het afval.

Patacon met konijntje.
Gevonden te Luipegem (Bornem)

En zo kwam er dus postmiddeleeuws gebruiksgoed op onze velden terecht. Vanaf het midden van de 18de eeuw kunnen we dus de gevonden voorwerpen niet meer rechtstreeks relateren met de vindplaatsen. Desalniettemin blijven het uiteraard interessante vondsten.

Komen we nu terug op de pijp-aarden patacons. In totaal werden bij prospecties op de velden in Klein-Brabant een 30-tal fragmenten van patacons gevonden. De vindplaat-

sen zijn Luipegem te Bornem, Steenveld te Hingene en Eikevliet, Coolhem te Kalfort, Steentjen te Liezele, Kuitelgem te Sint-Amands en Redoute te Puurs. Geen enkele van de gevonden exemplaren is volledig. Eén patacon vertoont nog sporen van een rode beschildering. Zowel grote als kleine patacons komen voor.

In de 16de en 17de eeuw werden patacons voornamelijk versierd met religieuze motieven, nu en dan ook met dier- en bloemmotieven. Vanaf de 18de eeuw werden meer en meer profane afbeeldingen gemaakt die in de 19de eeuw de bovenhand namen.

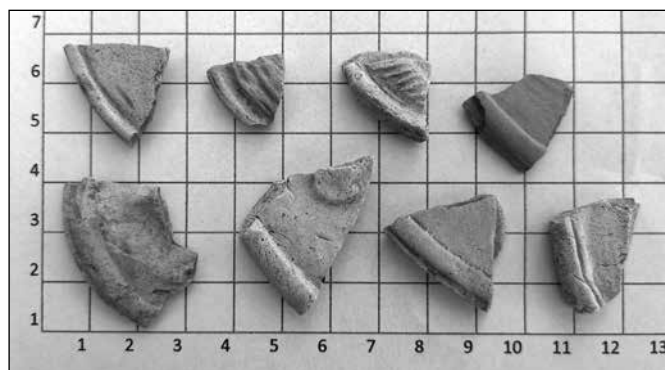

Patacons met florale motieven
(links, gevonden te Eikevliet en rechts, gevonden te Hingene-Kouter)

Naast de patacons werden bij prospectie nog andere plakketjes van pijp-aarde gevonden. Deze hebben een grotere afmeting en hebben een rechthoekige vorm. De juiste functie is niet bekend. Ze hebben alle florale voorstellingen.

Bijna volledige patacon met bloemmotief (Eikevliet)
en gelijkaardige patacon (Coolhem, Puurs)

Fragmenten van grotere patacons. Bovenste rij gevonden te Luipegem (Bornem).
Onderste rij te Eikevliet.

Pijpaarden plakketjes; alle 3 gevonden te Luipegem, Bornem.

Naast patacons werden ook plakketjes in andere vormen op feestgebak en -brood gelegd. Hierboven en -onder enkele voorbeelden van dergelijke plakketjes.

Profane voorstelling. Vrouw op stoel bezig met een ambacht. Let op de gedetailleerde klederdracht. Gevonden te Hingene-Kouter.

Profane voorstelling van een man. Resten van rode beschildering. Gevonden te Eikevliet

Het laatste item wat we behandelen, blijft ook in de sfeer van de feestelijkheden. Met de stadsmest kwamen vanaf ca. 1875 ook zogenaamde schiettentbeeldjes op onze akkers terecht. Deze beeldjes in pijpaaarde vervaardigd, zoals de naam het aangeeft, werden gebruikt in schiettenten op de kermis. Bij prospectie vinden we uiteraard enkel kapotgeschoten beeldjes die bij het afval gegooid werden. De einddatum van dit gebruik wordt door sommigen rond 1925 geplaatst, maar het kan best ook later zijn. De meeste van de teruggevonden fragmenten in Klein-Brabant behoren tot het type van het naakte plassende kind: 'manneken pis'. Dergelijke pijpaaarde beeldjes stellen een naakt kind voor dat op een rond voetstuk staat. De rechterarm is gebogen en steunt op de zij. Het bovenlichaam helt wat achterover. Met de linkerhand houdt het jongetje zijn geslachtsdeel

vast. De gelijkenis met het Brusselse 'manneken pis' is niet ver te zoeken. Opvallend aan het ronde hoofdje zijn de bolle wangen. De beeldjes zijn in een dubbele moule gemaakt en hebben een eerder slordige afwerking aan de naden.

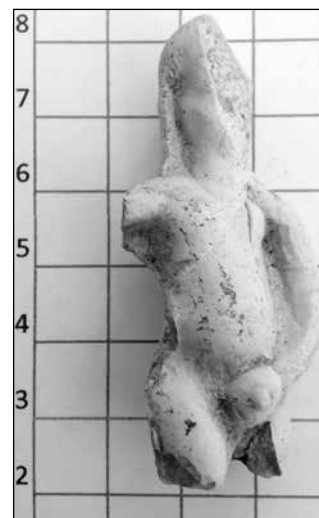
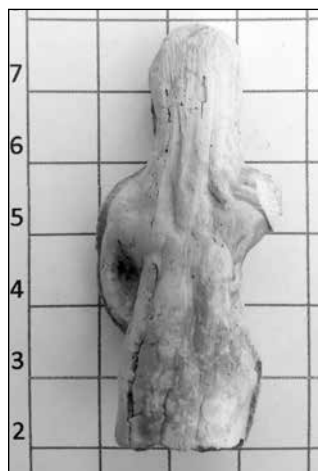
In de sokkel van het beeldje onderaan was een halfrond gat voorzien zodat het beeldje op een pin kon gezet worden in het schietkraam.

Enkele fragmenten van in Klein-Brabant gevonden schiettentfiguren, type 'manneken pis' (1875-1925).

Fragmenten van dergelijke beeldjes werden op de Kouters te Eikevliet, Hingene en Bornem gevonden, alsook aan de Redoute te Puurs. Er werden 11 fragmenten van sokkeltjes met de voeten of een deel van de benen gevonden, 11 fragmenten van benen en romp en 7 hoofdjes. De gebruikte pijpaaarde gaat van spierwit tot eerder gelig. De productieplaatsen van dergelijke beeldjes zijn tot dusver onbekend.

Onderstaande figuur betreft een afwijkend beeldje. Waar al de andere beeldjes een hoofd hebben met kort kroezelig haar, heeft dit schiettentbeeldje een lange haardos. Dit is duidelijk zichtbaar aan de achterzijde. Hiervoor werd nog nergens vergelijkend materiaal gevonden.

Afwijkend beeldje 'manneken pis': achter- en voorzijde. Gevonden op het Steentjen (Liezele).

Een laatste schiettentfiguurtje stelt een Pruis voor. Het is te dateren rond 1915-1925. 'Pruis' was ook een naam die voor de Duitsers gebruikt werd

Schiettentfiguur van een 'Pruis'.
Gevonden te Luipegem (Bornem).

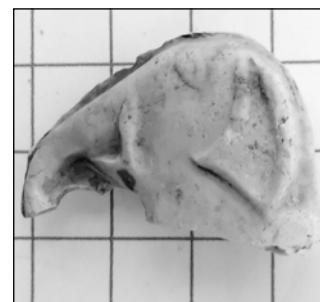
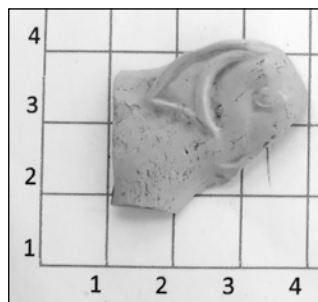
en bovendien hadden de Pruisen een slechte reputatie. Waarschijnlijk schoot men er dan ook graag op. De Pruis draagt een lange sabel, welke hij met beide handen omknelt. De sabel hangt aan een draagriem. Op vergelijkbare beeldjes kan men zien dat deze figuur een helm droeg. Verder was de afwerking dezelfde als bij het type 'manneken pis', d.w.z. geplaatst op een sokkeltje met een halfrond gat onderin. Deze figuurtjes waren ook even groot. In het pijpenmuseum te Amsterdam wordt deze figuur mogelijk als keizer Willem II bestempeld. In Tessenderlo werden ook een tweetal van dergelijke beeldjes gevonden.

In de schiettenten werd ook geschoten naar brandende kaarsen. Wie de vlam kon uitschieten kreeg een prijs, 'een prijs van keskeschiet' of van weinig waarde.

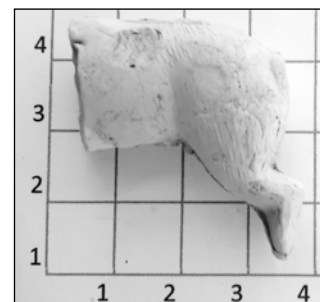
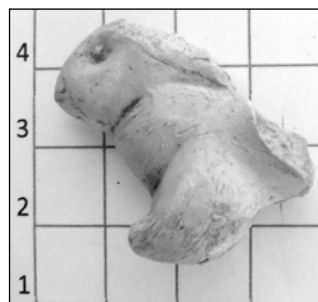

Tot slot werd er ook op dierenfiguurtjes geschoten. Al is het niet zeker dat sommige van de gevonden figuurtjes ook niet gewoon als speelgoed gebruikt werden. Een mooi voorbeeld hiervan zijn staande olifantjes. Ze werden in twee vormen tegen elkaar geperst en bevatten weinig detail. Deze olifantjes werden in Andenne gemaakt tussen 1900 en 1920 in de pijpenmakerij van Léonard. De beeldjes werden minimaal afgewerkt: enkel gestileerde oren, ogen, slag tanden en tenen zijn uitgewerkt. Een staart ontbreekt en de slurf reikt tot aan de voorste poten waarin langs de onderzijde een gaatje werd gemaakt om de olifant op de pin te plaatsen.

Tot slot vermelden we nog twee fragmenten van pijpvaard haasjes of konijntjes. Dit lijken op het eerste gezicht geen schiettentfiguren te zijn.

Olifant-schiettentfiguren. Links een fragment gevonden te Coolhem (Puurs); rechts fragment gevonden te Eikevliet.

Twee fragmenten van dierenfiguurtjes in pijpvaard. Linkse figuurtje gevonden te Hingene-Kouter; het rechtse te Luipegem (Bornem).

Bibliografie:

- DUCO D., *Bijartikelen uit West-Europese pijpenfabrieken*, 2014
 GEYBELS H., *Het heiligenbeeldje. Een bibliografie*, 2015
 GODERIS J., 'Patacons en pijpvaard beeldjes gevonden in Roeselare', in: *West-Vlaamse archeokrant*, 80, 2013, p. 188-193
 OOST, T., 'Beeldjes en plakketjes. Enkele archeologische gegevens uit Antwerpen over een volksgebruik', in: *Liber amicorum prof. Dr. Jozef van Haver*, 1991, p. 283-296
 SCHRICKX C., *Bethlehem in de Bangert : een historische en archeologische studie naar de ontwikkeling van een vrouwenklooster onder de Orde van het Heilig Kruis in het buitengebied van Hoorn (1475-1572)*, 2015
 VAN DEN DORPEL A., *Middeleeuwse pijpvaard en terracotta heiligenbeeldjes in Zeeland, Een analyse van de middeleeuwse religieuze beleving in Zeeland in functie van heiligenbeeldjes*, thesis RUG, 2013
 VAN HERCK, C., 2014, 'Mannekes van het schietkraam anno 1900', in: *Opgetekend verleden*, 6, MVSA, p.48-59
 VAN NULAND E., 'Patacons: Verbeelding in de Aalsterse volkscultuur. Archeologisch en iconografisch onderzoek van productieafval uit de Peperstraat te Aalst', In: *Van Mensen en dingen*, 4, 4, 2006.

Websites:

- <http://testavzw.be>
<https://www.pipemuseum.nl/>
<http://www.hadewijchhilligenbacker.nl/>
<http://volkskundewestvlaanderen.be/>

150 jaar Station Puurs

Deze verjaardag wordt vanaf 28 juli gevierd met tal van evenementen, o. a. met een tentoonstelling die de geschiedenis van het station vertelt.

Info: www.puurs-sint-amands.be

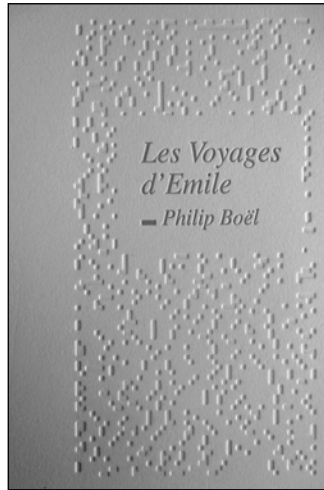

Onder voorbehoud

Fotograaf Philip Boël op wandel met Emile

Paul Servaes

Fotograaf Philip Boël, directeur van de Academie en Vaktekenschool van Temse (met afdelingen te Sint-Amands, Puurs en Ruisbroek), ook gekend onder zijn artiestennaam Emile Delorian, heeft met zijn uitgeverij "Les Heures Claires" zopas het merkwaardige boek "Les Voyages d'Emile" gerealiseerd. Het is een echt kunstwerk, niet alleen omwille van de prachtige foto's maar ook wegens de originele titel, de boeiende filosofisch getinte teksten en de uitzonderlijke vormgeving.

Nog als student aan het Technicum te Antwerpen om de techniek van de fotografiepraktijk te leren, viel hij op als een eerder inhoudelijk en artistiek gericht fotograaf. Tijdens latere opleidingen aan de Academie te Antwerpen en aan het Nationaal Hoger Instituut van Schone Kunsten ontpopte hij zich tot een documentair fotograaf voor wie mens en maatschappij centraal staan in zijn werk. De multimediale aanpak die hem hier boeide, resulteerde in enkele belangrijke video-installaties. Toch blijft de fotografie zijn echte passie zoals blijkt uit "Les Voyages d'Emile", waarin op schitterende wijze de foto's getuigen voor een symbiose tussen natuur en cultuur. Daarom koppelt hij zijn landschapsfotografie aan de poëzie en andere teksten van ondermeer Rainer Maria Rilke, Claude van de Berge, J.C. van Schagen, Fernando Pessoa en Jean Genet. Ook eigen poëzie en andere teksten, sterk beïnvloed door de filosofie van Ton Lemaire, Ulrich Libbrecht en Henry David Thoreau begeleiden de foto's, als het ware uitzonderlijke beelden uit het dagboek van een aandachtige wandelaar. Ze pleiten voor afstandelijkheid tegenover de werkelijkheid die we in een foto trachten te vatten en daarbij verder kijkend dan wat we onderscheiden. Er ligt zo veel verscholen in alle foto's die ons dankzij een helpende hand telkens weer laten ontdekken hoe alles in de natuur evolueert en voor verandering vatbaar is, terwijl de stilte domineert in elk beeld. Relicten van de oernatuur tonen de foto's ons, samen met de transformaties die ze ondergaat door de eeuwen heen.

De Schelde, het water in het algemeen, is een constante in zijn werk. Vandaar de foto's van vaak nabije plekken als Sint-Amands, Mariekerke, Steendorp, Hamme en Tielrode en in Nederland ondermeer Walsoorden, Saeftinghe en Nieuw Namen (waar hij woont en waar de lokroep van het water voelbaar is).

Intrigerend en enigszins angstaanjagend is de foto "Le Retour" uit 1991, met een eenzame printplaat tussen het groen, die aangeeft hoe onze wereld steeds meer en meer beïnvloed wordt door techniek en artificiële intelligentie. De afdruk van een printplaat op de cover vooraan en achteraan drukt ons op een originele manier met de neus op de harde realiteit.

"Les Voyages d'Emile" is gecomponeerd als een echt hedendaags kunstwerk dat ons confronteert met een landschapsfotografie die meer is dan de romantiek van het "schone" beeld en de diepere harde werkelijkheid toont van de teloorgang van de "Villages illusoires" en de "Campagnes hallucinées" van die andere Emile, namelijk Emile Verhaeren, de wereldberoemde dichter uit Sint-Amands. En dan vergeten we nog het destijds ophefmakende boek van filosoof Jean-Jacques Rousseau "Emile", waarin de natuur een prominente rol speelt.

"Les Voyages d'Emile" is ook de titel van een tentoonstelling met foto's van Philip Boël, afkomstig uit het boek en aangevuld met enkele recentere. Ze was al te zien in galerie "Vrijdag" te Antwerpen en in de Academie te Temse. Ze loopt nu in het Emile Verhaerenmuseum te Sint-Amands tot 6 september 2020. Niet te missen.

PHILIP BOËL
Les Voyages d'Emile
Uitgeverij Les Heures Claires
96 blz.

Oproep

Beste lezer, voor deze "Mededelingen 31" hebben we weerom heel wat interessante artikelen kunnen bijeenbrengen om u aangenaam te verrassen. Elk jaar doen we ons uiterste best om van dit gratis en uit de kluiten gewassen culturele tijdschrift een verzorgde uitgave te maken en we zijn overtuigd dat u dat waardeert. Die waardering is wederzijds, want deze publicatie is onze manier om u als trouwe koper te belonen. Wel is het als vzw elk jaar een

moeilijke financiële oefening om de door iedereen geapprecieerde kwaliteit van onze publicaties te handhaven. Het verwerven van extra-inkomsten blijft dus een noodzaak. U kunt de activiteiten van onze vereniging financieel steunen door vrijblijvend een gift over te maken op rekeningnummer BE63 0682 0091 4208. De Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw is u zeer erkentelijk voor uw gift.

Marie van Oyenbrugge, uit het huis van Kobbegem op het hof van Echelpoel in Puurs

Chris Apers

Het Echelpoelhof

In een plantsoen in het domein Coolhem in Puurs ligt een stenen portaal ingegraven, met nog nauwelijks zichtbare beeldhouwde vormen. Het was de toegang tot het Hof ten Echelpoel, een oud hof dat in 1973 plaats moest maken voor de industriezone van Puurs, meer bepaald voor het distributiecentrum Centrans. Het lag aan de Lichterstraat, op de hoek van de huidige Meersmansdreef. In het boek *Het Echelpoelhof te Kalfort* wordt de geschiedenis van dit hof weergegeven vanaf Gaspar Spannenberger, die het bezit omstreeks de helft van de 17de eeuw aan de abdij van Sint-Bernards had overgedragen, tot de afbraak van het gebouw in 1973.¹ De site moet evenwel een middeleeuwse oorsprong gehad hebben; in de 17de-eeuwse verkoopakten wordt ze beschreven als een berg omgeven door ringgracht, zoals een middeleeuwse motte. Overigens is in de Mechelse schepenregisters uit de veertiende eeuw de familienaam “van Echelpoel” terug te vinden, mogelijk was die naam ooit een verwijzing naar deze plek.

Op basis van het oudst bewaarde schepenregister van Puurs kunnen we daar nu de namen van twee eigenaars aan toevoegen die Gaspar Spannenberger vooraf gingen. Dat schepenregister vangt aan in augustus 1600 en eindigt in 1628 en daarin is de naam van de vorige eigenares van het hof terug te vinden.² Verrassend genoeg was het een telg uit een familie die we toen al lang verdwenen achtten in Puurs, het geslacht van Oyenbrugge.

Op 28 september 1606 liet een zekere Marie van Oyenbrugge op het domein Coolhem de verkoop vastleggen van het Hof ten Echelpoel, aan jonker Gaspar Spannenberger uit Antwerpen. Het pand bestond uit een door water omringd hof met een tuinperceel ervoor en een dreef, samen 1,5 bunder of iets minder dan 2 hectare groot. De juffrouw – een aanspreektitel die gelijkstond met jonkvrouw, de vrouwelijke versie van een jonker – verkocht ook een behoorlijk aantal gronden in Puurs: een perceel op het Poorteveld, op het Esenderveld (Esendries?), grond tegen de Letterheide en naast de Vierbunder en de percelen het Bunderveldeke, het Klein

Brandeveldeke, de Haverblokken, het Saeveld, de Vijfvere, de Saelbeemd en het Bos Eusel. Nog een ander perceel, de Twee Bunder, lag in Liezele. Het waren allemaal landerijen en enkele bossen en ze besloegen samen een oppervlakte van 15 bunder en 15 dagwand, of iets meer dan 23 hectare, het hof zelf niet inbegrepen. Van de percelen die kunnen gesitueerd worden, bevond een groot gedeelte zich in de zuidoostelijke hoek van de deelgemeente Puurs.

Bovendien bevatte de transactie nog een tweede hof, het Hof ten Brande. Niettegenstaande de geschiedenis van dit hof kan gevolgd worden tot het einde van de 18de eeuw, is het tot nu toe nog niet gelukt de precieze ligging ervan te achterhalen.³ Er bestond destijds zowel een Branddries als een Groot Brandeveld. De eerste lag aan de huidige Brandstraat-Heidestraat en het tweede aan de Esendries, in de zuidoostelijke hoek van Puurs.⁴ Alle verkochte landbouwgronden behoorden bij het Hof ten Brande. In 1590 bestond dit hof uit 40 bunder landen, bossen en beemden en het hof ten Echelpoel uit 2 bunder.⁵

Dit tweede hof moet net zoals het Hof ten Echelpoel van middeleeuwse oorsprong geweest zijn. De scribent – een geestelijke – schreef letterlijk in de verkoopakte: *‘den berch oft motte daer ’t speelhuys op te staen plach, genaempt ’thoff ende hoeve ten Brande, metter neerhove ende bogaerde rontsom, in hare gracht gelegen.’* Met “speelhuis” bedoelde men geen poppenhuis, maar een tweede verblijf van burgers uit steden, een “hof van plaisantiën” of buitenverblijf. Het stond op de motte en er hoorde een neerhoeve bij en een boomgaard en dit alles was omringd door een gracht. Alles samen was dit pand meer dan een hectare groot. Het hoofdgebouw moet op het ogenblik van de verkoop al vernield geweest zijn, want het “placht er te staan”, wat erop wijst dat het er niet meer stond. Schepenregisters van Puurs vóór 1600 zijn niet bewaard gebleven, maar als men de Mechelse en Rumstse registers van juist voor de eeuwwisseling nakijkt, dan leest men dat minstens de helft van de verkochte gebouwen vernield waren of dat er nog slechts een hoop bouw materiaal van overbleef. De huizen waren ofwel verwoest door staatsgezinde of koningsgezinde milities, ofwel werden ze door de bewoners zelf afgebroken om het hout te recuperen als brandhout of om met de bouwmaterialen voedsel te kopen. Enkelingen zullen zelfs hun woning in brand gestoken hebben vooraleer ze hun geboortestreek ontvluchten. Ze vernielden hun huis nog liever zelf dan dat het zou onteerd worden door vandalen. In Mechelen trof men in de jaren tachtig van de zestiende eeuw bijna volledige straten aan die nog vrijwel alleen uit ruïnes bestonden. Het ging zover dat het stadsbestuur in februari 1590 een ordonnantie uitvaardigde, waarin ze verbood om huizen nog verder van hun dak te ontdoen of binnenin te slopen.⁶

Volgens de verkoopakte van 1606 was het Hof ten Brande erfgoed van de ouders van Marie: ridder Joos van Oyenbrugge (+ 20 februari 1572 nieuwe stijl) en Anna de Cotereau (+ onbekend, na juni 1563).⁷ Joos was heer

Afschrift van de grafsteen van Joos van Oyenbrugge en Anna de Cotereau

van Kobbegem, als eigenaar van een grondheerlijkheid met een cijnshof gevestigd in Kobbegem (arrondissement Halle-Vilvoorde, fusiegemeente Asse), een eigendom dat ooit gekocht was door de grootvader van zijn echtgenote, Robrecht de Cotereau.⁸ Hoe Joos van Oyenbrugge aan het Hof ten Brande was geraakt, is alsnog niet achterhaald. Het is aanlokkelijk het bezit aan vererving van de heren van Oyenbrugge alias van Coolhem toe te schrijven, maar de jonker was geen nakomeling uit die tak van het geslacht van Oyenbrugge. Joos en zijn zus Barbara waren de enige kinderen van Otto van Oyenbrugge en Liesbeth van Voedonck; zijn grootouders waren Jan van Oyenbrugge en Katelijne van Molendonck, vrouw van Berbelgem, een gezin dat in de 15de eeuw ver verwant was met de Puurse tak van Oyenbrugge.⁹ Indien het Hof ten Brande ooit bezit was geweest van de heren van Oyenbrugge alias van Coolhem, dan is het wel mogelijk dat Joos of zijn vader het ooit gekocht hadden van hun verre familie. Maar er kan ook een band met Puurs geweest zijn via hun grootmoeder Liesbeth van Voedonck. De familie van Voedonck was in de 15de eeuw immers ook een vooraanstaande familie in Puurs.

Het echtpaar van Oyenbrugge-de Cotereau moet een aanzienlijk bezit gehad hebben. In 1563 hadden ze hun testament opgemaakt, acht bladen lang, en notaris de Munter kreeg op 14 juni dat jaar de opdracht om die wilsbeschikking in drie steden kenbaar te maken.¹⁰ Of er behalve het Hof ten Brande nog andere bezittingen bij waren in Puurs, is niet geweten. Het document zelf is niet bewaard, maar wel de herverdeling van de erfdelen van hun twee overleden zonen, de jonkers Hendrik en Joos junior (+1579) van Oyenbrugge. Hun bezittingen werden in 1586 verdeeld tussen de overblijvende broer, Erard, en de drie zussen, Anna, Isabelle (Elisabeth of Isabeau) en Marie. Het ouderlijk gezin telde oorspronkelijk nog een zoon Frederik, die intrad in de Sint-Geertrui-abdij van Leuven en stierf in 1578, en een dochter Philipotte, die geestelijke werd in de cisterciënzerinnenabdij van Beaupré.

Behalve het ouderlijk huis bezaten ze in Mechelen nog percelen in Auwegem en Nekkerspoel en verder gronden in Kapellen-op-den-Bos, Bekkerzeel, Kobbegem, Puurs, Humbeek, Rijmenam en Merchtem. Er werden ook renten verdeeld op goederen in Mechelen, Humbeek, Steenhuffel, Westmalle, Merchtem, Wommel en op de Gansbroekhoeve in Ruisbroek.¹¹ Hun overleden broer Hendrik van Oyenbrugge werd heer van Ophem genoemd, maar die rechten werden al niet meer genoemd in de erfdeling van 1586, waarschijnlijk waren ze al verkocht voor diens overlijden.¹²

Marie van Oyenbrugge had in 1587 samen met haar eerste man Claude van den Berge het Hof ten Echelpoel gekocht van de erfgenamen van Marcus van Hove. Het is algemeen gekend dat in het laatste kwart van de 16de eeuw de sociaaleconomische toestand in de Zuidelijke Nederlanden rampzalig was door de aanhoudende verwoestingen en gewelddaden gepleegd door voorbijtrekkende krijgsvonden, waarbij mensenlevens niet gespaard bleven. Samen met de politieke dwingelandij van Filips II leidde dat tot grootscheepse uitwijking van de plaatselijke bevolking, zowel in de steden als er buiten. Op het platteland was het eigenlijk nog erger, want de eerste reactie van de buitenlieden was om bescherming te zoeken binnen de wallen van grote steden. Rond de Rupelboorden was dat zeker het geval, want de toegang tot de Brusselse schipvaart in Klein-Willebroek was strategisch heel belangrijk voor zowel de Staatsen als de Koningsgezinden. Er legerde dan ook permanent een militair regiment voor de bewaking en die foerageerden in de wijde omgeving, terwijl er keer op keer strijd werd geleverd voor de controle van de scheepvaart. Het gevolg was dat de landerijen braak bleven liggen en de voedselprijzen een ongekende hoogte bereikten.¹³ Dat leidde niet alleen tot hongersnoden en nog meer emigratie, maar ook tot het verlies van inkomsten. Pachters konden hun jaarlijkse pacht niet meer opbrengen en de grondeigenaars, kleine zowel als grote, bleven verstoken van hun inkomen. Velen bleven in gebreke met de jaarlijkse betaling van cijzen en de intrest op hun hypothecaire leningen. In de periode na de val van Mechelen en Antwerpen was het aandeel van gedwongen verkopen in de Mechelse schepenregisters heel groot. Huizen en gronden werden in beslag genomen en verkocht ten bate van particuliere, stedelijke en gewestelijke schuldeisers of van het rijk. Het overaanbod van vastgoed leidde tot dumpingprijzen, maar ook de nieuwe eigenaars hadden het dikwijls moeilijk om het hoofd boven water te houden. Tal van percelen wisselden op een korte tijd meermaals van eigenaar. Tot welke categorie Marcus van Hove behoorde is niet achterhaald; hij kan zowel de originele eigenaar geweest zijn als een speculant, of een crediteur van een lening met het Hof ten Echelpoel als borg.

Blazoën van Oyenbrugge

Marie van Oyenbrugge was twee maal getrouwd geweest, maar uit geen van de twee huwelijken had ze kinderen. Haar eerste echtgenoot, Claude van den Berge heer van Divion (Noord-Frankrijk), had op 5 januari 1589 zijn testament opgemaakt, zo staat het in de verkoopakte. Hij had haar de volle eigendom van hun bezittingen in Puurs nagelaten. Claude van den Berge is kort nadien overleden, want op 9 april 1590 kreeg ze van haar tweede man, Willem Quarré, een jonker uit Brussel, de machtiging om zelfstandig contracten af te sluiten in verband met haar bezittingen.¹⁴

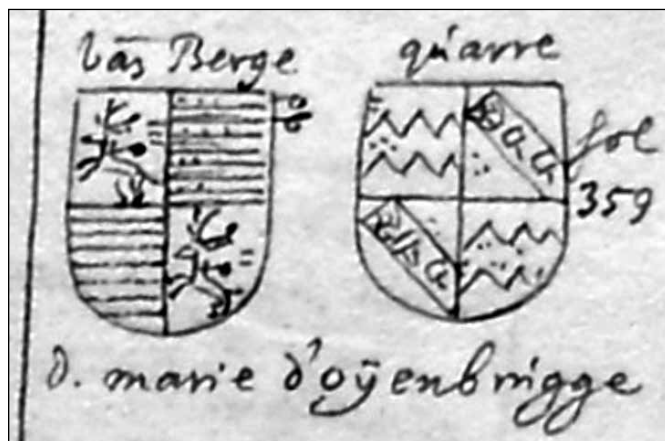
In de verkoopakte van het Hof ten Echelpoel legde Marie van Oyenbrugge uitgebreid de nadruk op de reden waarom ze dit alles verkocht. Zij zou door die verkoop de kans krijgen om haar schulden terug te betalen. Enkele van haar schuldeisers hadden een rechtszaak tegen haar gewonnen en ze dreigden al haar bezittingen in beslag te laten nemen en te verkopen. De oorzaak van die schulden weet ze aan haar eerste echtgenoot Claude. Ze verklaarde dat ze door zijn schuld nieuwe leningen had moeten aangaan en gronden verkopen. In 1591 werden de percelen in Mechelen buiten de Hanswijkpoort en in Nekkerspoel in beslag genomen.¹⁵ Haar landerijen in Hombeek maakte ze in 1594 zelf te gelde.¹⁶ Tussen 1590 en de verkoop in 1606 slonk het landbouwareaal van het Hof ten Brande in Puurs van 40 bunder tot hooguit 16 bunder. Dat schreef ze allemaal toe aan haar eerste man. Ze kieverde alle ellende van het ogenblik uit over zijn graf. Maar was hij inderdaad zo spilzuchtig geweest of was hij een speculant die snelle winst had gezien in de aankoop? Of was de aankoop van het Hof ten Echelpoel echter een poging om erfgoed van de familie van zijn vrouw te behoeden voor vervreemding? Die vraag blijft onbeantwoord.

De verkoopster hoopte met de rest van de verkoopsom haar verdere leven in haar onderhoud te kunnen voorzien. En zo gebeurde het. Gaspar Span-

nenberger nam haar schulden over en verzekerde haar een jaarlijkse uitkering van 200 rijns gulden. Na haar dood zou de rente nog onverminderd verschuldigd blijven aan haar zus Isabelle van Oyenbrugge. Bovendien behield jonkvrouw Marie het recht om in het Hof ten Echelpoel te blijven wonen. De pachter zou daarvoor een neerkamer of een bovenkamer voor haar vrijhouden. Ze mocht binnen de hofgracht drie of vier roeden grond gebruiken en de vruchten uit de boomgaard plukken, voor haar eigen gebruik en die van haar dienstmeid. De jonkvrouw mocht ook een koe laten weiden bij de beesten van de pachter, maar ze moest erop toezien dat het dier zich niet op de berg zelf kwam tegoed doen of in de boomgaard van de hoeve ten Brande ging grazen.

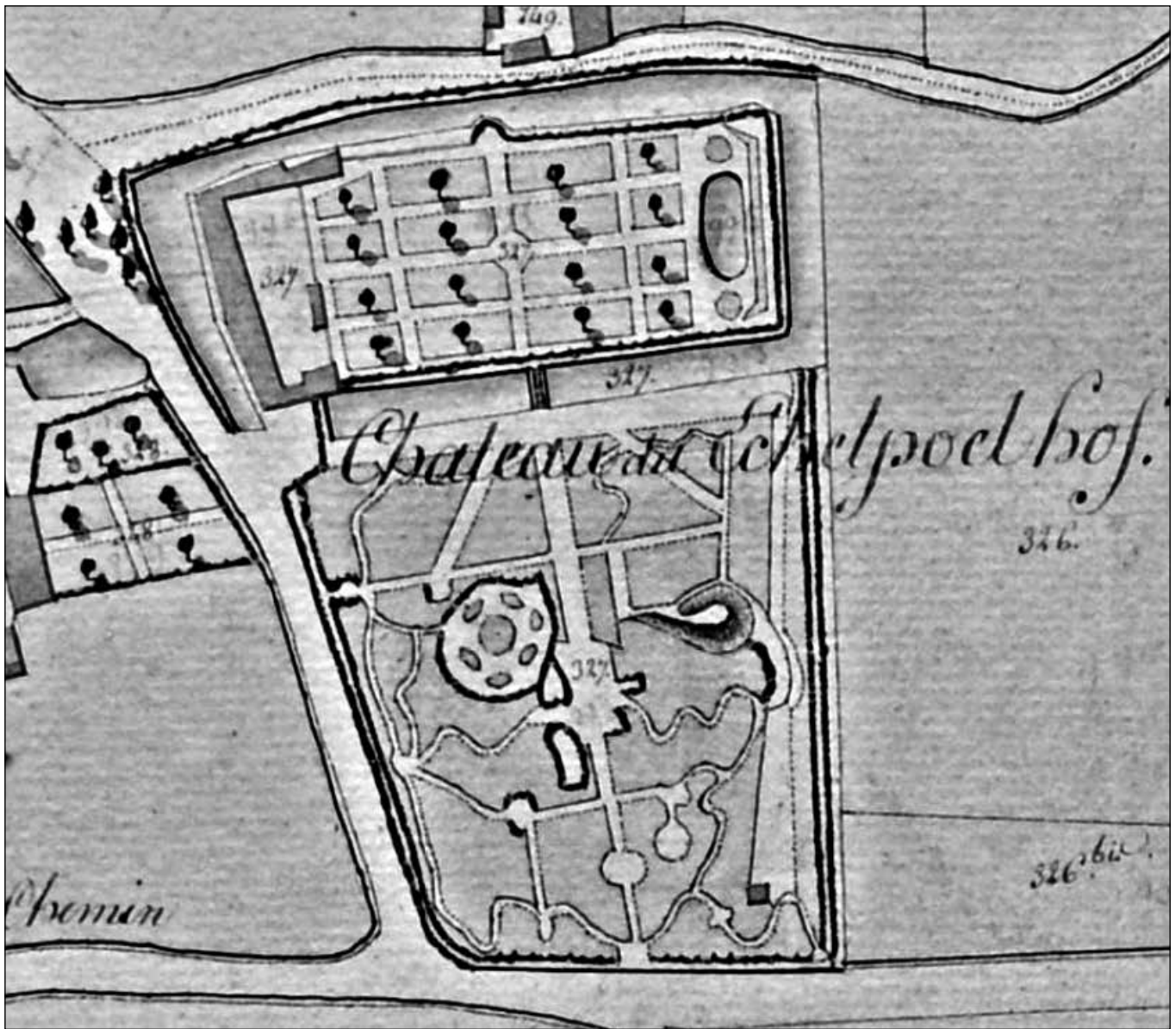
Erg lang genoot ze niet van die regeling. Marie moet samen met haar zus Isabelle de ouderlijke woning aan de Korenmarkt in Mechelen geërfd hebben, het huis de Klok. In 1595 had ze haar helft noodgedwongen aan haar zus moeten verkopen, maar toch heeft ze haar laatste dagen daar doorgebracht.¹⁷ Haar lijkdienst werd gevierd op 24 juni 1613 in de Mechelse parochiekerk Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle. Tijdens de dienst werd ze herdacht onder de naam van haar eerste man: *Mijn vrouwe Vanden Berge, Maria van Oyenbrugge*.

Haar zus Isabelle van Oyenbrugge liet ook geen kinderen na. Ze was eerst weduwe van Adriaan de Ligne alias van Ham en nadien van Nicolas Baert, ontvanger-generaal van de koninklijke domeinen.¹⁸ Zij werd begraven in de Sint-Romboutskathedraal op 23 februari 1615.¹⁹ Hun broer Erard van Oyenbrugge (+ vóór januari 1597), heer van Kobbegem na zijn vader, was gehuwd geweest met Margriet de Taye uit Wemmel. Uit dit huwelijk sproot een dochter Catherine maar die stierf waarschijnlijk als kind.²⁰ De derde zus, Anna, huwde met een jonker, Peeter Pypenpoy (+ vóór 1586), heer van de Vrijheid Merchtem. Zij gaf leven aan een zoon die in 1589 nog minderjarig was.

Blazoenen van den Berge en Quarré

Het lot van Marie van Oyenbrugge is een van de tragedies van de inwoners in onze streken tijdens de Tachtigjarige Oorlog, in de twee laatste decennia van die woelige zestiende eeuw. De erfgoederen van de eens zo welstellende dame waren weggesmolten als sneeuw voor de zon. Maar ze trof het nog niet eens zo erg. Ze had een dak boven het hoofd, een lapje grond om graan en groenten op te telen, fruit mocht ze uit de boomgaard halen en ze had bovendien nog een royale jaarlijkse uitkering. Vele minder bevoorrechten hadden honger en stierven een ellendige dood in de kou, op vlucht voor rondtrekkende soldaten en wolven. Met haar dood en die van haar broers en zussen eindigde de tak van Oyenbrugge, heren van Kobbegem.

Het Echelpoelhof volgens landmeter Gigault (1807)

Noten

- ¹ D. BINON, *Het Echelpoelhof te Kalfort (Puurs)*, uitgave van de Vereniging voor heemkunde in Klein-Brabant, Bornem, 2002.
- ² C. APERS, *Het oudste schepenregister van Puurs 1600-1628*, eigen beheer, 2011, p. 32-35; BEVEREN, Rijksarchief Antwerpen, Oud Gemeentearchief Puurs, nr. 1, f°48v-f°51v.
- ³ C. APERS, *Ruisbroek aan het Hellegat en het Hof ter Zielbeek*, jaarboek Vereniging voor heemkunde in Klein-Brabant, jg. 50, Puurs, 2015, p. 99.
- ⁴ L. CALLAERT, *Van Aalbeziënelst tot Zwarte Hof. Toponiemen in Puurs en Kalfort*, Puurs, 2015, p. 19 en 33.
- ⁵ MECHELEN, Stadsarchief (= SAM), Notariaat de Munter, nr. 1306, f°255r, 2/11/1591.
- ⁶ H. INSTALLE, *Verwoesting en wederopbouw te Mechelen in de 16^e eeuw*, in *Historische Uitgaven Gemeentekrediet* in 8°, nr. 100, [Brussel], 1999, p. 162-163.
- ⁷ [P. GENARD], *Verzameling der graf- en gedenkschriften van de provincie Antwerpen, Arrondissement Mechelen, Mechelen, Parochiekerken*, V, Antwerpen, 1903, p. 251. Volgens het grafschrift is Joos gestorven op 20/02/1571, maar dat was Paasstijl, in onze jaarrekening 1572.
- ⁸ P. DE WIN, *De familie de Cotereau*, in het driemaandelijkse tijdschrift *Eigen Schoon en De Brabander*, 92de jg., nr. 4, Asse, 2009, p. 633.
- ⁹ SAM, Schepenregister 124, f°3v, 8/04/1505; ibidem, Schepenregister 149, f°119r, 7/08/1527; ibidem, Schepenregister 107, f°25v, 17/08/1487; ibidem, Schepenregister 54, f°21r, 8/11/1439.
- ¹⁰ SAM, Notariaat De Munter, 1297, f°23, 14/06/1563.
- ¹¹ LEUVEN, Rijksarchief (=RALeuven), Schepenregister Merchtem, nr. 5454, f°92r-93v, 19/06/1586. In Puurs had haar zus een perceel grond geërfd naast het Saechbos en in Ruisbroek een rente van 83 gulden per jaar op de Gansbroekhoeve.
- ¹² L. DE BONDT, transcripties Schepenregisters Steenhuffel, in het Rijksarchief Leuven, Schepenregister nr. 6937, f°39: Hendrik van Oyenbrugge, heer van Ophem.
- ¹³ B. BLONDE, M. LIMBERGER, *Het verscheurde Brabant (1531-1629). De gebroken welvaart*, in *Geschiedenis van Brabant*, redactie onder leiding van prof. em. R. van Uytven, Leuven, 2004, p. 320-321.
- ¹⁴ SAM, Notariaat De Munter, 1299, f°225r; Koninklijke Bibliotheek Brussel (KBB), Handschriftenkabinet, Fonds Houwaert, Serie II, nr. 6601, f°230: Claude van den Berge stierf op 7/01/1589.
- ¹⁵ SAM, Schepenregister 213, f°88r.
- ¹⁶ SAM, Schepenregister 216, f°67v.
- ¹⁷ SAM, Schepenregister 217, f°76r, 13/05/1595.
- ¹⁸ RALeuven, Schepenregister Merchtem, nr. 5454, f°92r-93v, 19/06/1586; E. LEJOUR, *Inventaire des archives de la famille van der Noot*, toegang 1114, uitgave Algemeen Rijksarchief Brussel, nr. 99: testament uit 1577 van Adriaan de Ligne alias van Ham en Isabelle van Oyenbrugge; F. VANDER JEUHT, Notariaat Jan Harlinghen. Registers 897 en 898 (1612-1613), *Genealogisch Repertorium van het Mechels District*, dl. 47, 2010, p. 151: Elisabeth van Oyenbrugge, weduwe van Nicolas Baert, in zijn leven ontvanger-generaal van de koninklijke domeinen.
- ¹⁹ SAM, website Mechelse genealogische bronnen, Parochieregister begrafenissen Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle, 1594-1616, f°42v: Marie van Oyenbrugge; ibidem, Parochieregister begrafenissen Sint-Rombouts, 1586-1632, f°222r: Elisabeth (Isabelle) van Oyenbrugge.
- ²⁰ KBB, Fonds Houwaert, Serie II, nr. 6601, f°230; L. DE BONDT, Register 6937, f°138: de erflaten van wijlen jonker Erard van Oyenbrugge, heer van Kobbegem.

Niet te missen evenementen

Om reden van de Coronamaatregelen kunnen de data nog wijzigen of de evenementen uitgesteld of afgelast worden. Informeer u op de website van de organisaties

Tot 6 september 2020 tentoonstelling in het Emile Verhaerenmuseum te Sint-Amands, Emile Verhaerenstraat 71:

Les voyages d'Emile # 3. Foto's van Filip Boël

De natuurgebieden langs de Schelde vormen een eindeloze bron van inspiratie voor tal van kunstenaars. Zo ook voor fotograaf Philip Boël. Als een eenzame wandelaar laat hij zich leiden door de aanwezigheid van het water en de sporen in het landschap. Hij laat zich overweldigen door de stilte van de natuur. Zijn foto's registreren de elementen van het landschap, maar steeds opnieuw weet hij er zijn eigen toets aan toe te voegen. Het werk gaat in dialoog met de poëzie en teksten van Emile Verhaeren, Victor Hugo, Arthur Rimbaud, Jean-Jacques Rousseau, Fernando Pessoa, Rainer Maria Rilke, Henry David Thoreau, Tom Lemaire e.a. Samen met de tentoonstelling is er ook een prachtig uitgegeven boek *Les Voyages d'Emile*.

Op 17, 18, 19, 20 september en 24, 25, 26 en 27 september 2020 te Mariekerke aan de kerkberm:

Passiespel 2.0 2.0: De Zoon van een timmerman.

Het nu al bekende passiespel van Mariekerke, waarvan de oorspronkelijke tekst "Kristus aan de Schelde" van dichter Bert Peleman al dateert van 1970, werd voor het eerst opgevoerd op 28 maart 1971 en sindsdien om de vijf jaar gemaakt en gespeeld door tientallen inwoners van Mariekerke en omgeving. Het is nu in een modern jasje gestoken. Frank van Mossevelde uit Zele schreef de nieuwe tekst. Honderd acteurs en figuranten brengen het live-gesproken totaal-spektakel onder begeleiding van een live-orkest. De regie is in handen van Stijn De Wolf. Tom Hondeghem componeerde de muziek voor dit eigentijds klank- en lichtspel. Voor de eerste keer wordt de rol van Jezus niet door een Mariekerkenaar gespeeld. Tijdens de audities werd Arnout Van Weyenberg uit Berlare hiervoor geselecteerd. De rol van Maria Magdalena is voor Lisa Joos uit Mariekerke en Geert De Ridder uit Sint-Amands kreeg de rol van de duivel.

Voor meer informatie kan men terecht op www.passiespel-mariekerke.eu

Tentoonstelling tot en met 11 oktober 2020 in Kasteel d'Ursel te Hingene:

Print & Paint. 350 jaar bloemen op katoen

Na een lange restauratie worden de kamers in het kasteel opnieuw helemaal aangekleed met bedrukte en beschilderde stoffen, zowel uit India als uit Europa. De oudste stukken dateren uit het midden van de 17de eeuw en de jongste werden pas in 1967 geplaatst. Samen vormen ze een unieke collectie: in geen enkel ander kasteel sieren zoveel katoenen bespanningen de muren. Tijdens de tentoonstelling wordt het verhaal verteld van de restauratie en de ontstaansgeschiedenis van het productieproces en technieken tot de motieven en de kleuren. We combineren en confronteren het historische verhaal met werk van hedendaagse kunstenaars en ontwerpers zoals Cecilia Paredes, Les Monseigneurs, Kristine Fornes, Alice Pilastre, Isabel De Vos, Aiko Tezuka, Clothilde Gosset, Emilie Faïf, Dirk Van Saene en Dries Van Noten. Voor meer informatie: www.kasteeldursel.be.

Verplaatst naar september 2021. Emile Verhaerenmuseum te Sint-Amands, Emile Verhaerenstraat 71:

Duele por la España Negra

Tentoonstelling met werk van twee Spaanse kunstenaars: Lola Lasurt en Dario de Regoyos. Lola Lasurt liet zich inspireren door de tocht die Emile Verhaeren en Dario de Regoyos in 1888 gemaakt hebben doorheen de landelijke streken van noordelijk en centraal Spanje. Het door Verhaeren geschreven verslag van deze reis vond zijn weerslag in een door Regoyos geïllustreerd boek met de bezwerende titel *España negra* (1899). Deze uitgave is gaandeweg een begrip geworden in de Spaanse cultuur en inspireerde ook verschillende andere auteurs, zoals bijvoorbeeld José Gutiérrez-Solana. Lola Lasurt vertolkte haar indrukken in een hele reeks zwart-wit beelden: olieverfschilderijen op zinken platen en stills van super-8 films. Haar werk wordt in dialoog gebracht met de reeks lithografieën van Dario de Regoyos voor *El album Vasca* uit 1897. De artistieke reisimpressies van Lola Lasurt worden samengebracht in het boek *Duelo por La España negra* met een inleiding door de Spaanse schrijver Pedro G. Romero. De vormgeving is van Filiep Tacq.

Van 13 september tot 29 november 2020 in het Emile Verhaerenmuseum te Sint-Amands, Emile Verhaerenstraat 71:

Oeverloos. Hommage aan Verhaeren

Tentoonstelling met werk van kunstenaar Guy Leclercq en dichter-kunstsriticus Roland Jooris die zich beiden lieten inspireren door de Schelde-stroom en de figuur van Emile Verhaeren. De lyrisch abstracte vormtaal van Guy Leclercq en de uitgepuurde poëzie van Roland Jooris zijn al meermalen in dialoog gegaan. Het is de eerste keer dat ze het thema van de Schelde centraal stellen in hun werk onder de titel *Oeverloos*, omdat de stroom zich als een eindeloos lint doorheen het landschap slingert en omdat het werk van Guy Leclercq zich niet laat vatten in definities en afgebakende omschrijvingen. Een bibliofiele publicatie *Oeverloos. Hommage aan Emile Verhaeren*, een uitgave van Octave Scheire, wordt hierbij gepresenteerd.

14 oktober: Infodag archeologie in Ter Dilft te Bornem

De Coronacrisis houdt iedereen in de ban. Als organisator van de Infodag Archeologie heeft het departement Erfgoed van de provincie Antwerpen beslist deze uit te stellen.

De gratis 'Infodag Archeologie' gaat nu door op woensdag 14 oktober in Cultuurcentrum Ter Dilft in Bornem en focust op een belangrijk statussymbool uit de volle middeleeuwen: de motte. De sprekers plaatsen mottes en donjons in hun historische context en gaan dieper in op enkele (vergeten?) Antwerpse exemplaren, zoals de Dultfmotte in Bornem-Kloosterstraat. Mottes, met een opperhof en een neerhof omgeven door brede grachten, waren versterkingen uit aarde en hout die in het midden van de 11de eeuw en tot de 13de eeuw populair waren bij de Vlaamse adel. Recent onderzoek van enkele mottesites in de provincie Antwerpen zijn de aanleiding tot het onderwerp van deze infodag.

De combinatie van overzichten, recent onderzoek en terreinbezoeken belooft er opnieuw een interessante studiedag van te maken. En de nieuwe archeologische gegevens leiden hopelijk tot nieuw historisch onderzoek over site Den Dult en de bedoeling van de motte op die plaats, meer dan 500 meter ten zuidoosten van het huidige dorpscentrum.

De Dultfmotte in de jaren '80 (foto J. Winckelmans)

Begin en Eynde van een vlaggen geschiedenis

David Proot¹

Naar aanleiding van het verschijnen van de nieuwe biografie van Ernest Claes² gingen we op zoek naar de Leuvense roots van deze gevierde schrijver. Een nooit eerder ontdekte beeldlink tussen Claes en een incident dat in 1909 plaatsvond, laat ons toe een groot deel van de bewogen geschiedenis van de vlag³ van het Vlaams Verbond opnieuw uit de doeken te doen. Hierbij spelen ook twee generatiegenoten van Claes een grote rol, namelijk Jozef Vanden Eynde en Albert-Jan Van Driessche. We baseren onze tekst grotendeels op de studie⁴ van dr. Edmond de Goeyse.⁵

Op 10 mei 1878 richtten enkele studenten, met de steun van toenmalig rector Mgr. Alexandre Namèche, de Société Générale des Etudiants de Louvain of het Algemeen Studentengenootschap van Leuven op. Deze organisatie functioneerde als een overkoepelend orgaan voor de Leuvense studentenverenigingen. Deze koepelorganisatie, kortweg 'de Générale' genoemd, moest eerst en vooral als tegengewicht voor de liberale invloed in Leuven dienen en de studenten een duidelijke plaats in het katholieke gedachtegoed geven. In 1898 hield de Générale even op te bestaan omwille van strubbelingen tussen Vlaamse en Franstalige studenten om vervolgens in 1902 heropgericht te worden. Het was rector Mgr. Adolphe Hebbelynck die het initiatief nam, maar dit keer werd er voor een tweeledige structuur gekozen. De Vlamingen werden verenigd in het Vlaamsch Verbond en de Franstaligen in de Fédération Wallone.

In de beginjaren kende het Verbond een grote bloei onder impuls van preses Jozef Vanden Eynde⁶ (1879-1929), ook wel de prins-student genoemd. Het belang van Vanden Eynde, student van 1899 tot 1908, kan moeilijk onderschat worden. Toen 'Jef' nog geen vier jaar was, overleed zijn vader, een notaris van 67 jaar. Twee jaar later stierf ook zijn moeder (de derde echtgenote van zijn vader en amper 36 jaar). Zo beschikte hij over een aanzienlijke erfenis waarmee hij in de eerste plaats zijn droom wou waarmaken om de Vlaamse kunst te verspreiden en het studentenleven tot een hoger geestelijk en cultureel peil te brengen.⁷ Hij, een kleine, gezette en flink bebaarde kerel met een pince-nez, die meer weg had van een stijf burgermannetje dan van wat men van een groot studentenleider zou verwachten, had een hekel aan boertigheid en zuipfeesten en wilde dat de Vlaamse studenten zich stijlvol gedroegen. Ondanks zijn tegenvallende studieresultaten werd hij erg gewaardeerd door de Leuvense professoren. Door zijn veelzijdige organisatorische bedrijvigheid hield hij niet veel tijd voor de studie over. In Leuven is hij heden ten dage nog steeds bekend als stichter van het 'Zomerfeest te Vlierbeek' (de nog steeds georganiseerd wordende 'Vlierbeekfeesten'). Na maar liefst negen jaar studeren was de bron van de erfenis opgedroogd en Jef Vanden Eynde was nog bezig aan het tweede doctoraat in de rechten. Sommige kwatongen beweerden zelfs dat hij nooit examens had afgelegd. Op onderstaande foto herkennen we midden onderaan Jef Vanden Eynde, alsook midden bovenaan Ernest Claes (1885-1968) met zijn voor die periode typische hoge hemdsboord.

In het academiejaar 1907-1908 vond opnieuw een reeks dispuuten plaats waardoor de Générale werd opgeheven en het Vlaamsch Verbond en de Fédération Wallone afzonderlijk bleven bestaan. Vanaf 1908-1909 groeiden de contacten van het Vlaamsch Verbond met de Oud-Hoogstudentenbon-

De medewerkers van het gekende studentenblad *Ons Leven* in 1908
(bron: Universiteitsarchief KU Leuven)

den, waardoor de studentenbeweging meer financiële slagkracht en onafhankelijkheid kreeg én ook een meer radicaal Vlaamse houding aannam. Op 6 en 7 maart 1909 werd de nieuwe vlag van dit Vlaamsch Verbond, een geschenk van Jef Vanden Eynde, ingehuldigd tijdens studentenfeesten en op die laatste zondag in aanwezigheid van 500 studenten en prominenten in de Sint-Michielskerk⁸ gewijd⁹: *"Heil u Vlagge, driemaal hoge, waai en wentel in den wind (-) vrede-kleur van regenbogen; heiligt ons die u bemint – In uw plooiën straalt de zege: de opgang naar ons heerlijkheid: uit ons harten klinkt u tegen (-) 't woord van ons zelfstandigheid..."*

De vlag werd ontworpen door niemand minder dan Joseph English (1882-1918), die een graag geziene gast in Leuven was. Deze 'Joe' English was van Ierse afkomst en een gekend schilder/tekenaar en ontwerper van studentenvlaggen voor het atelier van zijn vader te Brugge. Hij werd later nog bekender als geestelijke vader van de soldatenzerken met Keltisch kruis, het opschrift AVV-VVK en de afbeelding van de blauwvoet. Zijn graf bevindt zich sinds 1930 in de crypte van de IJzertoren. De vlag meet 229 cm bij 190 cm en is gehangen aan een stok met daarboven een goedendag als vaandeltop. Ze wordt met de nodige lyriek beschreven in *Ons Leven*.¹⁰ Op pag. 28 ziet men de ontwerpversie. De achtergrond bestaat uit zonnestralen. Aan vluchtzijde (rechts) zien we de schilden van de 15 stadswapens. Het geheel werd omringd door (niet meer zichtbaar) eikenloof op een blauwe band, met bovenaan de leuze "Vlaanderen den Leeuw" en onderaan "Gode en Lande" en "Vlaamsch en Jong". Aan de broekzijde (links) wordt vermeld: "Katholieke Hoogeschool Leuven". Centraal zien we de Vlaamse Maagd: *"Op den bloeienden Vlaamschen heuvel, met blijde madeliefjes begroeid, zit in lang-slependen blauwen mantel de Vlaamsche maagd: vol majestatische grootheid gloort in den hemel het reusachtige kruis: dat is haar stut en steun, die eens de zege geven zal aan het heerlijke wapen, dat ze fier de wereld toont, ons wapen, het wapen van het Vlaamsch Verbond (...). Aan haar voeten rust in zelf-bewuste macht de Leeuw, met zijn klauw vasthoudend de waiende bandrolle: "Vlaamsch Verbond."*

Op 9 mei 1909 werd naar aanleiding van de 75-jarige verjaardag van de heroprichting van de Leuvense universiteit het standbeeld van Justus Lipsius in de huidige Bondgenotenlaan onthuld. Voor deze gelegenheid

Ontwerptekening van de vlag (bron: *Ons Leven*)

organiseerde men een grote stoet. De delegatie van de Vlaamse studenten, met op kop de nieuwe vlag, gedragen door Albert-Jan Van Driessche (1885-1961), gevolgd door het bestuur van het Vlaams Verbond met daarbij Ernest Claes als kersvers hoofdredacteur¹¹ van *Ons Leven*, veroorzaakte enige oproer: *"De groote feesttribune waarop alle officieele personaliteiten plaats namen was opgetimmerd bij het standbeeld Justus Lipsius dat toen werd ingehuldigd. Als de walen aan 't begin van de stoet voorbijtrokken, zingend: 'vive la calotte' zwaaide heel de tribune met hand en hoed en betuigde luidruchtig zijn sympathie. De vlamingen op het einde van de stoet verwachten zich aan hetzelfde geste ten hunnen opzichte. Vijftig meter voor de tribune begonnen ze een 'Vlaamsche Leeuw' maar toevallig moest de stoet stilhouden."*¹²

De vlag en het bestuur van het Vlaams Verbond voor de tribune, gevolgd door hun fanfare. De witte pijl duidt Ernest Claes aan... (bron: persoonlijk archief D. Proot)

Op de tribune zaten onder andere kardinaal Mgr. Désiré-Joseph Mercier (1851-1926), de Belgische bisschoppen, rector Mgr. Adolphe Hebbelynck (1859-1939), minister Joris Helleputte (1852-1925) en talrijke andere prominenten. De inderhaast heropgerichte fanfare¹³ van het Vlaamsch Verbond, onder leiding van Arthur Hollevoet, begon opnieuw de Vlaamse Leeuw te spelen, met meer dan 200 oud-studenten in haar kielzog. Deze Hollevoet was trouwens samen met Claes als student-militair gekazerneerd in de Tiensestraat.¹⁴ Ondanks het feit dat bij andere liederen de aanwezigheid op de tribune respectvol reageerden, bleven de hoogwaardigheidsbekleders nu stoïcijns toekijken bij het spelen van deze tweede Vlaamse Leeuw. Toen de fanfare, nog steeds ter plekke staand, een derde maal het lied aanving, had enkel minister Helleputte zijn respect laten blijken, door zijn steek af te nemen. De maat was nu vol voor de aanwezige studenten en oud-studenten. Op voorhand gepland of niet, de studenten en alumni hadden er op dat moment wel genoeg van. Ze scandeerden luidkeels: *"Wij eisen Vlaams aan d'Hogeschool!"*

Er bestaan enkele versies¹⁵ van wat toen gebeurde, maar de mythe overstijgt vaak de werkelijkheid. Wat vaststaat, is dat kardinaal Mercier allesbehalve gelukkig was met deze verstoring van de openbare orde en het uitdagen van het gezag van Kerk en universitaire overheid. De rector magnificus vertrok later dat jaar naar Rome en werd opgevolgd door Mgr. Paulin Ladeuze. Op bovenstaande foto menen wij met enige zekerheid Ernest Claes te midden van het Verbondsbestuur te ontwaren. De hier naast staande foto toont Claes in dezelfde periode, wederom met zijn typische hoge hemsboord. Dat Claes zelf niet vies was om eerder een gelijkaardig incident te veroorzaken, bleek al uit zijn collegejaren. Hij kreeg in 1905 immers een flinke uitbrander toen hij als vlaggendrager van zijn collegegroep op de viering van het 75-jarig bestaan van België het waagde De Vlaamse Leeuw te zingen, waarbij een groot deel van zijn medeleerlingen en enkele leraars zich aansloten.

Ernest Claes als student (bron: *Ernest Claes Genootschap*)

Deze Ernest Claes werd geboren in een landbouwersgezin en na zijn plechtige communie werkte hij in de drukkerij van de Abdij van Averbode. Door de tussenkomst van de abt kon hij studeren aan het Aartsbisschoppelijk College in Herentals. Tijdens de retorica werd hij ingeloot voor de militaire dienst en wat door alle anderen als een ramp werd beschouwd, was voor Ernest Claes een reden tot vreugde. Er was immers in Leuven een 'Compagnie Universitaire' waar de soldaten tegelijk ook hogere studies konden doen. Kost en inwoon in de kazerne en door het leger gekleed, maar het duurde slechts twee jaar. Claes zijn rekrutering werd nog een jaar uitgesteld wegens een zwakke gezondheid. Zo kon Ernest Claes vanaf 1906 toch 'Philologie Germanique' studeren aan de Katholieke Universiteit Leuven. Zijn kandidatuurjaren verliepen goed. Over zijn 1ste doc. deed hij echter twee jaar, over zijn 2de doc. ook twee jaar.¹⁶ Pas in 1912, toen hij al enige tijd werkte, promoveerde hij tot doctor in de Germaanse filologie door zijn proefschrift in te dienen.¹⁷

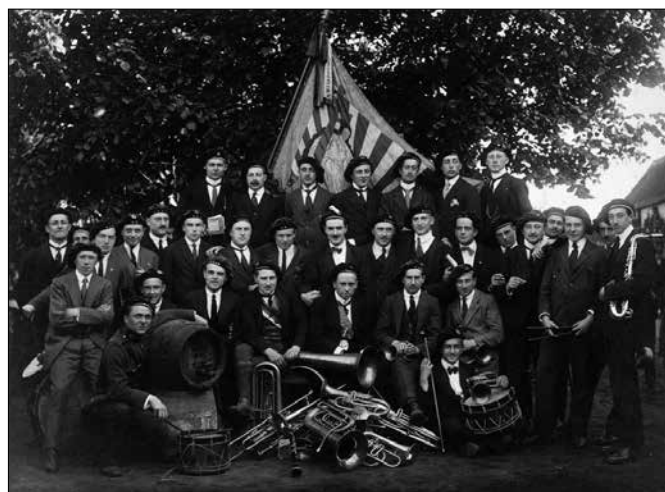
Er zijn geen schriftelijke bronnen bekend waaruit blijkt dat ook Claes achter het idee stond om in 1909 het incident met de Vlaamse Leeuw uit te lokken. In ieder geval weten we dat zijn vriend Van Driessche¹⁸ als toenmalige vlaggendrager¹⁹ een deel van de choreografie uit handen gegeven had aan zijn kotbaas, die toevallig ook politieagent was²⁰: "(...) En beziet den pandoer tussen de studenten en de eretribune, hoe recht kranig hij daar staat! Hij was, o blindheid van het noodlot! door een laattijdig liefdesavontuur den baas van mijn kot geworden, en overigens een zeldzaam goeie vent. Hij heeft zopas tersluiks een voorzichtig oogje naar de vaandrig gepinkt en zet nu een hoge borst van zelfbewustheid op. Hij had zijn opdracht goed volbracht. Hij moet het met zijn collega's zo regelen dat er op het gepaste ogenblik een hapering kwam en ons niet kon doen doorstappen, zodat we goed afgezonderd waren. Ziet hoe prachtig afwenden hij zich van zijn taak wist te kwijten."

Ons Leven besteedde, ondanks het feit dat de actie van de studenten grote beroering had veroorzaakt, slechts twee pagina's aan het verslag²¹ van deze feesten, waarin nog weinig te merken is van enig optimisme of oprechte strijd lust. Het Verbond werd immers op 15 mei door de academische overheid eenzijdig ontbonden verklaard. De Verbondsleden en muzikanten vonden een oplossing door afwisselend bij de regionale studentengilden samen te komen. Ook Ernest Claes, in zijn kinderjaren trouwens trommelaar bij De Sint-Jansvrienden²² in Averbode zijnde, bleek geaffilieerd met de Leuvense studentenfanfare²³: "Ik speelde tweede bugel en Gust Van Cauwelaert²⁴ eerste piston. In het bovenzaaltje van 'De Twee Sleutels' hebben wij drie repetities gehouden. De eerste keer kwam Tuur Hollevoet²⁵, de piston-solo van de Fanfarienses, proberen om uit dat heterokliet samenraapsel een muziekmaatschappij op te bouwen. Toen bleek het dat geen van de twee barytons ooit een instrument in de handen had gehad, maar beiden waren bereid het te leren, beweerden ze. Tuur had er met één keer genoeg van. De twee volgende repetities werden geleid door Gust Carlier. Ik vertel liever niet hoe die muzikale oefeningen verliepen, of eindigden. Van een uur lang uw adem dwars door een koperen instrument te blazen krijgt ge een onzegelijke dorst. Daarna verzocht ons de cafébaas, die buiten zijn herberg een vrouw en een hoop kinderen had, er mee op te houden. Wat wij deden."

Op 25 maart 1911 werd het Algemeen Katholiek Vlaams Hoogstudentenverbond van België opgericht, met een 'Afdeling Leuven'. Zo werd de beweging een zaak van staatsburgers, waar de rector niets over te zeggen had. Vanaf toen werd ook de naam KVHV voor het Vlaamsch Verbond gebruikt.

Vanden Eynde werd na de oorlog bij verstek tot 20 jaar opsluiting veroordeeld omdat hij o.a. lid van de Raad van Vlaanderen was geweest en ging in ballingschap te Maastricht, waar hij probeerde te overleven door bijscholingen te geven. Het ging hem uiteindelijk financieel zo slecht dat hij bij zijn plotse overlijden in 1929 op kosten van de armenzorg begraven werd. Toen werd de Leuvense studentengemeenschap beperkt vertegenwoordigd door onder andere Willem Melis en Reimond Speleers. Ook de Verbondsvlag werd meegenomen naar Maastricht. Albert-Jan Van Driessche schreef in *Ons Leven*²⁶: "Jef, goeie beste Jef, die het hart doorgondt van de mensen en de nieren, zal vergoeden in de sereene Regenen van het kristelijk nabestaan wat door uw gouden hart werd ingegeven, door uw rijk begaafden geest bedacht, en door uw overmilde hand werd uitgestrooid, Vlaanderen en zijn jeugd ten goede. Hij ruste in vrede!"

In de jaren '20 werd de vlag — het symbool van de Vlaamse identiteit in Leuven — meegedragen in optochten van het Vlaams Verbond en haar studentenfanfare. Deze fanfare bestond in de naoorlogse jaren bovendien deels uit oud-strijders die omwille van de Eerste Wereldoorlog hun studies hadden moeten onderbreken. Aan Flamingantisme ontbrak het hen vaak niet. Wanneer aangesproken door de 'pandoeren'²⁷ openden ze hun jas, waar zich aan de binnenkant hun medailles bevonden. Indien een manifestatie verboden werd, waren zij het die in de kijker liepen wanneer de optocht toch plaatsvond²⁸: "Tientallen keeren heeft men gepoogd ze dood te leggen, maar iederen keer onze vijanden ons reeds 'ad patres' waanden, klonk onze vrije 'Vlaamsche Leeuw' sterker en klaarder dan ooit door Leuven's oude straten. Nu, bijzonderlijk, een algemeen offensief tegen heel ons Vlaamsch Studentenleven wordt ingezet, nu men tracht onze "ouwe trouwe" beweging te fnuiken, nu moet en zal onze Vlaamsche Fanfare nog aan 't hoofd stappen, om overal waar 't moet bij te springen en met haar mede te brengen de warme geestdrift zoo broodnodig in onzen dagelijken strijd."

De studentenfanfare te Vlierbeek in het academiejaar 1920-1921
(bron: persoonlijk archief D. Proot)

Tegen 1930 had de vlag de vernietigingen te Leuven tijdens de Eerste Wereldoorlog overleefd. De slijtage van de vele Verbondsoptochten was echter danig groot geworden zodat ze niet meer aan de stok kon gedragen worden. Daarom werd ze opgehangen in de redactiekamer van *Ons Leven* bij beheerder Marcel Reynders (1898-1965), eigenlijk een jonge burger die als bediende in een boekhandel werkte. Een oproep aan de oud-studenten²⁹ om tegen 1932 — dan zou het KVHV haar 30-jarig bestaan vieren — een nieuwe vlag te sponsoren, bracht weinig soelaas. Ook bij een tweede bedelronde³⁰ werden te weinig beurzen geopend.

In 1935 zag de oude vlag, het enige tastbare wat Jef Vanden Eynde de studenten naliet, nog even opnieuw het daglicht om de lijkist van prof. Lodewijk Scharpé, erevoorzitter van het KVHV, te bedekken. Lodewijk Scharpé (1869-1935) werd in 1898 professor bij de nieuwe faculteit Germaanse filologie van de Katholieke Universiteit Leuven.³¹ De jonge wetenschapper maakte grote indruk en hij werd al snel de vertrouwensman van de vele studenten die frequent bij hem thuis in de Schapenstraat kwamen.³² Zijn populariteit nam nog toe nadat hij in 1900 weigerde gehoor te geven aan Franstalige bevelen. Hij had echter zo een hoog aanzien dat hij niet gestraft werd. Van toen af wisten de studenten dat ze bij problemen met hun 'Vlaamse activiteiten' bij hem terecht konden. Soms bemiddelde hij zelfs met de academische overheid. Zo bijvoorbeeld toen *Ons Leven* in 1909

verboden werd en hoofdredacteur Ernest Claes een *consilium abeund*³³ kreeg. De wegzending werd niet bekrachtigd door de rectorale raad door dat prof. Willi Bang Kaup, een vriend van Scharpé en Claes, het voor hem opnam.

Tijdens de Duitse bezetting had het KVHV-bestuur zich radicaal voor de Nieuwe Orde uitgesproken. Het naoorlogse bestuur distantieerde zich van dit gedachtegoed. Na de oorlog werd Jules Cardyn (1904-1969), lector aan de universiteit, als erevoorzitter aangesteld. Hij zou minder extreme Vlaamsgezindheid aan de dag leggen en werd zelfs als Belgischgezinde infiltrant van de academische overheid bij het KVHV gezien. In 1947 overhandigde Albert-Jan Van Driessche de vlag aan het KVHV,³⁴ na ze zelf bij hem thuis bewaard te hebben toen Marcel Reynders naar Brussel verhuisde: *"Hier is ze. Het is niet zonder weemoed dat ik van haar scheid. Zij past echter niet in privaat bezit maar hoort de Vlaamse studentenschap van Leuven toe. Ik overhandig ze U, met de wens dat gij de historische betekenis van dit kostbaar dundoek moget begrijpen."* Van Driessche vermeldde in zijn speech bij die gelegenheid ook het incident met de Vlaamse Leeuw uit 1909. Frappant is dat hij over deze historie niet wil uitweiden: *"Maar een oude commilito uit die tijd vroeg mij daar in 't publiek niets meer over te vertellen."*

Zes Vlaams-nationalistische studenten die het bestuur en hun erevoorzitter Cardyn afgefallen waren, smeedden nu een simpel plan om via een list de vlag ten huize Cardyn te gaan ontvreemden. Een personeelslid van Cardyn gaf het op 11 december te goeder trouw mee, toen een student met valse voorwendselen aanklopte en ernaar vroeg. Men had kort voordien in zijn naam opgebeld met het verzoek de vlag mee te geven, toen hijzelf op het lustrumbal van het KVHV *acte de présence* gaf. Cardyn zelf – die zich graag professor liet noemen – was zich twee weken lang van geen kwaad bewust, terwijl de studenten zich verkneukelden. Onder hen een jonge Hugo Schiltz, die het later enkele dagen bij zijn ouders te Borgerhout verstopte wegens de dreiging van huiszoekingen.³⁵ Het nieuws haalde ook *De Standaard*³⁶ en werd overgenomen in *Ons Leven*: *"(...) Vandaag moeten we een plezante grap vertellen. (...) Bellen, eerbiedig de pet afnemen en met een uitgestreken wezen: "Complimenten, Mevrouw, van mijnheer de Professor, of u ons de Verbondsvlag even wil meegeven? Mijnheer de professor wenst dit historische stuk uit een landverraderlijke en Goddank definitief verstreken tijd te tonen aan de vreemde afgevaardigden die ons bal met hunne aanwezigheid vereren."*

Na vijf jaar kwam het KVHV opnieuw in Vlaams-nationalistische handen, en werd Cardyn bedankt voor zijn diensten. Tussen 1947 en 1955 bleef de bewaarplaats van de vlag een goed bewaard intern geheim.

Op 23 maart 1955 zag ze te Vlierbeek³⁷ opnieuw het daglicht bij de herbegravenis van Jef Vanden Eynde, waar de vlag door Ernest Claes en Mon de Goeyse over de kist werd uitgespreid.³⁸ De plechtigheid werd voorbereid vanaf februari 1955. Ernest Claes, die zijn leven lang de contacten met zijn oude studentenvrienden en zijn affiniteit met 'de jonge garde' te Leuven had bewaard, werd daarvoor tweemaal door de studenten Jaak Van Passel en Gilbert Hertecant bezocht. Beiden vertegenwoordigden de studenten-gemeenschap³⁹ en vooral het KVHV. Rector Mgr. Van Wayenbergh had de twee inmiddels bij zich geroepen met de boodschap dat de overbrenging van het stoffelijk overschot van Vanden Eynde vanuit Maastricht en een herbegraving op het kerkhof van de Abdij van Vlierbeek (Kessel-Lo) on-

wenselijk was. Aandacht schenken aan deze oud-activist was niet opportuun voor het imago van de universiteit, zeker met het oog op de tweede schoolstrijd en toekenning van subsidies. Ook Frans Van Cauwelaert⁴⁰ herhaalde aan het duo dat het moment er niet rijp voor was. De studenten zetten toch door, ondanks ook verzet van enkele Vlaams-nationalisten die zich aan de andere kant van het spectrum bevonden, en net pleitten voor méér aandacht aangaande het activisme. Claes liet het niet aan zijn hart komen, zo noteerde hij die 23ste maart in zijn dagboek: *"Met een hese keel, in de auto van Leo van Puyvelde, naar Leuven. In de "Floreal" komen wij samen, een vijftigtal oudstudenten, en trekken naar Kessel-Lo, waar de lijkwagen met Jef van den Eynde's doodskist op ons wacht. Vlaggen en fanfare voorop, de doodskist gedragen door studenten, stappen we naar Vlierbeek. Korte plechtigheid in de kapel, begrafenis, waar ik namens de oudstudenten spreek en Jaak van Passel namens de studenten. Alles kalm en waardig verlopen. Mgr. de Rectors vrees is dus ongegrond geweest."*

De herbegraving van Jozef Vanden Eynde te Vlierbeek
(bron: persoonlijk archief G. Hertecant)

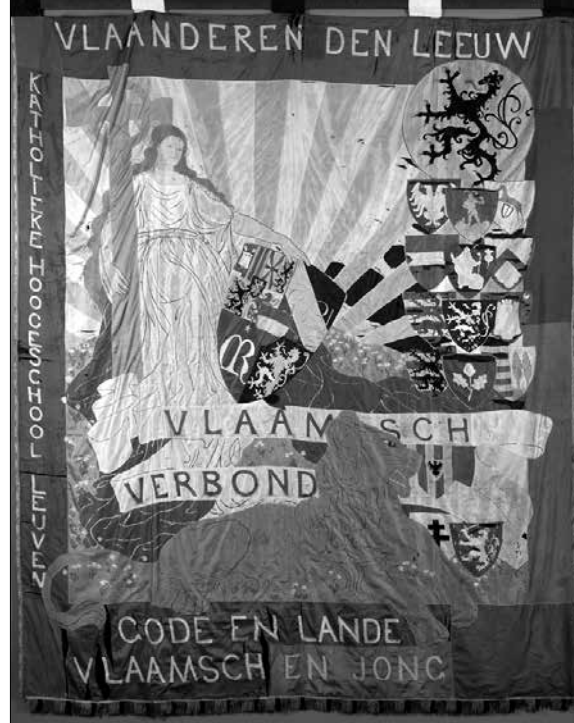
Er is nog beeldmateriaal van deze ceremonie bewaard gebleven: zie foto hierboven. Het was kentekenend dat *Ons Leven* amper één kwart pagina tekst en twee foto's aan de gebeurtenis besteedde.⁴¹ In 1956 werd trouwens nog een uitvaartplechtigheid met de vlag gehouden voor prof. Karel Pinxten, in 1962 voor dr. Karel Heyndrickx en in 1965 voor Marcel Reynders. Deze laatste werd naast Jef Vanden Eynde begraven. Voor Reynders werd door de zorgen van het Vlaams Verbond der Academici op 21 september 1968 een grafsteen onthuld.⁴² *Ons Leven* besteedde hier slechts 1/3de pagina aan.

In 1961 overleed Albert-Jan Van Driessche, 'Eerste Vaandrig van het Vlaams Verbond', te Sint-Niklaas. Vreemd genoeg viel hem de eer niet te beurt om de vlag over zijn stoffelijk overschot gedrapeerd te krijgen. Dat was ook niet het geval toen zijn leeftijdsgenoot en vriend Ernest Claes overleed, in 1968. *Ons Leven* was opnieuw niet bepaald gul met eerbetoon. Voor Claes was er maar plaats voor een kleine vermelding⁴³ van welgeteld vijf zinnen.

In februari 1960 werd de vlag aan Mon de Goeyse (1907-1998) toevertrouwd. Hij was toen directeur van de Dienst Voorlichting van de universiteit en bouwde in zijn vrije tijd al drie decennia lang eigenhandig een studentenarchief uit. In 1976 werd de vlag geëxposeerd op de tentoonstelling van 550 jaar Leuvense Universiteit.⁴⁴ Het gehavende zijden kunstwerk werd intussen langs één kant op een zwart doek genaaid, omdat het nu compleet uit elkaar aan het vallen was. Ook werden er bovenaan vijf lussen in kunstzijde aangebracht, zodat ze in 1978 kon opgehangen worden

in het nieuwe Archief en Museum van het Vlaams Studentenleven (AMVS), het resultaat van de verzamel- en documentatiepassie van de Goeyse. Later werd de vlag neerliggend tentoongesteld, in een plexiglazen constructie.

In mei 2016 werd het museumgedeelte van het AMVS ontruimd en werd de vlag opgeborgen in de textielverzameling van het Universiteitsarchief. Op de hiernaast staande foto kunnen we de vlag in haar huidige deplorabele toestand zien. Er zijn momenteel geen plannen gekend om dit historische dundoek op een gepastere manier een plaatsje in de universiteitsgeschiedenis te geven. Hierbij dus een bescheiden – doch warme – oproep daar-toe.

Vlag in huidige toestand (bron: Universiteitsarchief KU Leuven)

Noten

- De auteur, afkomstig uit Puurs-Sint-Amands, was preses van de Leuvense Studentenfamfare in het academiejaar 2007-2008.
- Bert Govaerts, *Ernest Claes. De biografie van een heer uit Zichem* (Antwerpen, Houtekiet, 2016).
- Filip Santy en Antoon Osaer, *Met vlag en wimpel: de Banistiek van de christelijke arbeidersbeweging in Vlaanderen* (Gent, 1984), 12 en 139. We spreken wel degelijk van een vlag, niet van een vaandel. Een vaandel is van zware stof gemaakt en wordt aan een horizontale stok gehangen en als geheel aan een lans of staf bevestigd. We zien dit gebruik nog bij het processievaandel: het gonfalon.
- Mon de Goeyse, "Een symbool. Het vaandel van het Vlaams Verbond te Leuven," *O Vrij-Studentenheerlijkheid: Historisch-studentikoze schetsen* (Leuven, Universitaire Pers, 1987), 91-98. Dit artikel verscheen eerder in *Onze Alma Mater* 39 (1985): 231-43. Men spreekt verkeerdelijk over een vaandel, niet over een vlag, hoewel de Goeyse in een voetnoot het onderscheid uitlegt.
- Officieel Edmond De Goeyse met roepnaam Mon. Hij schreef zijn naam steeds met een kleine "d". Ook de Goeyse zal later in dit verhaal een rol gaan spelen.
- De schrijfwijze zoals we ze vinden op zijn studentenficke en identiteitskaart. Zijn roepnaam was Jef.
- Herman Maes, "Jef Vanden Eynde, weeldekind en trekpaard van het Leuvense studentenleven," *Bijdragen tot de Geschiedenis der Stad Deinze en van het Land aan Leie en Schelde* 51 (1984): 73-128.
- Ernest Claes, "jef van den eynde," *Ons Leven* 74, 9 (1961): 4-6. Het blad neemt hier citaten uit *Leuven, o dagen schone dagen!* over (zie infra). Ernest Claes zat tijdens de viering naast Jozef Vanden Eynde.
- Ons Leven, "Onze Vlaggefeesten," *Ons Leven* 21, 16 (1909): 232-6.
- J. Uytvat [Omer De Graeve], "Een Vlagge," *Ons Leven* 21, 7-8 (1908): 109-110.
- Jan Huys en Stefan Van de Weyer, *De studentikoze erfenis van Rodenbach* (Leuven, Acco, 2006), 267-270. In het academiejaar 1908-1909 was Stanislas Serneels hoofdredacteur van *Ons Leven*. Ernest Claes heeft hem blijkbaar net opgevolgd, in de aanloop naar het volgend academiejaar, of vertegenwoordigt gewoon de redactie.
- M. L. WEIL [Willem Lahaye], "De Geschiedenis van de Verbonds-famfare aan de hand van de Schrif-tuur," *Ons Leven* 63, 4 (1952): 4-9. Lahaye citeert uit het artikel "DIE FANFARE CHRONIJKKE," *Ons Leven* 39, 6 (1927): 96-8. Hij laat de neef van dr. Jozef Verduyn aan het woord: "De schrijver, die over het ontstaan der Famfare vertelt, is zijn licht gaan opsteken bij zijn oom, Dr. Jef Verduyn, oud-voorzitter van het Verbond." Deze Verduyn nam na de Eerste Wereldoorlog ook het initiatief tot het plaatsen van de heldenhuldekerkjes naar ontwerp van Joseph English.
- David Proot, *De zonen van Cecilia: een verhaal van 100 jaar muzikale heroïek* (Tielt, Lannoo, 2012), 8-13. Het boek beschrijft de geschiedenis van deze famfare.
- Ernest Claes, *Ik was student* (Antwerpen, Standaard Boekhandel, 1957), 112. Momenteel zetel van de Faculteit Rechtsgeleerdheid.
- Albert-Jan Van Driessche schrijft letterlijk: "wij eisen een Vlaamse hogeschool!" Dit is allesbehalve aannemelijk en wellicht geromantiseerd. Zie ook de teksten m.b.t. voetnoten 20 en 23.
- Studentenfiche Claes Ernest, Universiteitsarchief KU Leuven.
- Mon de Goeyse en August Keersmaekers, "CLAES, Ernest," *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt, Lannoo, 1998), 728-9.
- Ernest Claes, *Uit de Dagboeken van Ernest Claes: Het Afscheid* (Leuven, Davidsfonds, 1983), 172. Het betreft door de auteur 'opgeschoonde' uittreksels uit zijn dagboek. Claes meldt dat ze samen in de redactie van *Ons Leven* zaten, alsook in "alle Vlaamse studentengenootschappen".
- Albert-Jan Van Driessche, "Bij een foto," *Ons Leven* 49, 15 (1937): 271-273. De auteur somt verschillende namen van het Verbondsbestuur op ("De praeses Louis Van Boeckel, (...) Van Cauwenbergh, Gust van Damme, Jan Teeuwen"), maar maakt echter geen vermelding van Ernest

- Claes, hoewel ze elkaar goed gekend moeten hebben. Net als Claes was ook Van Driessche literair actief, meestal onder het pseudoniem Berto Van Kalderkerke. Claes was in 1937 al lang een ge-vierd schrijver. Verder onderzoek over deze omissie van Van Driessche is aangewezen.
- Albert-Jan Van Driessche, "Een oude vlag en een verkleurde prentkaart," *Ons Leven* 72, 18 (1960): 8-9 & 19, (1960): 6.
- Ons Leven, "De Feesten der Hogeschool," *Ons Leven* 21, 19 (1909): 281-2.
- Ernest Claes, *De Famfare "De Sint-Jansvrienden"* (Edam, De Klyne Librye, 1924), 33.
- Ernest Claes, *Leuven, o dagen schone dagen!* (Antwerpen, Standaard Boekhandel, 1958), 89. Claes schrijft hier trouwens verkeerdelijk over rector Mgr. Paulin Ladeuze, die in 1909 de opvolger van Hebbelynck werd.
- Officieel August Van Cauwelaert (1885-1945) met roepnaam Gust. Jongere broer van Frans Van Cauwelaert (zie infra).
- Officieel Arthur Hollevoet met roepnaam Tuur.
- Albert-Jan Van Driessche, "In Memoriam Jef Van den Eynde," *Ons Leven* 41, 11-12 (1929): 2-6. Ook de lijkrede van Willem Melis vinden we terug in dit nummer.
- Pandoer: Leuvens studentenjargon voor een politieagent.
- David Proot, *De zonen van Cecilia: een verhaal van 100 jaar muzikale heroïek* (Tielt, Lannoo, 2012), 43.
- [Marcel Reynders?], "Een oproep aan de Vlaamse academici," *Ons Leven* 43, 1 (1930): 11.
- [Marcel Reynders?], "De Vlag," *Ons Leven* 43, 6, (1931): 95.
- Adriaan Scharpe, "SCHARPE, Lodewijk," *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt, Lannoo, 1973), 1388-9.
- De studenten kregen er stevast boterhammen en koffie aangeboden, wanneer ze om raad gingen vragen - of zonder geld zaten.
- Een *consilium abeundi* betekende een daadwerkelijke wegzending van een student aan de univer-siteit.
- Albert-Jan Van Driessche, "Toespraak van Dr A. Van Driessche, eerste vaandrig van 't Verbond, bij 't overhandigen van de oude verbondsvlag op de Lustrumfeesten op 9 December 1947," *Ons Leven* 56, 5-6-7 (1948): 13-15.
- Paul Huybrechts en Koen de Leus, *Hugo's heilige vuur: de intieme biografie van de jonge Hugo Schiltz 1927-1954* (Antwerpen, Meulenhoff/Manteau, 2009), 283-8.
- De Standaard*, 04.01.1948.
- In 1904 was Vanden Eynde hier begonnen met de jaarlijkse Vlierbeekfeesten: een studentikoos feest met volksspelen, een zangwedstrijd en natuurlijk de nodige vaatjes Münchens bier. Het was vooral de plaats waar de nieuwe Verbondspreses traditioneel zijn eerste speech vanuit het dakven-ster van de herberg hield.
- Ernest Claes, *Uit de Dagboeken van Ernest Claes: Het Afscheid* (Leuven, Davidsfonds, 1983), 74-76.
- Sinds 1929 zijn de regionale clubs en gilden overkoepeld door het SeniorenKonvent. Deze officiële vergadering van de voorzitters van de erkende studentencubs werd door Mon de Goeyse als stu-dentikoze pijler van het KVHV opgericht.
- Officieel Franciscus Joannes Van Cauwelaert (1880-1961): o.a. advocaat, hoogleraar, boegbeeld van de Vlaamse Beweging, medeoprichter van *De Standaard*, burgemeester van Antwerpen, minis-ter, en voorzitter van de Kamer van Volksvertegenwoordigers.
- Ons Leven, "Een graf verliet Maastricht," *Ons Leven* 67, 27 (1955): 16.
- Ons Leven, "Hulde aan Marcel Reynders," *Ons Leven* 81, 7-8 (1968): 21.
- Ons Leven, "In memoriam: Ernest Claes," *Ons Leven* 81, prospectienummer september (1968): 18.
- Jan Rogiers (ed.), *550 jaar Universiteit Leuven: tentoonstelling Leuven, Stedelijk Museum, 31 janu-ari-25 april 1976* (Leuven, 1976).

Bornem 1885

Reisprogramma's waarbij de journalist gebruikt maakt van reisverhalen van een eeuw terug zijn immens populair. Het is een beetje als nostalgisch terugkeren in de tijd. Die reisdagboeken zijn overwegend vlot geschreven en lezen daardoor gemakkelijk. Bovendien kunnen we vergelijken of en hoe gedurende die honderd jaar het beeld veranderd is. Ook onze regio werd frequent bezocht door toeristische auteurs¹ en een van hen was de Nederlandse dominee Marie Adrien Perk. Al durf ik soms twifelen of ze wel echt hier geweest zijn en niet eerder hun kennis uit andere publicaties haalden. Perk liet in 1885 in Utrecht zijn reisverslag: *Wandelingen door de provincie Antwerpen* uitgeven, waarin hij een tussenstop maakt in Bornem (p. 181-184). We laten hem aan het woord en proberen ons een beeld te vormen van wat hij ziet. De hierbij afgedrukte foto's komen niet uit het boek en af en toe voegen we onze commentaar toe. (BCr)

Te Bornhem verliet ik den trein om er eenige uren te vertoeven. Het is een dorp met 5000 zielen, gelegen aan de Oude Schelde, die er den vorm van een S heeft en zeer breed doch tamelijk ondiep, slechts te bevaren is door lichte en kleine schuiten. In de buurt vindt men nog als overblijfsel uit vroegere eeuwen vele moerassige plekken. De eene o.a. heeft een uitgestrektheid van niet meer of minder dan 40 hectaren. Men noemt dit het Breevenne of Breede Veen (moeras). Een tijd geleden was de naam van Bornhem op veler lippen en kwam in eere bij de oudheidkundigen. Men had er belangrijke opgravingen gedaan van bronzen penningen en munten uit den romeinschen tijd. (red.: Bedoelt de auteur hier de belangrijke muntenvondst in Hingene van 1846?)

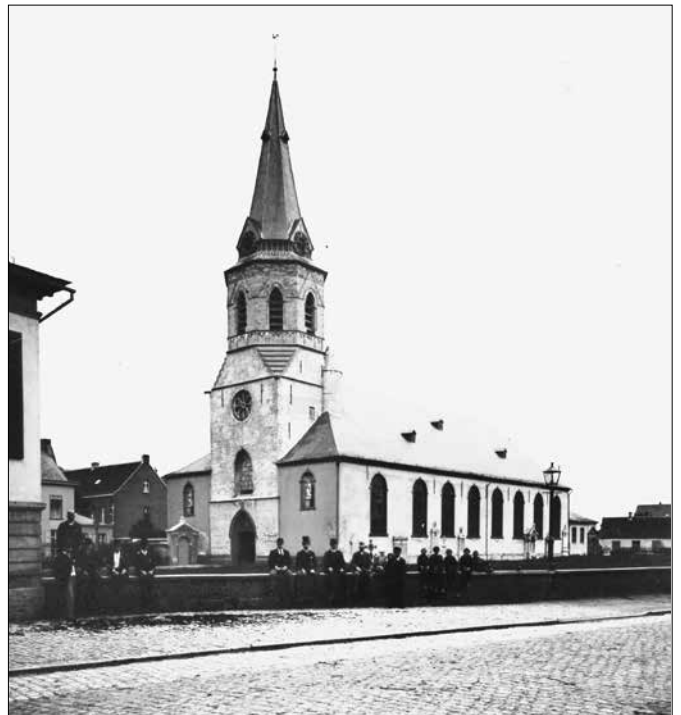
Het dorp is uitgestrekt en prijkt met enkele villaatjes in den trant van kasteelen in den rococostijl, een onder anderen vlak bij het station, een andere op een kleine hoogte, zeer schoon gelegen. Het tegenwoordige raadhuis ziet er uit als een gewone burgerwoning. Het vorige waartoe een hoog bordes den toegang geeft en dat geheel afgezonderd op een plein zich verheft, is thans een herberg, op welk uithangbord te lezen is: "Estaminet de la maison communale".

(fotoarchief J. Winckelmans)

Een mannenklooster en een paar flinke schoolgebouwen, steken boven de andere huizen, die over het geheel vrij laag van verdieping zijn, uit. (red.:

denkelijk vergist de auteur zich hier en aanziet hij de school van de zusters van OLV Presentatie als de abdij) Er schijnen veel renteniers te wonen. De kerk, die in de laatste jaren geheel vernieuwd is, heeft haar ouden toren behouden, tegen welken men het jeugdige gebouw opgetrokken heeft. Zij bezit een krypt, waarin men sporen van beeldhouwwerk aantreft, en een wonderdoend Mariabeeldje. Op het kerkhof trekt een groote grafkelder met een door allerlei wapens versierde zerk, de aandacht. (red.: in 1828 was het schip van de kerk compleet herbouwd, enkel het hoogkoor en de toren bleven toen onaangeroerd; in 1867 was het bovendeel van de toren vernieuwd)²

(fotoarchief J. Winckelmans)

Toen ik die plek bezocht, zag ik die zerk beladen met kransen en bloemen. Ik vernam, dat den vorigen dag daar het kindje van den graaf van Marnix, den heer der plaats en bewoner van het naburige kasteel, begraven was. Dit kasteel is algemeen bekend als een der merkwaardigheden van de provincie en was de aanleiding tot mijn bezoek aan Bornhem. Het ligt op twintig minuten afstands van het dorp.

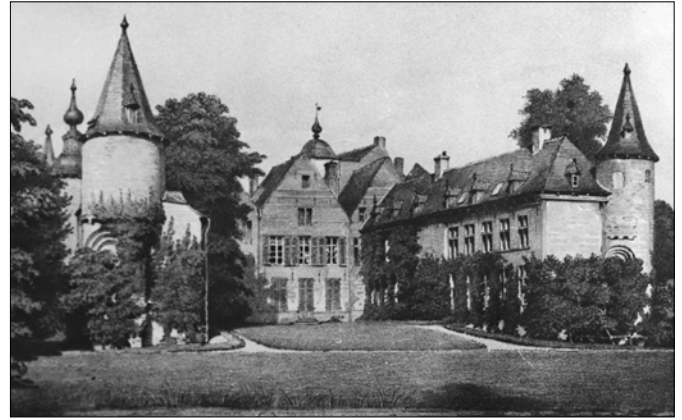
Een lindenlaan, die een kwartier lang is, voert er heen. Uit de 15de eeuw dagteekenende, is het omgeven door een gracht en met torentransen versierd en voorzien van een ophaalbrug. Op het voorplein verheft zich de slotkapel. Aan de eischen, die de verbeelding een middeleeuwschen riddersburcht stelt, voldoet het geheel. Het geeft een duidelijk denkbeeld van de vroegere macht der geduchte bewoners, die met soevereine macht over den geheelen omtrek bekleed waren.

Koning Leopold II verleende in 1880 aan den tegenwoordigen burchtheer vergunning om bij zijn naam van Marnix dien van St. Aldegonde te voeren, daar men dien roemrijken naam voor uitgestorven hield. Doch in Frankrijk

schijnt eene familie St. Aldegonde te bestaan, afkomstig van een tak der familie Marnix, die der graven van Noiscarme. Deze familie eischt thans in rechten, dat het den belgischen graven van Marnix verboden worde zich St. Aldegonde te noemen. De zaak is nog hangende. Dat die naam, die met zoveel luister in 's lands historiebladen prijkt, weder herleeft, is een heuglijke zaak.

De huidige Marnix van St. Aldegonde lijkt echter in één opzicht, welke uitstekende eigenschappen hij ook anders moge bezitten, niet op zijn grooten naamgenoot en verwant. Hij is zeer clericaal. Ik wees reeds vroeger op het verschijnsel, dat de hooge Belgische adel over het geheel met warmte de clericale richting is toegedaan. (red.: de auteur was een protestants dominee)

Het park, dat zich om het kasteel aan de overzijde der gracht uitstrekt, is getooid met heerlijke boomen van eerbiedwaardigen ouderdom en schoone waterpartijen. Het domein grenst van achteren aan de Oude Schelde, van voren scheidt een muur het van den openbaren weg. Tegen dien muur strekken zich aan den binnenkant een boerderij en de stallen en bergplaatsen uit. Hij zal thans spoedig, naar ik vernam, worden afgebroken. Men was reeds bezig met eenigzins linksaf nieuwe gebouwtjes in vlaamschen stijl op te trekken. Eerlang zal dus het slot ook van de zijde van de weg geheel vrij zijn en veel beter uitkomen. Gaarne had ik het bezocht, nadat ik met toestemming van den tuinman het park had doorgelopen. Maar ik zag op een kleinen afstand den graaf en zijn echtgenoot wandelen, in diepen rouw gekleed en gebukt onder hun nog zoo versche smart. Onkiesch vond ik het hen lastig te gaan vallen met het verzoek, om hun woning, waar de dood zoo kort geleden zijn offer had gekozen en van het ouderhert gescheurd, te betreden. De vraag is echter nog of mij de vergunning zou verleend zijn. De feudale burchpoort ontsluit zich niet gemakkelijk voor eenvoudige stervelingen, die niet door wapendragers of herauten hun komst laten aankondigen.

Uit Emile Damseaux, 'La Belgique pittoresque-Les chateaux' (1873)

Vroeger behoorde het kasteel aan de familie Calonne, heer van Bornhem en Rebidille. (red.: hij bedoelt Coloma en Bobadilla) Matthias Hovius, aartsbisschop van Mechelen, wijdde de kapel ten jare 1618 in. Of die burcht ooit een belegering heeft doorstaan of verrast is geworden door een vijandelijke legerbende, ben ik niet te weten kunnen komen. Ik vermoed van niet. Het ligt te ver van de groote heirbaan af. (red.: die kapel bestond al langer in het kasteel)³

Noten

- ¹ Zie CROKET, B., 'Boeren in een vissersdorp', in: *Klein-Brabant in de eeuw van Conscience*, (VHKB), Bornem 2013, p. 35-40
- ² VAN KERCKHOVEN, G., 'Onze-Lieve-Vrouw & Sint-Leodegariuskerk te Bornem', in: *Binnenkijken in de kerken van Klein-Brabant Vroeger en nu*, (VHKB), Bornem 2017, p. 85
- ³ Voor meer info over kapel en kasteel en de kasteelbewoners, zie HOOGHE, F., VERSTRAETEN, W., ROCHTUS, L., *Het kasteel van Bornem Duizend jaar Europese geschiedenis Deel 2*, (VHKB), Bornem 2012

Boerenkrijgtentoonstelling

In samenwerking met het gemeentebestuur van Bornem, de parochiale werking Sint-Stefaan Hingene, de Heemkundige Kring Overmere en het Boerenkrijgcomité Klein-Brabant organiseert VHKB een tentoonstelling met de Boerenkrijg als onderwerp. Deze tentoonstelling legt de klemtoon op de impact van de Franse Revolutie en de Boerenkrijg van 1798 in de eigen regio.

Opening op vrijdag 11 september 2020 om 14 uur in de Sint-Stefaan kerk in Hingene.
Open: elke zondag vanaf 13 september tot 8 november van 13 uur tot 18 uur.
De toegang is gratis.

Onder voorbehoud

Van Roy, een Bornemse familie van uurwerkmakers

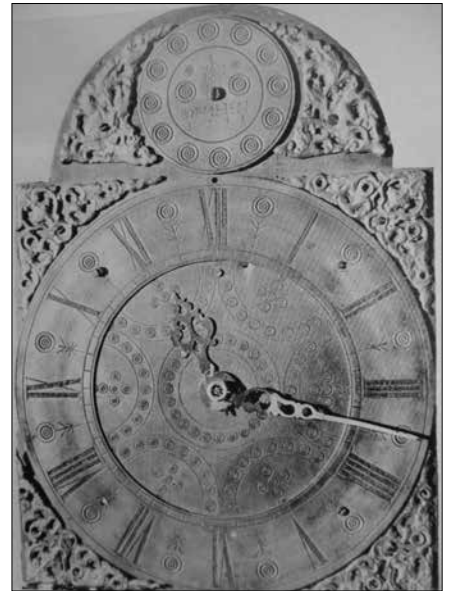
Benny Croket

Wijzerplaat van Michiel Van Roy uit 1769

Wijzerplaat van Michiel Van Roy uit 1771

Wijzerplaat van Livinus Van Roy uit 1791

Enige maanden terug werd ik gecontacteerd door dhr. Paul van de Putte uit Sint-Niklaas met de melding dat hij een klokschild of wijzerplaat had liggen met op de cijferring de inscriptie: 'M VAN ROY BORNHEM 1769' en of ik hier meer informatie over had. Ik herinnerde me dat ik die Van Roy nog al was tegen gekomen. In een artikeltje in *Ons Klein-Brabant-Vaartland* (24/01/1992) was immers bij een foto van een wijzerplaat gevraagd wat het inschrift 'P.V.R. BORNHEM 1800' kon betekenen. Ik heb toen de vraagsteller geantwoord dat het om Petrus Josephus Van Roy ging, een uurwerkmaker uit de Bornemse Barelstraat, zonder echter meer details te kunnen geven.

Tijdens een bezoek aan de uit Wintam afkomstige Stany De Wit, nu in Hefen wonend, maakte deze me opmerkzaam op nog een klok van Van Roy, met de inscriptie 'M VAN ROY BORNHEM 1771'. En speurend in deel 3 van dr. J. Weyns' standaardwerk *Volkshuisraad in Vlaanderen* vind ik onder foto 339 de wijzerplaat van een klok met daarop 'L VAN ROY BORNHEM 1791'. Vier vermeldingen over uurwerkmakers Van Roy uit Bornem inspireerden me om er meer over te weten te komen. En misschien zijn er nog wel meer klokken van hun hand te vinden in onze regio.¹

Bij het grondig bekijken van de wijzerplaten viel me direct op dat zowel L. Van Roy als M. Van Roy de letter N op de tinnen cijferringen in spiegel-schrift hadden gezet. Petrus Josephus Van Roy graveerde de letter N wel correct. Gaan we nog meer in detail vergelijken, dan vallen ons een aantal kenmerken op. De klok uit 1769 heeft maar 1 wijzer, enkel die voor het uur. Op de binnenring echter zijn de cirkelbogen tussen de Romeinse uren-cijfers door streepjes telkens in 4 verdeeld, zodat met die ene wijzer ook het halfuur en de kwarturen konden afgelezen worden. Op de bronskleurige wijzerplaat uit 1771 worden de minuten zichtbaar gemaakt door enerzijds op de buitenring boven de Romeinse uren-cijfers een 5-minutenaanduiding

in Arabische cijfers te graveren en anderzijds door op de buitenring 4 streepjes te trekken tussen elk uren-cijfer. De kleine cijferring rondom de wijzerspil is het wekkerstelschijfje en betekent dat in de klok een wekker is ingebouwd; de uren-aanduiding op die ring is in Arabische cijfers. De klok uit 1791 heeft dan wel een minutenwijzer, maar op de binnenring van de cijferring vinden we enkel de verdeling in kwarturen. Deze wijzerplaten zaten – of zit nog bij deze uit 1771 – in een staande dagwerkklok met een slinger en dagelijks op te trekken gewichten, dit in tegenstelling tot klokken met een achtdagenwerk die een ganze week lopen.

De cijferring kan eenvoudig versierd zijn zoals bij de wijzerplaat uit 1769 waar tussen de uren-cijfers telkens een kruis is gegraveerd eindigend op een soort drietand. De cijferring uit 1771 is veel rijker versierd met telkens een liefheidsfiguur waarboven nog een motief met concentrische cirkels. Datzelfde cirkelmotief, maar dan kleiner van doormeter, zien we verder op de boorden van de schildplaat en ook nog in het centrale deel waar ze in halve cirkels zijn geplaatst. Een combinatie van de twee is de wijzerplaat uit 1791. Bij deze laatste is het ronde plaatje in de toog, zijnde het halfcirkelvormig bekroningstuk bovenaan de wijzerplaat, gegraveerd met de naam en de woonplaats van de uurwerkmaker en het fabricatiejaar. Bij de twee andere zit op die plaats een stralend zonnegezicht. Op die twee wijzerplaten vinden we op de hoeken van het klokschild en naast het zonnegezicht nog rocomotieven. Bij de klok uit 1769 zijn dat maskers en zeepaardjes, bij het uurwerk uit 1771 schelpen. Bij de wijzerplaat uit 1791 kunnen we stellen dat het eerder om volkskunst gaat. Op het eerste gezicht lijken de wijzers alle verschillend van vorm te zijn.

Sommige klokkenmakers maakten hun raderen zelf, maar de meesten kochten zowel de mechanische onderdelen als de sierdelen bij een of meerdere fabrikanten en monteerden dan het uurwerk volgens de wensen van

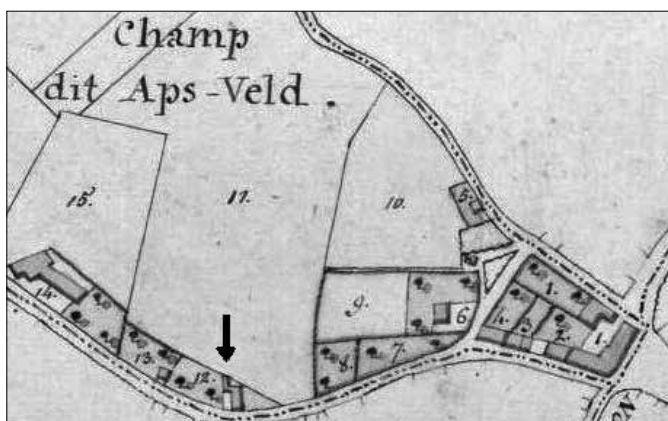

de koper. Met die klok ging de nieuwe eigenaar naar een schrijnwerker-meubelmaker om er een kast rond te laten maken. Vermoedelijk was dat ook de manier van werken bij de uurwerkmakers Van Roy.

Michiel Van Roy en Livinus Van Roy, de makers van de bovenstaande klokken, waren twee ongehuwde broers die in de Bornemse Barelstraat woonden, daar waar het huidige Clemenstraatje uitmondt in de Barelstraat. Op de kaart van Gigault (1807) vinden we hun huis onder nummer 12. Die woning was gebouwd op jaarschaar of erfpacht, d.w.z. dat de grond eigendom was van iemand anders, namelijk van Henri De Keersmaecker, herbergier in Het Wergaeren. Tot in 1861 twee neven van hen, Carolus en Petrus Van Roy als zonen van Andreas Constant Van Roy, die erfpachtgrond kochten van landbouwer Joannes Baptista De Keersmaecker. Deze twee halfbroers, beiden ingeschreven als landbouwers en verstokte vrijgezellen, verkochten in 1885 hun doening met grond aan het echtpaar Plettinckx-Fabri.

Klokkenmakers Michiel en Livinus Van Roy hadden nog een broer die gekend is als uurwerkmaker in Bornem: Andreas Constant. Deze woonde met zijn gezin naast hen in dezelfde woning. Van vader op zoon waren de Van Roy's uurwerkmakers en dat al sinds vele generaties, want de oudst gekende voorvader die dit beroep uitoefende leefde begin 17de eeuw, niet in Bornem maar wel in Turnhout en niet als Van Roy maar als Claessen. Dat vraagt om verduidelijking.²

Jan Claessen was van oorsprong een inwoner van Oud-Turnhout en nog wel van het gehucht Rode of Rooy. Toch was hij daar vermoedelijk een immigrant, mogelijk uit de regio rond 's-Hertogenbosch. De man, die gekend stond als 'horlogiemaker', werkte in de jaren '20 van de 17de eeuw zowel aan het stedelijk uurwerk van Herentals, waarvoor hij een

Detail uit het kadastraal plan van Gigault (1807) met onderaan de Barelstraat

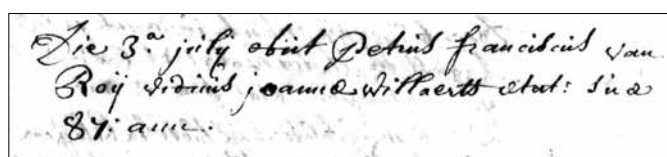
nieuwe speeltrommel voor de bediening van de klokken maakte, als aan het uurwerk van de Sint-Bavokerk in Oud-Turnhout. Jarenlang mocht hij een vast bedrag aanrekenen voor het onderhoud van de uurwerken van de kerken in Turnhout en Oud-Turnhout. Mede daardoor was Jan Claessen niet onbemiddeld, want buiten een groot huis kon hij hem in 1637 een graf in de Turnhoutse Sint-Pieterskerk permitteren. Toch niet min voor een ambachtsman.

Uurwerkmaker Jan Claessen had meerdere kinderen, die door het leven gingen als Claessen van Roy. Minstens een van de zonen volgde zijn vader op in het fabriceren en onderhouden van uurwerken en al wat er bij kwam zien. Zoon Nicolaes Van Roy deed dit zo'n twintig jaar lang in het Turnhoutse. Daarnaast leverde hij als gedegen vakman schitterend werk aan de beiaard van Herentals. Een ander staaltje van zijn kunnen liet hij nog in Turnhout zien, toen hij in de kerk een speelton installeerde die achttien klokken kon bedienen. Zijn naam en faam waren gemaakt en hij ontving dan ook meerdere opdrachten, zelfs uit Gent waar hij een speeltrommel voor de beiaard mocht leveren. Uiteindelijk vestigde hij zich in Gent en werd er aangesteld als stedelijk uurwerkmaker. Hij en zijn gezin woonden gratis in het belfort en genoten dagelijks het panorama over de Arteveldestad. Misschien inspireerde dat uitzicht hem bij zijn kunstzinnig werk. Een van zijn gewaardeerde meesterwerken was de fabricatie van een speeltrommel voor een waterorgel voor "la grotte" in Brussel, denkelijk in de tuin van het Coudenbergpaleis. In ieder geval werd hij er goed voor betaald.

Na het overlijden van Nicolaes Van Roy was het zijn zoon Pieter die in Gent het onderhoud van de torenuurwerken op zich nam. Maar daarnaast ook het uurwerk voor de Grote Kerk te Breda leverde. Deze Pieter was tweemaal getrouwd. Zijn eerste vrouw was pas 23 toen ze in de Sint-Baafskerk begraven werd. Van zijn tweede echtgenote, Maria Johanna de la Haye, had hij minstens een dochter en een zoon, Petrus Franciscus, die in Sint-Baafs gedoopt werd begin maart 1688. Het is deze laatste die naar Bornem zal afzakken.

Waarom is maar de vraag. We zien wel dat deze Petrus Franciscus Van Roy eerst getrouwd was met Maria Kiekemans — naar we vermoeden uit de Sint-Niklaasparochie van Gent — die in 1724 in Bornem begraven werd en waarmee hij drie kinderen had die in Bornem werden gedoopt. Bij deze vrouw had hij echter nog kinderen van voor zijn komst naar Bornem.³ Drie jaar later hertrouwde hij als weduwnaar met de Bornemse Joanna Willaerts. Van hun vier zonen gingen er drie zich bekwamen in het fabriceren van uurwerken: de hierboven al genoemden Michael (1728-1808), Andreas Constant (1736-1797) en Livinus (1738-1813).

Eind 1751 nodigde de Hingense burgemeester Jan Baptist Toebent de uurwerkmaker van Puurs, Van den Hende (Van den Eynde), en de bekende uurwerkmaker van Temse, Thomas Wouman, uit om te zien of het Hingense torenuurwerk met weinig kosten kon hersteld worden.⁴ Dat was niet het geval, want ze oordeelden dat die reparatie zou oplopen tot Fl 160. De burgemeester kreeg nog te horen dat in Bornem bij uurwerkmaker Petrus Franciscus Van Roy een nieuw uurwerk te krijgen was. Samen met Thomas Wouman trok hij naar de woning van Van Roy en Wouman oordeelde dit nieuw gemaakte uurwerk als feilloos. Daarop werd Van Roy uitgenodigd op de schepenbank van Hingene om te overleggen over de kostprijs. Petrus Franciscus Van Roy ging akkoord voor Fl 250, mits hij het oude uurwerk mocht meenemen. De schepenbank gaf haar fiat onder voorwaarde dat hij de klok twaalf jaar lang zou onderhouden.⁵ En na afbraak van het oude uurwerk installeerde hij op dezelfde plaats het nieuwe. Petrus Franciscus Van Roy overleed in Bornem in 1774.

Overlijden in Bornem van Petrus Franciscus Van Roy op 4 juli 1774 (GAB)

Zowel Michael als Livinus als Andreas Constant zetten de zaak verder, gezamenlijk of ieder voor zich. Alleen deze laatste trouwde en het is dankzij de Franse volkstelling van het jaar IV (1796) dat we weten dat ook hij uurwerkmaker was. Toen hij kort daarop stierf, was zijn zoon Petrus Josephus bijna 19 jaar. Oud genoeg dus om de stiel geleerd te hebben. Petrus Josephus Van Roy trouwde eerst met Marie Anne Van Haegenbergh en weduwnaar geworden in 1815 twee jaar later met Marie Jacqueline Merckx. Bij zijn overlijden in 1820 waren zijn zonen Charles Louis en Pierre respectievelijk 8 jaar en pas geboren. Zij hebben dus nooit de kans gehad om met hun ogen de kennis van het uurwerk maken van hun vader te stelen. Ze bleven ongehuwd bij hun moeder wonen en gingen door het leven als landbouwers. En zo werd Petrus Josephus Van Roy de laatste uurwerkmaker van zijn geslacht.

Maar ondertussen had hij al concurrentie gekregen van een zekere Petrus Lenaerts, die 'meester horlogemaker' en bovendien nog goudsmid was in

MODELE N° 1 EXERCICE 1817.
Commune de Bornem Sect. 5° N° 7 Rue (ou place)

DECLARATION D'UN PATENTABLE

Nota. Cette déclaration doit être immédiatement remplie par le contribuable, sous les peines prononcées par l'ordonnance sur les Patentes, et tenue prête à être remise au Percepteur lorsqu'il la réclamera.

DEMANDES	REPONSES à inscrire en toutes lettres et non par abréviation ni en chiffres.
Nom et prénoms du déclarant ?	Van Roy Petrus
Désignation de la raison sociale ? Noms et prénoms des associés co-signataires.	rien
En quel qualité le Déclarant a-t-il été patenté en 1816 ?	bourgeois 6 ^{me} 10
Dans le cas où il n'aurait exercé aucune profession sujette à patente avant le 31 mars 1816, à quelle époque a-t-il commencé celle qu'il exerce maintenant ?	rien
S'il est négociant, quelle est la nature de son commerce, et la classe dans laquelle il croit devoir être placé ?	bourgeois 6 ^{me} classe
Le Déclarant a-t-il quelque usine, fabrique ou manufacture ? quels objets y sont manufacturés, confectionnés ou fabriqués ?	
Quel nombre d'ouvriers des deux sexes, employé-t-il dans son établissement, soit au dedans, soit au dehors ?	
Combien âgé de plus de 15 ans ?	
Combien au-dessous de cet âge ?	
Le Déclarant tient-il boutique à domicile, d'objets non fabriqués ou manufacturés chez lui ? dans l'affirmative, indiquer séparément le débit annuel dans chacune des trois espèces de marchandises, désignées en l'art. 29 de l'ordonnance sur les patentes.	

(Voyez l'extrait de cet article au bas de cette déclaration)

Patent voor uurwerkmaker Petrus Josephus Van Roy voor het jaar 1817 (GAB)

de omgeving Boomstraat-Ruiterstraatje. Ook diens zoon Cornelius Frans werd goudsmid, maar verhuisde uiteindelijk naar Sint-Niklaas. Bovendien moeten er nog meerdere uurwerkmakers actief geweest zijn in Bornem. Zoals een De Keersmaecker, waarvan een staande klok te zien is in het Horlogeriemuseum in Mechelen, en verder nog een zekere Angelus Andreas De Smet en de van het Wase Bazel afkomstige Judocus Josephus Vinck, wiens moeder een Wouman was. In Bornem geen gebrek dus om te weten hoe laat het was.

Noten

- zie: FRAITURE, E., *Uurwerkmakers en uurwerknijverheid in Vlaanderen*, (Peeters), Leuven 2002
- VAN AUTENBOER, E., 'Een uurwerkmakersgeslacht uit de 17de en 18de eeuw: Claessen-Van Roy (Turnhout-Gent)', in *Taxandria XXVIII*, (Geschied- en Oudheidkundige Kring van de Antwerpse Kempen), Turnhout 1966, p. 191-203
- In het overlijdensregister van Bornem staat: "5° febr. obijt Joanna Maria Van Roy filia Petri Francisci aetat. 8 circiter annorum sepulta 6 eiusdem in cemeterio baptisata in ecclesia Sti Nicolai Gandé".

- Bij het overlijden van de moeder Maria Kiekemans staat enkel: "ex Sti Nicolai". De familie Kiekemans kwam veelvuldig voor in de Gentse Sint-Niklaasparochie. Toch vinden we de geboorte van dochtertje Joanna Maria Van Roy niet.
- In de periode 1714-1717 werd het torenuurwerk van Hingene onderhouden door uurwerkmaker Franchois van Rijmenant (RAA, D056/500, rekening over 1717)
- Gemeentearchief Bornem, 01.D LA-ZO-B-003, Hingene briefwisseling 1750-1774, f. 29

Lena

of de kunst van geschiedenis¹: Het afscheid van Jean Calas

N.N.

LENA

Gemakkelijk gevonden?

BOY

Ik weet je altijd te vinden, waar jij je ook verstopt.

LENA

Kom, dat ik je jas weghang. Ga maar binnen.

BOY

Amai, knap ingericht. De hand van de meester?

LENA

We zijn best tevreden over het resultaat. Dat mag ook wel, want ik ben intensief bezig geweest om de meubels en de spullen te vinden die ik wou. En de renovatie van het huis heeft ook zijn tijd geduurd.

BOY

Lena, ik heb voor jou iets meegebracht. Een eyecatcher voor een van je muren. Het is een prent die ik gevonden heb op de antiquairenbeurs in Mechelen. Voilà, alsjeblief.

LENA

Bedankt, Boy. Dat was niet nodig, maar toch lief van je. Ik zal ze eens uitpakken.

BOY

Eerst wou ik een andere kopen: 'Peeckelhaering'. Maar toen ik naar de prijs vroeg, moest ik tweemaal slikken. Die ging boven mijn budget en afdingen was niet aan de orde. Bovendien twijfelde ik of je ze wel gepast zou vinden. Ik denk zelfs van niet. Tot mijn oog hierop viel. Ken je 'Peeckelhaering'?

LENA

Pekelharing? Het zal nog niet zijn, daar ben ik in groot geworden.

BOY

Nee nee, ik bedoel de prent naar het schilderij van Frans Hals.

LENA

Natuurlijk ken ik dat schilderij. Ik ben dan wel blond, maar niet dom. 'Peekelhaering' stelt een lolbroek voor, een zuipschuit, een dwaas of een nar met een immer droge keel die met zijn opmerkingen probeert de lachers aan zijn kant te krijgen. Als pendant schilderde Frans Hals, die van Antwerpen afkomstig was – wist je dat? – zijn 'Malle Babbe'. Jan Steen moet het ooit in zijn bezit hebben gehad. En wat moet dit voorstellen?

BOY

Het is een prent uit 1767, toen er in Frankrijk nog veel te doen was om de terechtstelling van Jean Calas.

LENA

Zegt me weinig, eigenlijk niets.

BOY

In die tijd maakte het gebeuren veel ophef in Frankrijk en zelfs daarbuiten. Voltaire schreef er een beklijvend commentaar op: 'Traité sur la tolérance' of in het Nederlands 'Verhandeling over de verdraagzaamheid'. Moet je eens lezen, dan merk je tot wat godsdienstfanatisme kan leiden. Bij mij roept het vragen op als: Hoe ga ik om met een standpunt haaks op mijn visie? Wat is waarheid, wat is leugen? En is rechtspraak synoniem van rechtvaardigheid?

LENA

Niet echt levensvragen, maar toch diepgaand genoeg.

BOY

Het gaat nog veel verder, want in de zaak Calas ging het ook over zelfdoding, hoe zwaar dat toen veroordeeld werd en in het algemeen over het rechtssysteem dat in het verleden meer dan eens meedogenloos was.

LENA

Vandaag is het eerder laksheid en wereldvreemdheid bij een aantal rechters. Wanneer ik de krant lees, vraag ik me soms af wat er moet gebeuren om gevaarlijke recidivisten achter de tralies te krijgen. Gepatenteerde drinkbroers die na meerdere ongevallen toch mogen blijven rijden of verkrachters die terwijl ze op hun proces zitten te wachten iemand de dood injagen. Pech zeker? En met advocaten die stevast procedurefouten pleiten, heb ik het ook niet. Dat daardoor drugsbaronnen vrijuit gaan. Leg dat maar eens uit aan de vader en de moeder die door toedoen van deze misdadigers een kind hebben verloren. Dan is rechtvaardigheid ver zoek.

BOY

Nochtans hingen vroeger in de rechtszalen schilderijen die de rechters aanspoorden een rechtvaardig oordeel te vellen. Soms waren het gruwelijke taferelen, zoals 'Het oordeel van Cambyzes', waarbij een rechter die zich had laten omkopen levend wordt gevild.

LENA

Dat klopt. 'Het oordeel van Salomo' is nog zo'n thema, dat door heel wat kunstenaars werd geschilderd. Het verhaal dat er achter zit, vind ik fantastisch. Twee samenwonende prostituees hebben ieder een kindje gebaard. Een van de borelingen sterft en de ene vrouw verwisselt haar dode baby met het andere kindje. Daar komt ruzie van en koning Salomo zal moeten oordelen wie de moeder is. Hij beveelt dan ook om het kind in twee stukken te hakken, zodat ieder een deel krijgt. De dievegge vindt dat oké, maar de moeder smeekt dit niet te doen en de baby dan maar aan de andere vrouw te geven. Hieruit oordeelt de koning wie de echte moeder is. Goed hé?

BOY

Weet jij waarom Justitia een vrouw is en waarom ze geblinddoekt is? Wel, omdat in de Griekse mythologie Themis, die het orakel van Delphi was voordat de god Apollo haar uit dat heiligdom verdreef, de godin was van wet en orde, zeg maar van gerechtigheid. En de Romeinen hebben dat overgenomen en maakten er Justitia van. De blinddoek zou betekenen dat ze oordeelt zonder enig vooroordeel en zonder dat ze gehinderd wordt door enige beïnvloeding van buitenaf.

LENA

Ja, maar er zijn ook minder fraaie verklaringen voor die blinddoek, want niet-zien werd dikwijls gelijkgesteld met onwetendheid, met een gebrek-kig oordeel en kan ook uitgelegd worden als onverschilligheid. Dat is juist wat we niet wensen als rechtspraak. Wie als rechter consistent wil oordelen moet toch een klare kijk hebben op de feiten.

BOY

De Nederlandse filosoof Mandeville, bekend om zijn verdediging van openbare bordelen, heeft het in 'De Morrende Korf' ook over de blindheid van Justitia, dat ze daardoor haar gevoel niet is kwijtgeraakt, maar dat haar linkerhand toch dikwijls de weegschaal liet vallen, omgekocht door goud. En dat haar zwaard enkel de sukkelaars stopte, die geëxecuteerd werden voor misdaden die niet die straf verdienden, enkel om de vooraanstaanden te beveiligen. En dat brengt ons terug bij de zaak Calas.

LENA

Het schijnt me een verhaal op meerdere vlakken dat hier afgebeeld wordt. Centraal zie ik een ietwat oudere man wiens voeten geketend zijn en die blijkbaar getroost wordt door enkele juffrouwen en een jongeman. Dat is die Calas zeker? Waarom hij naar dat boek wijst, vat ik niet direct. Of wijst hij naar zijn vrouw die in zwijm ligt, terwijl twee personen proberen haar terug bij positieven te brengen. En op het linkse vlak treedt tussen twee bewakers in een pater of broeder zelfverzekerd binnen die al direct een zegenend gebaar maakt. Het gaat hier duidelijk om een ter dood veroordeelde die kortelings naar het schavot of zo zal geleid worden. Zijn laatste uur heeft geslagen en zijn gezin neemt afscheid van hem. De titel maakt dat al duidelijk. Van wie is die ets?

BOY

Rechtsonder staat zijn naam: Chodowiecki, die volgens de verkoper vooral in Berlijn en Danzig zou gewerkt hebben. Die verkoper bevestigde me ook al dat het een ets is, maar kan je dat op een of andere manier zien? En hoe gaat dat dan?

LENA

Ja, ik kan dat zien dat het een ets is. Door veel grafiek te bestuderen kan je dat leren. In de grafische kunst bestaan meerdere procedés, Boy. Eerst was er de hoogdruk. Vergelijk het met een stempel waarbij de delen die wit moeten blijven weggesneden zijn. De houtsnede is een goed voorbeeld van die techniek, vooral benut voor boekillustraties, maar ook voor losse prenten, die na het drukken werden ingekleurd. Dat waren de zogenoemde gedrukte schilderijen. De meest virtuoze houtsnijder uit die tijd is misschien wel Albrecht Dürer, een veelzijdig kunstenaar bekend geworden dankzij de uitgaven van zijn prentenreeksen als *De Grote en De Kleine Passie*. De kunst van Dürer, die ook in de Nederlanden actief was, wordt niet alleen door ons hoog ingeschat, maar werd evenzeer al bewonderd door zijn tijdgenoten, zoals Erasmus die tot zijn kennissenkring behoorde. Ook moderne grafici gebruiken of gebruikten de houtsnede. Denken we maar aan de Cantré's, Gerard Goudaen en Frans Masereel.

BOY

De prenten van Goudaen zijn wel speciaal hé, soms tegen het pikante af, maar mooi. Laatst had ik het boek '4 uit het Scheldeland' nog in handen met de prenten van Goudaen. Eerlijk, ik kan er van genieten. En ook zijn ex-librisen mogen gezien worden.

LENA

Een bijzonder man. Hij is nog directeur geweest van de Antwerpse Academie, geloof ik. De moderne versie van de houtsnede is de lino-snede, die vanaf eind 19de eeuw opgang maakte. Linoleum is gemakkelijker te bewerken en goedkoper dan een houtblok. Luck De Ryck uit Bornem was een fervent lino-snijder.

BOY

Die heb ik goed gekend. Hij heeft me ooit een van zijn proefdrukken gegeven.

LENA

Etsen daarentegen is een van de technieken van het diepdrukprocedé. Bij diepdruk wordt overwegend gebruik gemaakt van een koperplaat als drager van de tekening en waarin de graveur de af te drukken delen op een of andere manier verdiept. Dat kan zijn door wegsteken met de burijn en dan spreekt men van een burijngravure, of door te krassen met de droge naald. Een andere methode is de mezzotint waarbij door het creëren van een puntjespatroon en het deels wegschuren ervan mooie overgangen worden verkregen van diepzwart naar lichtgrijs. Bij de ets wordt er eerst een soort hars op de koperplaat aangebracht. De kopersnijder calqueert de tekening, die hij van de ontwerper heeft gekregen, over in de harslaag tot op het koper. Die plaat gaat dan in een zuurbad en de blootliggende lijnen worden door het zuur ingebeten. Dit kan men meerdere keren herhalen zodat men diepe en ondiepere lijnen krijgt of brede en minder brede. Het etsen was lang de favoriete techniek in de grafiekkunst en was dankzij de genretaferelen populair bij een ontwikkeld stedelijk publiek.

BOY

Geef eens wat voorbeelden.

LENA

De beste voorbeelden voor de gravure zijn de prenten van Hendrick Goltzius en deze van Lucas van Leyden. Maar ook Pieter van der Heyden en

Philips Galle, die naar ontwerpen van Bruegel werkten, waren bekende namen die met de burijn de koperplaat bewerkten. 'De Alchemist' bijvoorbeeld is een zuivere gravure die je zeker kent. Dikwijls was het echter een combinatie van ets en gravure of van ets en droge naald. In de 19de eeuw was er beduidend minder belangstelling voor het diepdrukprocedé en pas bij de eeuwwisseling en in de eerste helft van de 20ste eeuw zullen modernisten als Dirk Baksteen het etsen een nieuw elan geven. Ook Juliaan Verbruggen uit Ruisbroek was goed op weg om een bekend etser te worden.

BOY

Ik heb thuis een groot werk van hem hangen, een magazijnstillevens. Je moet dat al gezien hebben.

LENA

Ja, inderdaad. Maar hoe zit dat nu juist met die zaak Calas?

BOY

Jean Calas was een protestant in het rooms-katholieke Frankrijk. Een van zijn inwonende zonen had persoonlijke problemen en pleegde op een avond zelfmoord door zich te verhangen. Dezelfde avond nog werd door een of andere dweper het gerucht verspreid onder de overwegend katholieke stadsgenoten dat de vader zijn zoon had vermoord omdat deze op het punt zou gestaan hebben zich tot het katholicisme te bekeren. Dit gerucht werd zodanig aangedikt dat iedereen overtuigd was van de misdaad en dat er zelfs een protestants complot achter schuilging. Langs de andere kant waren de ouders bang om de zelfmoord toe te geven en veinsden dat hun zoon vermoord moest zijn door een onbekende. Een leugen om bestwil, welke ze kort daarop terug inslikten.

LENA

Waarom die leugen?

BOY

Wel, ook in die tijd nog werden mensen die de hand aan zichzelf sloegen, na hun dood gerechtelijk vervolgd en hun goederen werden geconfisqueerd. Erger nog, als straf werd het lichaam niet over de huisdorpel heen naar buiten gebracht, maar men groef een put onder de dorpel waarlangs het lijk onderdoor getrokken werd. Dan werd het op een slede gelegd of op een ladder gebonden en door het dorp of de voornaamste straten van de stad getrokken als voorbeeld voor iedereen. Uiteindelijk werd het lijk op het galgenveld met het achterhoofd in een mik gehangen tot het na een tijd er vanzelf afviel. Het stoffelijk overschot werd dan terplekke begraven. Die oneer was voor de familie hemeltergend.

LENA

Dat kan ik me voorstellen, maar toch liever de schande, denk ik, dan de penarie waarin het gezin nu was terechtgekomen.

BOY

Ja, want raar maar waar werd de zoon, protestant en zelfmoordenaar, door de katholieke goegemeente eensklaps als martelaar aanzien en werden er al wonderen aan hem toegeschreven. Onder druk van de publieke opinie werden de gezinsleden, de huishoudster en een vriend van de zoon al snel gearresteerd en een procedure werd opgestart die naar een terechtstelling moest leiden. De geruchten werden als bewijs voorgesteld. Niet alle rechters waren overtuigd van het misdrijf en wensten een onderzoek.

Maar voor enkele andere rechters, die tot een fanatieke broedergemeenschap behoorden, was het overduidelijk dat ieder van hen schuldig was en dat radbraken en de brandstapel de gepaste straffen waren. Tot de rechtbank, met acht tegen vijf stemmen, tot het vreemde besluit kwam enkel Jean Calas te veroordelen, waarbij de rechters hoopten dat hij eens op het rad liggend wel tot bekentenis zou overgaan. Wat verkeerd uitdraaide omdat Calas, stervend tijdens zijn marteling, zijn onschuld staande hield en God smeekte zijn rechters te vergeven.

LENA

En wat met de andere gezinsleden en de vriend?

BOY

Daarmee wisten de rechters niet goed wat doen. Want de ganse groep was die avond bij elkaar gebleven. En zodoende, als Jean Calas schuldig was, ja dan waren zij het ook. Spraken ze hen vrij dan gaven de rechters hun ongelijk en het foutieve vonnis tegen Calas toe. Ze moesten dus heel inventief te werk gaan: de vriend ging een tijdlang de cel in, de dochters werden in een klooster ondergebracht, de andere zoon werd eerst verbannen en dan in een dominicanenklooster gestopt en de moeder mocht naar huis, maar moest overleven zonder enig inkomen. Point final. Zaak gesloten.

LENA

Dat is niet zo best, een rechtbank die zonder enige concrete bewijslast geoordeeld heeft over leven of niet-leven. Boy, ik ben daarnet nog een procedé vergeten: de vlakdruk, een techniek die zich in de 19de eeuw heeft ontwikkeld en waarmee grote aantallen konden gedrukt worden, zelfs in meerkleurendruk. Boekillustraties, affiches, spotprenten, romantische landschappen en stadsgezichten vonden via de lithografie of steendruk hun weg naar de massa. De litho's van Madou en Mucha moet je zeker kennen en ook Felicien Rops en Ensor hebben met de techniek geëxperimenteerd. En dan is er nog de zeefdruk waarmee Roy Liechtenstein en Andy Warhol hun composities maakten.

BOY

Ha, de soepman. Ik vind die popart wel iets hebben. In een modern interieur past het zeker, al vermoed ik dat er op de markt heel veel namaak is.

LENA

Ja, ook met steendrukprenten werden vele kunstliefhebbers op het verkeerde been gezet, toen ze dachten een houtsnede of een gravure in handen te hebben.

BOY

Voor de rechters was de zaak Calas een afgesloten hoofdstuk, maar dat was buiten enige critici gerekend, die vonden dat het oordeel van de hoogste Franse rechtbank in Parijs moest gevraagd worden. Het vonnis werd daar nietig verklaard en de rechtszaak moest overgedaan worden voor de Koninklijke Raad van Beroep. Na een langdurige procedure was het unaniem besluit dat Jean Calas op onrechtmatige wijze was veroordeeld en hij kreeg postuum eerherstel. De Franse koning tenslotte schonk het vaderloze gezin een belangrijke som om hun verlies in de mate van het mogelijke ongedaan te maken. Onrecht was rechtgezet.

LENA

Enfin, als ik nu bezoek krijg, kan ik heel wat vertellen bij deze prent. De onrechtvaardigheid van de rechtbank, die Calas ter dood veroordeelde, was volgens mij een gevolg van het toegeven aan de wil en de druk van de omgeving.

BOY

Oké, dat politici zich laten meeslepen door het geroep van stemmingmakers kan ik nog aannemen, maar rechters toch niet. Een deel van hen was duidelijk partijdig en dat is in de rechtbank uit den boze.

LENA

De zaak Calas zal toch niet de eerste en zeker niet de laatste geweest zijn waar het rechtssysteem fout zat, denk je ook niet?

BOY

Neen, Voltaire heeft in dezelfde periode nog verwoede pogingen ondernomen tot rehabilitatie voor chevalier de la Barre. Dat verhaal is nog gortiger. De la Barre was een vervelende puber die het vertikt had zijn hoed af te nemen en te knielen toen een processie voorbijkwam en die af en toe met zijn vrienden ongepaste liedjes zong. Toppunt van zijn misdrijf was dat hij werd aangeklaagd met een mes gekerfd te hebben in een houten Christusbeeld op een brug, wat feitelijk gebeurd was doordat er een kar was tegen gereden. Met valse getuigenissen kwam de jongeman voor de rechtbank terecht die hem veroordeelde tot onthoofding en verbranding, nadat eerst zijn tong was afgesneden. Pikant detail is dat tijdens de verbranding op zijn lijk de Dictionnaire Philosophique van Voltaire werd gegooit. Eerherstel voor de la Barre kwam er pas na de Franse Revolutie.

LENA

Hoe functioneerde dat rechtssysteem toen eigenlijk?

BOY

De rechtsgang in die tijd was vrij ingewikkeld en qua duurtijd stak het niet op een maand of zelfs een jaar. Zowel burgerlijke geschillen als criminele zaken werden door de plaatselijke schepenenbank behandeld, als die er de rechtsmacht voor had. Bij strafzaken was het vonnis definitief, bij de civiele kon men nog beroep aantekenen bij een hogere rechtbank. Een procureur of pleitbezorger leidde elke partij doorheen het proces, welk hij zo lang mogelijk rekte om er goed aan te verdienen. Aanklacht, verweer, bewijsvoeringen, plekschouwingen, enzovoort werden allemaal schriftelijk voorgelegd. De reden was dat bij hoger beroep al deze documenten overgedragen werden aan de hogere instantie. En na de langdradige en geldverslindende procedure doorlopen te hebben, met de nodige vertragingen en dies meer, viel het verdict. De verliezende partij kreeg al direct de gerechtskosten voorgeschooteld en moest dan nog de tegenpartij vergoeden. De dader van een crimineel misdrijf werd in het slechtste geval geëxecuteerd en zijn goederen aangeslagen.

LENA

Wanneer bijgevolg iemand van die schepenen een pik op je had, kon dat jouw rechtszaak beïnvloeden?

BOY

Ja, en ook hun juridische kennis was beperkt en misschien zelfs hun mo-

tivatie. Na de Franse revolutie wijzigde het rechtssysteem in die mate dat de plaatselijke rechtbanken werden afgeschaft en vervangen door vrederecht en politierechtbank, rechtbanken van eerste aanleg en criminele rechtbanken, de latere hoven van assisen met een volksjury, waar de laatste tijd zo veel om te doen is omdat de juryleden zich mogelijks te emotioneel betrokken voelen en zogezegd juridisch ongeschoold zijn om ingewikkelde kwesties te doorgronden. Had koning Salomo dan een universitair diploma? Ik dacht het niet! En Christus? Enfin, wie hogerop wilde, kon naar de beroepshoven en indien iemand vond dat zijn rechtszaak niet volgens de regels van de kunst was verlopen, was cassatie zijn laatste houvast.

LENA

Mogelijkheden genoeg om zijn gelijk te halen. En Boy, ik begrijp je zienswijze dat gezond boerenverstand een jury moet in staat stellen om een juist oordeel te vellen, maar met beroepsrechters verliep de rechtsgang waarschijnlijk toch correcter en rechtvaardiger dan deze voor die schepenbanken.

BOY

Niet altijd. Want in de Franse Tijd en een groot deel van de 19de eeuw verliepen de rechtszaken in het Frans zodat het merendeel Vlamingen niet begreep wat er gezegd of gevraagd werd. En bij een aantal rechters leefde een soort vooringenomenheid tegenover die domme Vlamingen. Pas vanaf circa 1874 werd rekening gehouden met het recht het Nederlands tijdens de zittingen te gebruiken, als de betichte het Frans niet machtig was.

LENA

Dan kan ik me voorstellen dat daardoor mensen onschuldig in de gevangenis hebben gezeten.

BOY

Daar zijn een paar zaken uit die tijd die dat inderdaad illustreren. Zo was er een uitgever die op een nieuwe dichtbundel vergeten was de drukker te vermelden. In Antwerpen werd hij daarvoor veroordeeld tot vijf francs boete. Niet akkoord met dat vonnis ging hij in beroep in Brussel, waar zijn advocaat verzocht om in het Nederlands te pleiten. Dat werd afgewezen en prompt verlieten de advocaat en de geïmagineerde uitgever de rechtbank, waarop deze laatste bij verstek drie maanden gevangenis aan zijn broek kreeg. Verontwaardiging alom, in Vlaanderen toch. Een andere zaak was die van een arbeider in het Brusselse die de geboorte van zijn kind ging aangeven op het gemeentehuis en weigerde om de in het Frans opgestelde geboorteakte te ondertekenen, omdat hij niet begreep wat er stond. Resultaat: vijftig francs boete, wat niet weinig was in die tijd. Uiteraard werden die schandalen in de Vlaamsgezinde pers uitvergroot.

LENA

Dat zal wel.

BOY

De meest besproken rechtszaak was die van Coucke en Goethals, twee Vlamingen die mogelijk op het verkeerde moment op de verkeerde plaats waren. Zoals vele mensen uit 'De Vlaanders' werkten beiden in de omgeving van Charleroi en zaten op een avond te pintelieren in een door een Vlaming uitgebate herberg en werden stomdronken. Diezelfde avond werd bij een overval in de buurt een weduwe zwaar mishandeld. Bij haar

ondervraging kon ze nog zeggen dat de daders onderling Vlaams, maar ook Frans spraken. Uiteindelijk stierf ze. Door haar verklaring en door het grote aantal overvallen in de regio ontstond in de plaatselijke pers een hetze tegen 'het Vlaamsche uitschot' welke in 'het Walenland' kwam werken. Via een naamloos briefje naar het gerecht werden Coucke en Goethals aangewezen als de daders en dadelijk gearresteerd en verhoord. Beiden verschenen voor het Hof van Assisen in Mons, maar door hun gebrekkige kennis van het Frans en de quasi Nederlandsonkundigheid van hun advocaten, moest een tussenpersoon die als tolk optrad naar best vermogen vertalen. Het leek de Toren van Babel wel. Of ze nu totaal niets te maken hadden met het misdrijf of toevallige passanten waren of toch als mededaders moeten aanzien worden, is nooit uitgeklaard. Maar feit is dat ze als hoofdschuldigen de doodstraf kregen. Een genadeverzoek aan de koning werd afgewezen en beiden werden in Charleroi op het schavot met de guillotine onthoofd.

LENA

Mensonwaardig. Weet je dat de doodstraf in België nog niet zo lang geleden is afgeschaft. En dat er na de Tweede Wereldoorlog nog mensen voor het vuurpeloton door Belgische rijkswachters zijn afgeknald. August Borms bijvoorbeeld en Irma Laplasse. Wat kan het doden van iemand als straf verrechtvaardigen? Niets volgens mij. Je bent zo goed op de hoogte van die kwestie Coucke en Goethals?

BOY

Ja, een kennis is die zaak aan het uitspitten. Maar, het strafste moet nog komen. Een jaar later werden een aantal misdadigers opgepakt, leden van de zogenoemde 'Zwarte bende', verantwoordelijk voor de reeks overvallen in die regio. Die gaven ook de feiten toe waarvoor Coucke en Goethals waren geëxecuteerd. Je kunt begrijpen dat dit in Vlaanderen niet goed ontvangen werd. De twee werden van dan af gezien als slachtoffers van Belgicistische wetten die het gebruik van het Nederlands uitsloten. De commotie zorgde er wel voor dat de wetgeving enigszins werd aangepast. Toch werd hun rechtszaak nooit herzien en genoten Coucke en Goethals zodoende geen eerherstel.

LENA

Goed, maar zo'n eventuele herziening leidt toch niet altijd tot een wijziging van het vonnis? Ik kan me nog herinneren dat pater Van Isacker dat geprobeerd heeft met de rechtszaak van Irma Laplasse, wat is uitgedraaid op niets. Het is misschien beter, Boy, zaken en gebeurtenissen van zoveel jaren geleden te laten rusten. Je kunt er wel over discussiëren en vermoedelijk waren ze ook fout, maar je moet dat alles in zijn tijd en context zien, toch? Weet je, gewoonten en meningen blijven niet eeuwigdurend dezelfde. Moeten we Leopold II als koning schrappen omdat hij het in zijn persoonlijk wingewest erg bont heeft gemaakt met het laten afkappen van handen? Moeten we de universiteit van Leuven wraken omdat ze ooit Cyriel Verschaeve een eredoctoraat gaf? En moeten we van het Franse volk verontschuldigen eisen omdat ze tijdens de Boerenkrijg Bornem afbrandden? Moeten we dan ook alle bedrijven die gecollaboreerd hebben in de Tweede Wereldoorlog nu nog de rug toekeren?

BOY

Dat de huidige koning zijn excuses maar aanbiedt aan het Congolese volk, maar niet in mijn naam.

LENA

En moeten voor dat verleden de standbeelden en straatnamen verdwijnen? Belachelijk. Over elke persoon is wel wat negatiefs te vinden zeker? Het is sowieso dom om straten naar mannen of vrouwen te noemen. Want hebben ze op politiek of sociaal, economisch of artistiek vlak iets betekend, in de huiselijke kring waren het misschien varkens of niets ontziende krengen. Bovendien weet geen mens na vijftig jaar nog wat hun betekenis was. Pedro Coloma was een veroordeeld fraudeur en toch kreeg hij een standbeeld. Moet Van Rossem dan ook in het brons gegoten worden? In vele steden vind je lanen en pleinen vernoemd naar kardinaal Mercier, terwijl die zich altijd heftig heeft verzet tegen de vernederlandsing van het universitair onderwijs in Vlaanderen. Hij vond Frans de superieure cultuurtaal en Nederlands totaal ongeschikt in een universitaire omgeving. Foute boel, maar moeten we daarom die straten een andere naam geven? Of er geen belangrijkere maatschappelijke problemen zijn die een directe oplossing verdienen.

BOY

Gelijk heb je, maar toch mag je niet alles wegslijten, want het verleden is dikwijls de spiegel van het heden of zelfs van de toekomst. Mercier heeft trouwens ook een vreemde rol gespeeld bij het genadeverzoek voor August Borms, kort na de Eerste Wereldoorlog. De kardinaal hoefde het Activisme niet te omarmen, maar verdient daarom iemand de doodstraf? Weet je dat erg verstandige mensen die het goed meenden en tijdens die oorlog cursussen hebben gegeven aan de Gentse universiteit, in het Nederlands, daarna langdurig gestraft zijn? En algemene amnestie is er nooit echt gekomen. Voor Voltaire zou die weigering op genade, die repressie het toppunt van onverdraagzaamheid zijn geweest.

LENA

Ik weet het niet zo goed, maar ik vermoed dat de manier waarop Borms zijn standpunten wou doordrukken tijdens de Tweede Wereldoorlog extremer was dan tijdens het Activisme van de Eerste Wereldoorlog. Wat niet wil zeggen dat zijn oorspronkelijk idealisme te verwerpen viel. Daar ga ik me niet over uitspreken. Heel wat mensen hebben het voor hem opgenomen, onder andere ook Willem Elsschot met het Bormsgedicht: *'Een ieder zwoer bij God: ik heb hem niet gekend, die oude, door de pest geslagen kruikenvent.'* Verwijzend naar de velen, die de andere kant uitkeken.

BOY

Rare tijd. Een rechter, die na zijn pensionering onderzoek deed naar de Boerenkrijg, waardoor ik hem leren kennen heb, heeft me ooit verteld over zijn werk net na de Tweede Wereldoorlog. Hij moest vervolging instellen tegen wie gecollaboreerd had en dat deed hij dan ook consequent onder het motto: de wet is de wet. Maar hij voegde er wel aan toe dat sommige individu's, die het ministerie binnen en buiten liepen en waarvan men goed wist dat ze gecollaboreerd hadden, maar in de naoorlogse politiek hand- en spandiensten leverden aan de staat, bescherming genoten. Toen hij, zijn motto indachtig, hun dossier ging opvragen, waren die niet te vinden en bleven voor altijd onvindbaar. Rechtvaardigheid?

LENA

Is waarheid en leugen niet van alle tijden, Boy? Worden we niet dikwijls door onze verbeelding en onze zintuigen bedrogen? En is het niet moeilijk of misschien zelfs wel onmogelijk de grens vast te leggen tussen leugen en waarheid? Wie bijvoorbeeld niet gelooft, zoals jij, vindt de godsdienstige

overtuigingen waarin iemand anders wel gelooft, larie en apekool, fantasie, grove leugens en de gelovige ziet ze als de hele waarheid en vertrouwt erop. En veranderen onze eigen opvattingen niet doorheen de tijd? Waarin we in onze jongvolwassenheid rotsvast van overtuigd waren, zien we nu misschien als een tegenstrijdigheid en omgekeerd.

BOY

Ja, in mijn jeugdjaren wou ik ook de wereld verbeteren en daar dacht ik diep over na. De ene dag zag ik in mijn onwetendheid een linkse oplossing, welke een hele tijd daarna overschreven werd door een rechtse. Wat ik eraan overgehouden heb is een kritische geest, niet op woord geloven wat men de massa voorhoudt, niet de sociale dwang ervaren om mee te gaan in de massamentaliteit. Ik huiver daar zelfs van. Maar het is niet omdat ik soms de behoefte voel om alleen te zijn dat ik asociaal ben. In tegendeel, als humanist zie ik de mensen graag of toch die welke de moeite zijn.

LENA

Dat weet ik maar al te goed. Ik heb het wél moeilijk met alleen zijn. Ik ben bang van eenzaamheid.

BOY

Ik ben dat al gans mijn leven gewend. Ik denk dat ik een jaar of acht was toen ik bij het naar huis gaan van school 's middags merkte dat, terwijl de jongens achter en voor mij vrolijk taterden, ik alleen liep en niemand met mij praatte. Ik weet nog zelfs de plaats waar ik die gewaarwording had. Stilletjes vroeg ik me af: *'Waarom babbelt er niemand met mij? Ben ik niet de moeite?'* En ik, een beetje timide, kroop nog meer in mijn schulp en begon in mezelf te spreken over alles en nog wat. Ik vroeg me zelfs af waarom mensen zoveel onzinnige dingen tegen elkaar zeggen als *'goed weer vandaag'*. Waarom praten als je echt niks zinniger te zeggen hebt? En die eenzaamheid is nooit meer weggegaan en de muur rondom mij werd steeds dikker en hoger. Maar is tegelijk mijn sterkte geworden, want al moet ik alleen doorgaan, mijn doel zal ik bereiken. Slechts enkelen heb ik binnengelaten in mijn wereld, verstandige en gevoelige mensen die de moeite zijn om mijn diepste ik te leren kennen, mensen die ik vertrouwen en waarvoor ik me dan ook volledig openstel.

LENA

Nog al goed dat je mij hebt. Weet je wat, neem nog een stukje chocolade-taart. Speciaal voor jou gemaakt, Boy. En ik heb ze versierd met volle maantjes van witte chocolade waarop ik fijntjes met de beste advocaat van Den Ouden Advocaat B, L, S en C heb gepenseeld. Heb ik werk aan gehad, hoor. En proef eens van deze Sauternes.

BOY

Oei, weer een kilo bij. Ik zal nog een koolhydraatarm dieet moeten volgen als ik zo blij snoepen. Bon, op Calas, Coucke, Goethals en al de rest die onrechtvaardig veroordeeld zijn. Santé.

LENA

Gezondheid.

Noot

¹ Voor de introductie op deze reeks dialogen tussen twee fictieve personen over geschiedenis, kunst en literatuur, zie Mededelingen 27, (VHKB), Bornem 2016, p. 11

Bornem en de Boerenkrijg

Benny Croket

Detail van Franse kaart van circa 1800; de kantonhoofdplaatsen worden aangeduid met de Frygische muts (foto J. Winckelmans)

Bornem en de Boerenkrijg. Voor ons lijkt het ontegensprekelijk dat die twee in onderlinge relatie staan. En we vermoeden dat het een groot deel van de twee voorgaande eeuwen niet anders geweest is. Maar is dat wel zo? Wat betekende de Boerenkrijg voor de inwoners van Bornem en heeft het gebeuren nog enige betekenis voor de huidige generatie? Met andere woorden kunnen of willen de Bornemnaren zich nog vereenzelvigen met de opstand van hun voorouders in 1798?

Een aantal historische gebeurtenissen – tegenwoordig door sommige politiek correcte historici als mythen beschouwd – blijven slechts overeind zolang erover gesproken en geschreven wordt. Zolang er in het onderwijs aandacht aan wordt besteed, zullen nieuwe generaties de betekenis van de standbeelden en andere symbolen begrijpen en hopelijk geeft die generatie die kennis door aan haar kinderen. Moest Caesar er niet over geschreven hebben, niemand zou ooit iets over Ambiorix geweten hebben. Als er in de klas geen aandacht aan was besteed of geen feest op 11 juli, de Guldensporenslag was al lang vergeten. Was er geen jaarlijkse herdenking op 11 november, dan...

Voor de Boerenkrijg waren het vooral de festiviteiten van 1898 en 1948 en in mindere mate de herdenking in 1998 die de bevolking moesten herinneren aan wat hun gemeenten overkomen is. Tussendoor probeerden organisaties als de VTB, culturele en sportieve verenigingen, gedreven particulieren en regionale weekbladen en kranten met allerlei acties en artikels de Boerenkrijg levendig te houden. Ondertussen is het gebeuren

door meerdere auteurs geminimaliseerd, in een context geplaatst van naïviteit, ervan uitgaande dat die volksoptstand al op voorhand een verloren zaak was. Dat het op een fiasco is uitgedraaid is duidelijk, maar dat wil niet zeggen dat het geen enorme impact heeft gehad op de bevolking van toen, een negatieve invloed die ze nog jaren hebben doorstaan.

We hebben geen glazen bol om te zien hoe de inwoners, de culturele raden en de gemeentebesturen in de toekomst de herdenking aan de Boerenkrijg zullen invullen. Hopelijk zien ze de culturele en toeristische mogelijkheden in. Ik weet alleen dat we als heemkundige kring verplicht zijn op een zo historisch mogelijk correcte manier onze kennis over die Boerenkrijg door te geven. In die zin moet je onderstaand artikel lezen.¹

Een politiek overzicht van 1780 tot 1800

De Zuidelijke Nederlanden, dit is ongeveer het grondgebied van het huidige België, behoorden in 1780 tot het grote Oostenrijks-Habsburgse rijk. Dit was een staatkundige toestand die voor het grootste deel van onze gewesten vanaf 1715 een realiteit was geworden. In 1780 overleden zowel keizerin Maria Theresia als de landvoogd Karel van Lorreinen. In het kort kunnen we zeggen dat de keizerin op politiek vlak een welbepaald doel voor ogen had, namelijk het gezag en de administratie centraliseren en dat gezag laten uitgaan van één absoluut vorst, zichzelf natuurlijk, maar ze was steeds het toonbeeld geweest van een beheerste modernisering. We

moeten ook stellen dat men in Oostenrijk niet echt geïnteresseerd was in de Nederlanden, want als men deze gewesten had kunnen ruilen tegen een ander gebied dicht bij Oostenrijk, dan had men dat zeker niet gelaten. De populaire landvoogd Karel van Lorreinen speelde politiek geen enkele rol van betekenis. Zijn rol is vergelijkbaar met ons huidige koningshuis: er enkel zijn voor de vorm. Het echte politieke werk werd geleid door de gevluchtminister in samenspraak met de regering in Wenen. Hij werd hierbij geholpen door twee raden en enkele junta's. Een junta was een raadgevende commissie van gespecialiseerde ambtenaren. De Geheime Raad adviseerde de minister in binnenlandse aangelegenheden, justitie en kerkelijke zaken en onderwijs en cultuur. De Raad van Financiën bekommerde zich om de nodige financiële middelen en probeerde een economische politiek te voeren.

In 1780 krijgen we een nieuwe keizer: Jozef II, een zeer trots en ambitieus man die zichzelf zag als de belichaming van de staat. Hij behoorde tot die vorsten die het Verlicht Despotisme als de ultieme regeervorm zagen. Bij het Verlicht Despotisme is de vorst de enige die gezag uitoefent en wil hierbij geen inmenging van mogelijke vertegenwoordigers van zijn onderdanen, die volgens hem toch alleen maar hun persoonlijke belangen dienen. Het is enkel de vorst, als alleenheerser, die weet wat goed is voor het algemeen welzijn van het volk en dat volk moet alles over hebben voor het algemeen belang. Alle plaatselijke of kerkelijke machtsstructuren die dat principe in de weg staan zijn nefast en moeten verdwijnen.

Jozef II hield dus niets of met niemand rekening en drukte zijn ideeën, die hij gedurende jaren ontwikkeld had, willens nillens door. In feite had hij een hekel aan de Zuidelijke Nederlanden; één omdat hij een grondige afkeer had van zijn oom Karel van Lorreinen, die hier zoveel populariteit had genoten en twee omdat hij veel vooroordelen had over de 'Belgen'. *'Het zijn niets anders dan verfranste koppen met bier van binnen'*, heeft hij ooit gezegd en hij vond de plaatselijke regering bespottelijk en het volk achterlijk. Maar het waren vooral de provinciale staten, zoals de Staten van Vlaanderen, de Staten van Brabant, enzovoort die hem een doorn in het oog waren. Hij was immers afhankelijk van hun goodwill om de nodige gelden in de schatkist te krijgen en dat zon hem niet.

Vanaf 1783 begon Jozef II onverstoorbaar zijn politieke, administratieve en gerechtelijke hervormingen door te voeren. Onophoudelijk kwamen er te Brussel verordeningen toe die dadelijk moesten verkondigd en uitgevoerd worden. Belangengroepen die hun voordelen verloren zagen gaan, begonnen oppositie te voeren. In 1787 schafte de keizer de hele rechterlijke en administratieve organisatie af en stelde een nieuwe voor waarin het land verdeeld werd in negen kreitsen, ongeveer de huidige provincies, die verder onderverdeeld werden in arrondissementen. De administraties in die kreitsen waren ondergeschikt aan een Algemene Regeringsraad. Jozef II hoedde er zich voor de kreitsen te noemen naar de eeuwen bestaande namen zoals Brabant of Henegouwen, maar wel naar hun hoofdplaats; zo had men de kreits Brussel, de kreits Antwerpen, enz. Door deze hervorming wou de keizer zijn gezag tot in het laagste echelon zien doordringen: een bevel uit Wenen zou toekomen bij de Algemene Regeringsraad, die gaven het door aan de kreitsintendanten, die het verder doorspeelden naar de arrondissementscommissarissen, die het bevel uiteindelijk moesten verwoorden aan de hun ondergeschikte plaatselijke besturen. Dit impliceerde dat vele vooraanstaanden die in de provinciale Staten zetelden hun invloed en inkomen drastisch zagen verminderen.

Via de Statenvergaderingen werd het protest tegen deze reorganisatie geleid naar openlijk verzet. Pastoors preekten tegen deze hervormingen en de bevolking, die ontstemd was wegens een economische crisis, kwam in opstand. De priesters, hiertoe geleid door de bisschoppen, waren vurige tegenstanders van de keizerlijke politiek omdat de keizer de strikte scheiding wou tussen kerk en staat, omdat hij een staatsseminarie opende voor de opleiding van priesters, wat tot dan altijd door de bisdommen was georganiseerd, omdat hij heel wat kloosters had gesloten, want hij vond dat kloosters waar alleen maar werd gebeden tot niets dienden, ook omdat hij het burgerlijk huwelijk instelde, enzovoort.

Met zijn reorganisatie ging het van kwaad naar erger. Niemand wou gezichtsverlies lijden en Jozef II was overtuigd van zijn gelijk en zou geen duimbreed toegeven. De oppositie bestond uit twee strekkingen: enerzijds de conservatieve Statisten onder leiding van de Brusselse advocaat Van der Noot en anderzijds de democratische strekking met Vonck en Verlooy. Onder impuls van Verlooy werd het geheim genootschap Pro Aris et Focis opgericht. De leden behoorden meestal tot de gegoede burgerij en hadden een zekere vorm van sympathie voor de Franse Revolutie, welke in 1789 concrete vorm had aangenomen. Het plan van Pro Aris et Focis was om samenzweringen en opstanden in de steden te organiseren en tegelijk een nationaal volksleger het land te laten binnenvallen.

In het najaar van 1789 was het zover: het leger van de verenigde Statisten en Vonckisten verjoegen de Oostenrijkers. De Brabantse Omwenteling was een feit. Alle provinciale Staten riepen hun onafhankelijkheid uit en de nieuwe staat 'Etats belgiques unis' zal het directe gevolg zijn. Toch rezen onmiddellijk meningsverschillen tussen de twee ideologische strekkingen en het waren de Statisten met Van der Noot die daar het handigst op inspeelden en de touwtjes in handen namen. Het kwam zelfs zo ver dat de Vonckisten moesten vluchten richting zuiden. Maar de jonge staat werd slecht geleid en in december 1790 stonden de Oostenrijkers terug in Brussel.

Keizer Jozef II was ondertussen, uitgeput door alle problemen, overleden en was opgevolgd door zijn broer Leopold, die de klok tien jaar terug draaide en bijna alles wat zijn broer had afgeschaft of veranderd, terug op de oude leest schoeide. Aan de meeste opstandelingen werd amnestie verleend. Maar de twee strekkingen gingen gewoon verder met elkaar de duivel aan te doen. En in Parijs werd door bankier Walckiers een nieuw antiklerikaal genootschap opgericht met als doel 'België' te bevrijden van de Oostenrijkers. Maar de 'Belgen' zullen dat niet zelf moeten doen. De klus zou door iemand anders opgeknapt worden. Frankrijk verklaarde de oorlog aan Oostenrijk en versloeg op 6 november 1792 het Oostenrijkse leger te Jemappes. De Fransen kwamen de 'Belgen' bevrijden en hun land zou een onafhankelijke staat worden. De vroegere aanhangers van Vonck waren enigszins tevreden over deze gang van zaken, maar de Statisten waren niet gediend van het revolutionaire gedachtegoed van de Fransen en gingen in het verweer. Mede hierdoor werd het bevrijdingsleger al snel een bezettingsleger en werden de Zuidelijke Nederlanden een wingewest dat de lege Franse schatkist kon helpen vullen.

Het kan verkeren, want in de lente van 1793 overschreed het Oostenrijkse leger de grens en deed de moedeloze Franse troepen na de slag bij Neerwinden op de vlucht slaan. Had men ze enkele maanden daarvoor nog uitgenodigd, dan werden de Oostenrijkers nu verwelkomd en bejubeld. Maar

niet voor lang. De Franse generaals Jourdan, Charbonnier en Pichegru sloegen zeer hard terug en vernietigden bij de Slag van Fleurus op 26 juni 1794 de legers van de geallieerden en staken zelfs door tot aan de Rijn en tot in Amsterdam.

In 1794 versloegen de Fransen Europa en het zou vele jaren duren dat men hiertegen iets kon inbrengen. Het betekende ook het einde van het Ancien regime in de Nederlanden. Gedaan met de alleenheerschappij, gedaan met de enorme voorrechten voor een kleine groep mensen, gedaan met de feodale ondergeschiktheid van de gewone man en vrouw aan edellieden en kerkvorsten, gedaan met de verscheidene wetgevingen en gebruiken. In plaats kwamen de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger, de scheiding van de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke machten, scheiding van kerk en staat, een éénvormige wetgeving, volkssoevereiniteit, stemrecht enzovoort.

Titelblok van de 'Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger' (1793)

Die goede bedoelingen zullen echter dikwijls als theorie ervaren worden. 'Liberté, égalité et fraternité' zullen maar al te dikwijls loze woorden zijn. Want de ideologie van de Fransen in 1794 was niet meer dezelfde dan die van 1789, in de eerste maanden van de Franse Revolutie. De Republiek speelde niet meer de rol van humane bevrijder maar die van imperialistisch bezetter, waarbij het belang van Frankrijk op de eerste plaats kwam. Uitbuiting zou het directe gevolg worden. Enorme belastingen werden opgelegd, voedingsmiddelen werden aangeslagen, kunstwerken werden naar Parijs gevoerd. Emigratie van de rijkere burgerij en adel was een reactie op die wettige plundering. De Belgische gewesten werden bestuurd door de Administration Centrale en in het najaar van 1794 werden in iedere provincie besturen aangesteld die het contact vormden met de plaatselijke besturen.

Op 1 oktober 1795 werden de Zuidelijke Nederlanden ingelijfd bij Frankrijk en werden de inwoners Franse burgers. Het grondgebied verdeelde men in negen departementen en elk departement werd verder ingedeeld in arrondissementen en uiteindelijk in kantons. Geregeerd werd men vanuit Parijs. De departementen hadden een raad waaruit vijf administrateurs, min of meer de nu bestaande Bestendige Deputatie, het dagelijks bestuur voor hun rekening namen en waaraan een regeringscommissaris werd toegevoegd. Gemeenten met minder dan 5.000 inwoners werden samengevoegd tot een kanton onder de leiding van een commissaris die het bestuur voorzat met daarin de afgevaardigden van elke gemeente. Elke gemeente had één 'agent municipal' en één 'adjoint'. Vanaf 1797 waren er verkiezingen, maar de resultaten werden of gemanipuleerd of nietig verklaard.

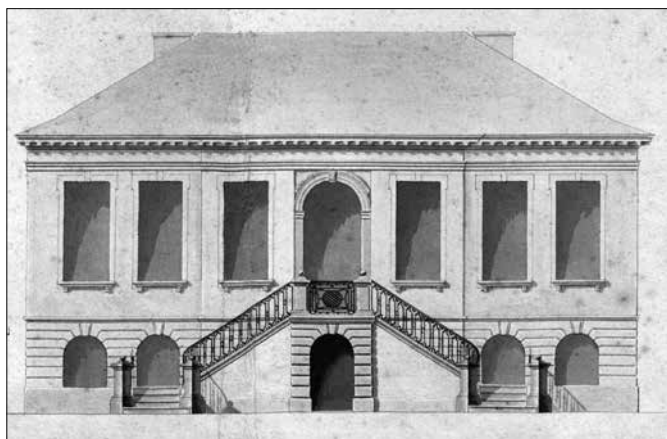
Assignaten uit de verzameling van VHKB (foto B. Croket)

We kunnen stellen dat in de jaren van 1794 tot 1800 het Franse regime zijn weg zocht, zich probeerde te organiseren in onze gewesten en dat ging met vallen en opstaan. Maar ze deden het wel met harde hand en de bevolking onderging gelaten al die veranderingen, reclameerde wel eens, maar kwam slechts in opstand als het te gortig werd. De mensen ondergingen tal van nieuwigheden, zoals het metriek stelsel, een nieuwe jaar- en weekindeling, het betalen met papieren geld. Dat laatste werd een kwakkel van formaat, want de assignaten, waarvan men er teveel drukte, devalueerden erg snel, op vier jaar met bijna 50 procent. De overheid verplichtte de bevolking om de assignaten te aanvaarden en die zouden gebruikt mogen worden om hun belastingen mee te betalen. Tot het gebruik ervan plots stopte en de mensen ermee bleven zitten.

Napoleon Bonaparte kwam einde 1799 via een staatsgreep aan de macht. Als eerste consul kreeg hij de uitvoerende macht in handen, maar liet zich bijstaan door twee raden en de senaat. Op departementaal niveau werd de prefect de belangrijkste persoon in de departementsraad. Per arrondissement was er een onderprefect en elke gemeente kreeg zijn maire, de huidige burgemeesterfunctie, twee schepenen en een gemeenteraad. De kantons functioneerden nog enkel als vrederecht. Er kwam meer politieke rust en de negen Belgische departementen behoorden tot een gecentraliseerde staat, waar de openbare orde in feite gegarandeerd was. Toch zou de politiek van Napoleon, eens dictator, gedrenkt worden in het bloed van tienduizenden.

De situatie in het Land van Bornem tussen 1794 en 1798

Tot de Fransen zich hier hadden ingewerkt bestond het Land van Bornem administratief uit Bornem, Mariekerke en Hingene met al hun gehuchten. Wat betreft het betalen van belastingen, het inkwartieren van troepen en nog enkele andere formaliteiten vormden deze drie dorpen een eenheid. Bornem was het centrum ervan en daarom bouwde men in 1782 tegenover de kerk het Landhuis, de zetel van zowel het Bornemse dorpsbestuur als die van het Landsbestuur. Ook de archieven van het Land van Bornem en van de schepenbanken van Bornem en Mariekerke werden er bewaard. Recht voor het Landhuis prijkte de heerlijkheidspaal.

Tekening van het Landhuis in Bornem (©GemeenteArchief Bornem)

Charles-Ghislain de Marnix was graaf van Bornem, maar was in 1794 slechts veertien jaar jong. Zijn moeder, Sophie de Cunchy, weduwe van de in 1780 gestorven Claude François de Marnix, had de voogdij over hem. Ze hadden hun kasteel in Rollancourt verlaten en waren in hun kasteel in Bornem ingetrokken. Ook al reisden ze nog ettelijke keren naar Frankrijk, toch waren ze als 'émigré' genoteerd en beiden vluchtten bij de eerste Franse inval in de Zuidelijke Nederlanden naar Zeeland. Na de Oostenrijkse restauratie keerden ze terug, maar moesten het jaar daarop weerom hun heil zoeken in de vlucht, deze keer richting Westfalen. Later kwamen ze nog terecht in Bergen-op-Zoom om uiteindelijk in Emmerich-am-Rhein te wachten op rustiger tijden. Het is pas in het najaar van 1801 dat moeder en zoon zich terug in Bornem konden vestigen.²

Wolfgang Guillaume hertog d'Ursel was heer van Hingene. Hij had nauwe contacten met de Habsburgse adel, was generaal-majoor in dienst van het Oostenrijkse keizerrijk en was dus veel van huis weg. Via zijn vrouw, Flore prinses d'Arenberg, had hij sympathie gekregen voor de Vonckisten. Zo was hij in 1790 een korte tijd voorzitter van het Departement van Oorlog van de Verenigde Belgische Gewesten geweest, maar door zijn kritiek op de Statisten was hij gevangen gezet in de Boudelo-abdij. Na zijn vrijlating vluchtte hij naar Frankrijk. Bij de eerste Franse bezetting stelde hij vast dat hun gedachtegoed toch niet te rijmen was met zijn ideeën en had daarom een grote som geld aan de Oostenrijkers geleend om de Fransen uit het land te weren. Zijn zoon had als huisleraar de Zwitserse revolutionair Secrétan, die lid was van het progressieve Pro Aris et Focis. Bij de tweede inval van de Fransen vluchtte hij met zijn gezin naar Duitsland, maar keerde al in het voorjaar van 1795 terug om niet als 'émigré' te worden beschouwd. Toch werden de zegels gelegd op het kasteel van Hingene en bleef enkel een portier achter om de boel in de gaten te houden. De familie d'Ursel verbleef dan vooral in hun hotel te Brussel.

Tijdens de afwezigheid van de hertog waren het zijn baljuw, Charles Augustin Dirix, en de griffier van Hingene, Jean Ferdinand Van Goethem, tevens de plaatselijke beheerder van de hertog, die de plak zwaaiden. Jean Joseph Smet was als baljuw in Mariekerke de juridische vertegenwoordiger van de graaf van Bornem. In Bornem was Barnabas Raparluer baljuw, tegelijk rentmeester van de graaf, en in het Landhuis was griffier Frans Benedict Van den Bergh de stuwende kracht. In maart 1796 werd hun macht gefnuikt door de nieuwe bestuursinrichting.

Beynhaemster ende Schepenen van den Lande van Bornem vinden vonden hebbende dat het gotal der bedelaers, landloopers, en lediggangen dagelyk in en meer aengewilt en dat een der van die vagebonden van Bedelen een ambagt maekten, levende in ledigheyt ende luycheyt, de welcke den vrspronck van alle onyegeltigheden sijn en hem 11 verschoyde misdaden aenblikken en vnderliort hebbende dat hi reedst binnen desen Lande van Bornem verschoyde diefden begaen sijn, die daer schynelyk toe

Aanvang van het bevelschrift van de schepenbank van Bornem (1795) (RAA)

Eind 1795 werd onze bevolking dagelijks geplaagd met bedelaars en andere vagebonden, de zogenoemde binders of vluggen. Ook in Bornem en omgeving hadden ze al een aantal diefstallen gepleegd. De schepenbank van Bornem die nog actief was, verspreidde daarom een bevelschrift, waarbij gevraagd werd om geen onderdak te verlenen aan dergelijke sujets. Dikwijls ging het om in massa door de Franse overheid vrijgelaten gevangenen die benden vormden en het ganse gewest afstroopten. De hogere overheid deed er niet veel aan, maar plaatselijk werden wel acties ondernomen om zich te weren. Verder hadden vele boeren en pachters schrik om slachtoffer te worden van de criminele bende van Guldentop, tot deze in 1799 op de Grote Markt van Antwerpen werd terechtgesteld

EXTRAIT
DE LA
NOUVELLE DIVISION
DU TERRITOIRE.
DE LA BELGIQUE, PAYS DE LIEGE,
ET AUTRES PAYS ADJACENS,
EN NEUF ARRONDISSEMENT OU DEPARTEMENTS,
ARRÊTÉE
Par le Comité de Salut Public de la Convention
Nationale, le 14 Fructidor, 3me année de
la République Française; comprenant les Dé-
partemens de la Dyle et des deux Nethes.

ARRONDISSEMENT OU DEPARTEMENT
DES DEUX NETHES.

IL sera composé des cantons suivans :

1. ANVERS, chef-lieu.
2. PUERS, qui comprend Puers, Liesele, Lip-
peloo, St. Amând, Mariekerke, Bornhem, Nat-
tenhaesdonck, Hingene, et leurs dépendances.

Drukwerk met de nieuwe administratieve indeling van België (RAA)

Kanton Puurs of kanton Bornem?

Klein-Brabant vormde de zuidwesthoek van het departement der Twee-Neten en ging grotendeels op in het nieuw gevormde kanton Puurs. Weert en Oppuurs was men klaarblijkelijk vergeten, maar werden kort daarop toegevoegd. Hingene en Nattenhaasdonk werden plots twee aparte gemeenten, wat pas na een hele tijd terug ongedaan werd gemaakt. En Ruisbroek kwam onder het kanton Willebroek te liggen.

Dat dit kanton als Puurs genoteerd stond is logisch, want de kantonhoofdplaats moest volgens de grondwet centraal gelegen zijn. Voor Bornem lag dit echter gevoelig. Het was altijd de hoofdplaats geweest van een kasselrij in het graafschap Vlaanderen, namelijk het Land van Bornem, en werd nu ondergeschikt aan Puurs, een dorp in het voormalige hertogdom Brabant. Dat ervoeren ze in Bornem als een vernedering. Uiteindelijk werd na voortdurend aandringen en een petitie Bornem toch de officiële kantonhoofdplaats, maar het bestuur bleef wel in Puurs vergaderen en zou nooit naar Bornem komen. Enkel het vrederecht verhuisde in december 1797 naar Bornem, dik tegen de zin van de vrederechter trouwens. Na de Boerenkrijg zetelde het vrederecht weerom in Puurs en midden 1800 veranderde het kanton terug officieel van naam in kanton Puurs.

Bestuurd vanuit het kanton

Het kantonbestuur werd in 1796 samengesteld uit een commissaris, een secretaris en de afgevaardigden van de gemeenten. Commissaris te Puurs werd Bruggeling Jean Hermans. In september 1798 huwde hij daar met Anne Marie Maes, die een maand later beviel van een tweeling. Maar toen was Hermans, wegens de onrustige toestand in het kanton, al naar Antwerpen gevlucht. Kort na de hevige strijd in Bornem keerde hij terug en ging naar Bornem waarover hij een uitvoerig verslag schreef. Na de Boerenkrijg zal hij van de Nationale Domeinen huizen en gronden te Puurs, Mariekerke, Bornem en Hingene kopen. Hij zal nog twee keer hertrouwen, werd na het afschaffen van de kantonraad een tijdlang eerste plaatsvervanger van de vrederechter en ook nog commissaris van de wegen. Secretaris van het bestuur was Joannes Emmanuel Wuyts, afkomstig van Tienen. Hij zal in 1800 burgemeester worden van Puurs en tijdens het Nederlands Bewind zetelde hij als lid van de Provinciale Staten. De municipale agenten en 'adjoints' werden aangeduid onder de natabelen van elke gemeente. Dikwijls waren ze tegendraads en werkten slecht mee om wetten en besluiten door te voeren. Bovendien daagden ze dikwijls niet op bij de kantonvergaderingen en gaven na korte tijd hun ontslag. Besturen werd op die manier zo goed als onmogelijk.

In de kantonhoofdplaats werd ook het vrederecht ingericht. Naast hun rechterlijke macht hielden de vrederechters zich onledig met het eigenlijke spuurwerk, deden huiszoekingen en verhoorden mogelijke verdachten. De eerste vrederechter was Karel Anthoons, een Mechelaar en een hevig tegenstander van commissaris Hermans. Onder andere daarom werd hij overgeplaatst. Zijn opvolger in Puurs werd Lamot, die zijn plaats in Willebroek aan Anthoons overliet. Deze man viel vrij snel in ongenade en is in 1798 gekend als Boerenkrijgleider in het Duffelse. De volgende vrederechter was Louis Lejeune uit Gent. Zijn huis in Bornem werd door de opstandelingen geplunderd en hij kreeg daarvoor een schadevergoeding

toegewezen. Hij spoorde na de Boerenkrijg in meerdere razzia's de gezochte leiders op.

Betalen en leveren, keer op keer

De nieuwe Fransen, die de 'Belgen' geworden waren, werden overdonderd door opeisingen en nieuwe belastingen. De ene keer moesten er paarden geleverd worden, dan weer hout en veevoer, dan nog broodgranen en bovendien mochten ze het vervoer eveneens op zich nemen. De bestuurders noteerden wel wat er geleverd was of wiens bomen waren omgehakt of wie dagenlang transporten voor de Fransen had gedaan en probeerden hun uitgeperste inwoners te vergoeden. Ook de belastingdruk steeg. De Franse staat had immers dringend veel geld nodig en zocht waar het te vinden was: bij de burger. De tienden waren dan wel afgeschafte, maar in de plaats kwamen de grondlasten en die wogen voor velen zwaarder door. Vele gemeenten zagen zich verplicht leningen aan te gaan en de schulden stapelden zich torenhoog op. Begin 1796 werd de bevolking dan nog getrakteerd op de Gedwongen Lening. Het werd voorgesteld als een lening waarmee men de volgende jaren zijn belastingen kon betalen. Het was echter geen vrijblijvende lening. De burgers werden gedwongen om te betalen volgens hun vermogen dat zou geschat worden. Het kanton Puurs werd als zeer rijk beoordeeld en moest in eerste instantie 148.510 francs betalen, wat later na tal van reclamaties verminderd werd tot minder dan de helft.

Elke gemeente moest bijgevolg een lijst van belastingplichtigen opsturen met de vermelding van hun geschat vermogen. Inwoners die arm waren, moesten niet betalen, maar bij de anderen werd door de administratie in Antwerpen het geschat vermogen soms meer dan verdubbeld. Bijvoorbeeld: het Engels Klooster in Bornem was oorspronkelijk op 10.000 francs gewaardeerd, gebouwen niet inbegrepen, wat in Antwerpen verhoogd werd tot 25.000 francs of de Engelse bewoners hadden 1.000 francs te storten. En hiervoor mochten geen assignaten gebruikt worden. Men moest betalen in klinkende munt. Alleen al het opstellen van die vermogenslijsten was een vervelende kwestie voor de plaatselijke bestuurders. En om reden dat de eigenlijke betaling enorm werd tegengewerkt en vertraagd, werden bijzondere commissarissen en gendarmes naar de onwillige gemeenten gestuurd, waar ze werden ingekwartierd bij de inwoners. Het versterkte alleen maar de haatgevoelens bij de bevolking tegenover het Franse ambtenarenapparaat.

Drukwerk met de 'Wet op de binnentucht der gemeenten' (RAA)

Aansprakelijk voor de veiligheid in de gemeente

Ook de Franse wetgever maakte overuren en de ene na de andere wet werd gestemd en afgekondigd, nog steeds volgens de manier van vroeger, namelijk via aanplakbrieven die nu wel in een kastje aan de vrijheidsboom werden opgehangen. De 'Wet op de binnentucht der gemeenten' was een erg opmerkelijke wet. Onder Titel 1 lezen we: *'Allen Borger, Inwoonder der zelve Gemeente staet civielyk in over de fytelykheden op den bodem der zelve Gemeente begaen, 't zy tegens de Persoonen, 't zy tegens de Eygendommen.'* Dat wil zeggen dat de burgers van de gemeente aansprakelijk werden gesteld voor wat misliep met de ordehandhaving in hun gemeente. Eventuele schade aan personen of gebouwen zou dus financieel verhaald worden op de inwoners. Enkel wanneer men kon bewijzen alles te hebben gedaan om de ordehandhaving te garanderen, werd afgezien van die aansprakelijkheidstelling. Na de Boerenkrijg heeft deze bepaling zijn weerslag op een aantal gemeenten, ook voor Bornem, vooral voor het vergoeden van de Franse ambtenaren. Bovendien en dat lezen we in artikel 1 van titel 2 moesten, om over de incivieke elementen een betere controle te hebben, alle inwoners geregistreerd worden: wie ze waren, waar ze woonden, enz. De bevolking was argwanend omdat gevreesd werd dat deze telling misbruikt zou worden voor fiscale doeleinden of opeisingen. En de inwoners werkten dus tegen. Al moest de lijst binnen de tien dagen ingeleverd worden, toch zullen een aantal gemeenten uit Klein-Brabant hun lijsten pas vijf maand later indienen.

De kerk als kop van Jut

Ambtenaren werden verplicht de Eed van trouw aan de Republiek af te leggen. Later werd dit gewijzigd in de Eed van haat aan het Koninkrijk. Ook de priesters moesten die eed afleggen, maar de meesten weigerden. Als straf werd aan deze pastoors verboden nog aan enige vorm van godsdienstbeoefening te doen en hun kerken werden gesloten. Onze praktiserende bevolking kon dus niet meer naar de misvieringen. Een aanhoudingsbevel werd uitgeschreven tegen deze priesters met als gevolg dat dezen onderdoken. De kruisen werden van de torenspitsen verwijderd en de klokken mochten niet meer luiden. De sluiting van de kerken duurde tot 1801. Ook de jaren daarvoor hadden de Franse republikeinen de kerk en de gelovigen al gevisieerd. In juli 1795 verbood de Franse overheid dat de processies door de straten trokken en bidden mocht enkel in de kerk, niet aan veldkapelletjes of op het kerkhof.

Na de kerksluiting konden de parochianen hun kinderen niet meer laten dopen, kon er niet getrouwd worden voor de kerk en werden de doodsakten zonder enige plechtigheid in de grond gestopt. Toch werden in schuren en afgelegen boerderijen nog steeds verdoken missen opgedragen, nog altijd kinderen gedoopt en geliefden getrouwd. De pastoors gebruikten bij de ceremonie demonteerbare tinnen cibories en kelken. In de Hingense Sint-Stefanusparochie werden de dopen en huwelijken op losse briefjes genoteerd en pas jaren later in de registers ingeschreven. Sommige mensen echter waren niet bang te krijgen en zo traden in Hingene Franciscus Van Fraeyenhoven en Theresia van Herbruggen 30 keer op als peter en meter 'lap', dat wil zeggen in de plaats van iemand anders.

Een ruw voorspel

De bevolking had dus heel wat te verduren en er waren voortdurend protestacties, maar ze bleven beperkt qua hardheid. Vanaf einde 1797 zien we meer en meer burgerlijke ongehoorzaamheid: kerken die opengebroken worden, het luiden van de klokken, het organiseren van petities, tal van verdragingsmanoeuvres voor belastingen en dies meer, het weigeren om naar openbare Franse feestelijkheden te gaan. Telkens volgden er represailles van de overheid en een ervan was de inkwartiering van gendarmes en militairen bij burgers thuis. Die burgers moesten dan zorgen voor voeding en slaapplegelegenheid voor hun ongenode gasten, die dan ook nog dikwijls pestgedrag vertoonden.

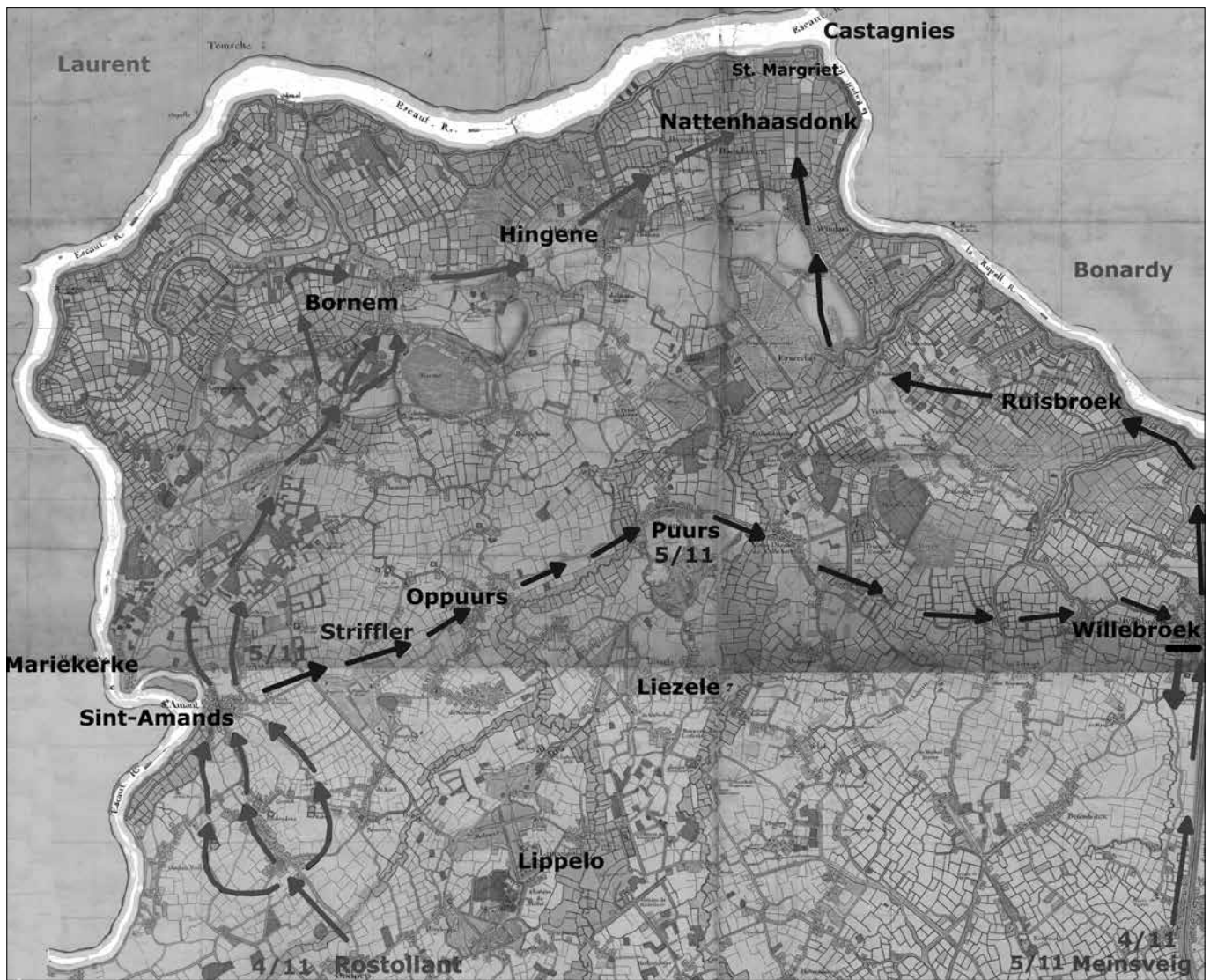
Die burgerlijke ongehoorzaamheid zou uiteindelijk uitdraaien op hardere acties zoals de doodslag op gendarm Godart in Bornem. Rond 19 oktober 1798, de Boerenkrijg was dan al begonnen, kwamen vele misnoegden vanuit het Waasland naar Bornem en zetten de gemeente op stelten. Uitdagend wilden ze overdag de vrijheidsboom omhakken. Vrederechter Lejeune, samen met enkele gendarmes, arresteerden vier belhamels en sloten hen op in de cellen in het Landhuis. Laat in de avond werden nog een aantal mensen gearresteerd en opgesloten. 's Morgens eiste een grote menigte de vrijlating van de gevangenen. De vrederechter en gendarm Godart, die met zijn pistolen stond te dreigen, probeerden zich een weg te banen door de menigte. Tot Godart met een ijzeren staaf een zware slag op het hoofd kreeg en dood neer stuitte. Lejeune kon nog vluchten. Iedereen kende de dader en uiteraard zou dit nog een staartje krijgen.

En dan is er nog het verhaal van speciaal commissaris voor de belastingen, Nadreau, die een paar dagen later in Boom door de Brigands gevangen werd genomen en naar het Landhuis in Bornem werd gebracht. Hem dreigden ze te vermoorden en als we zijn verslag lezen, dan stonden hem erge dingen te wachten. Zo zouden ze zijn lichaam in stukken kappen. Een been zou naar Boom gebracht worden, het andere naar Ruisbroek, een arm was voor Heffen en de andere arm voor Heindonk, het hoofd moest naar Willebroek en de romp zou in Bornem blijven. Het zijn wel de woorden van Nadreau en we weten dus niet of het waarheid is. Uiteindelijk werd Nadreau bevrijd door een detachement grenadiers, dewelke met moeite uit Bornem is weggeraakt, mits een dode en een aantal gewonden.³

De druppel te veel

De Boerenkrijg was dus begonnen. De kwestie die het vuur aan de lont stak, was de wet op de conscriptie en vooral de oproeping van de eerste klas. De bevolking vond dit ongehoord. Enerzijds waren ouders bezorgd over wat met hun zonen zou gebeuren gedurende de jaren afwezigheid. Als ze al terugkwamen. Anderzijds bestond ook een economische reden: op het platteland waren het merendeel van de mensen die aan landbouw deden keuterboeren. De ongehuwde zonen werkten onbetaald samen met hun vader in het bedrijf. Bij het wegvallen van deze gratis arbeidskracht kwam hun doening mogelijks in de problemen.

De wet was nog maar pas verkondigd en aangeplakt of vele jonge mannen doken onder. Er volgden dan ook vele raids om hen op te sporen en frequent werden ook de ouders bedreigd met arrestatie om zo druk uit te oefenen zich alsnog te melden. Langs de andere kant werden door de

Legerbewegingen in Klein-Brabant door de Franse troepen op 4 en 5 november 1798 uitgezet op de Villaretkaart

Boerenkrijgers ook plakbrieven aangehangen waarin de jonge mannen die wel zouden tekenen voor het leger, gezien werden als landverraders en bedreigd werden met latere vervolging.

De strijd

De Brigands uit het Klein-Brabantse, uit de Rupelstreek en het Vaartland hadden al enkele successen behaald. Zo hadden ze het een tijdlang voor het zeggen in Willebroek, Boom en Dendermonde. En ook in het kanton Bornem hadden ze vrij spel, want het administratief en gerechtelijk personeel was gevlucht.

Begin november 1798 werkte de Franse opperbevelhebber Colaud een plan uit, La Grande Opération, om de groepen Boerenkrijgers in het kanton Bornem in de hoek van Schelde en Rupel samen te drijven en te verslaan. Langs het kanaal Brussel-Klein-Willebroek zouden troepen oprukken om via Willebroek en Ruisbroek Nattenhaasdonk te bereiken. En een troepenmacht zou langs Sint-Amands en Bornem naar Nattenhaasdonk optrekken. De inschatting was dat dit op 1 dag moest kunnen.

In de Rupelmonding lagen minstens twee korvetten en een kanonneer-

boot, onder leiding van Castagnies, welke vooral fort Sint-Margriet onder vuur namen. Tussen Rupelmonde en Dendermonde waren het militairen van generaal Laurent die de linker Scheldeoever bewaakten met de bedoeling niemand nog te laten oversteken. In de Rupelstreek gebeurde dat onder generaal Bonardy die met zijn troepen uit Antwerpen was gekomen.

Op zondag 4 november in de vroege ochtend vertrok Meinsveig met infanterie en artillerie vanuit het Brusselse langsheen de linkeroever van de vaart richting Willebroek. Dat was al niet simpel want ze werden van aan de overkant onder vuur genomen. Het eerste serieuze treffen van Meinsveig met de Boerenkrijgers was in Kapelle-op-den-bos waar ze de huizen, waar de Brigands verschalkt zaten, in brand schoten. Iets verder in Tisselt hetzelfde liedje. In Willebroek ondervonden de Fransen zoveel weerstand dat Meinsveig besloot om terug te trekken richting Brussel, daarbij Tisselt plunderend. Resultaat: de Brigands bleven baas in Willebroek en er was geen enkele aanwezigheid van het Franse leger. Het plan was bijgevolg al deels mislukt.

Rostollant, die het opperbevel had gekregen over de actie, vertrok dezelfde ochtend met infanterie, cavalerie en artillerie vanuit Steenhuffel richting Sint-Amands. Voor Sint-Amands raakte hij al slaags met de voorhoede van de Brigands. Op de Larendries waren versperringen opgetrokken en

van daarachter vuurden de Boerenkrijgers op hen. Rostollant besloot zijn troepen op te splitsen en de vijand te omsingelen. De cavalerie draafde in een wijde bocht langs de Schelde naar Sint-Amandscentrum, de infanterie marcheerte over de akkers en langs de Borgstraat naar Sint-Amands. De Brigands hadden dit opgemerkt en trokken zich terug in het centrum waar ze zich verschansten in de huizen. Omdat de Fransen weerom op versperingen botsten, werd de artillerie in stelling gebracht om die barricades kapot te schieten. Vanuit de woningen werden de Fransen die tot in het centrum waren geraakt onder vuur genomen. Die soldaten wisten niet meer waar naartoe en drongen de huizen binnen waar ze enkele burgers vermoordden.

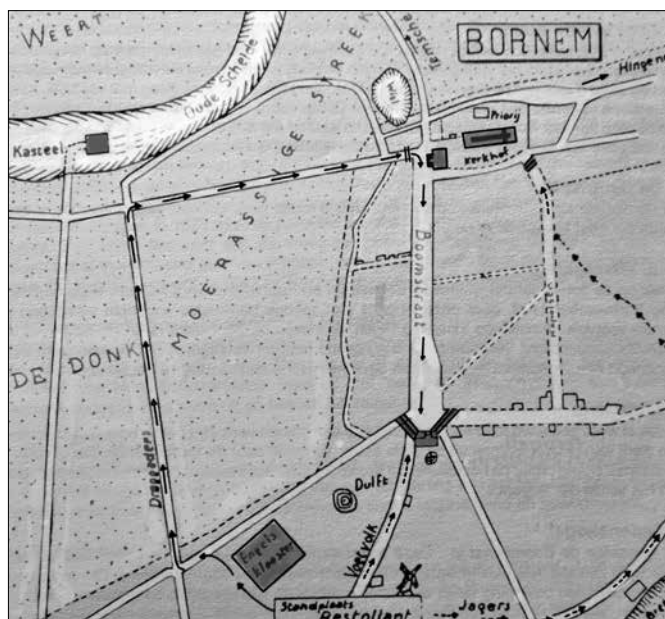
Rostollant verzocht dringend om versterking vanuit Dendermonde. Na inzetten van de kanonnen was hij pas om 16 uur Sint-Amands voorbij. We mogen niet vergeten dat het november was en de avond snel viel. Doortrekken naar Bornem ging niet meer en hij besloot dus om in Sint-Amands te overnachten. Ook hij geraakte dus niet in 1 dag tot in Nattenhaasdonk. Wel deed hij die late namiddag nog een uitval naar Mariekerke om er te plunderen, waarbij burgers werden gedood.

's Avonds arriveerden de versterkingen vanuit Dendermonde, onder andere de troepen van Striffler, die het bevel kreeg onmiddellijk door te marcheren naar Willebroek via Oppuurs en Puurs. En dan, als we het verslag van Striffler mogen geloven, gebeurde iets vreemds. Striffler maakte gebruik van een gids. Toch kan het niet anders dan dat hij militaire kaarten van de streek had, zoals de Villaretkaart. Op een bepaald moment zou die gids hem de verkeerde weg ingestuurd hebben, zodat hij nabij het versterkte Bornem uitkwam. Hij vond dat hij daar niets kon doen en keerde op zijn stappen terug. Strookt dit met de waarheid? Dat hij niet zou gemerkt hebben dat hij in de verkeerde richting ging. Zou het niet eerder zijn dat hij toch in Willebroek uitkwam, daar niemand van het Franse leger aanwezig vond en terugkeerde naar Puurs om daar te bivakkeren?

Op maandag 5 november vertrok Meinsveig opnieuw met cavalerie, infanterie en artillerie, terug richting Willebroek, maar omdat ze de vorige dag van over het kanaal beschoten werden, nu langs beide zijden van het kanaal. Ondertussen rukte Striffler eveneens op naar Willebroek en bestookte het dorp met kanonnen vanuit het westen. Ook vanuit Mechelen marcheerden troepen richting Willebroek, maar die botsten op weerstand in Blaasveld en geraakten slechts met veel moeite over de brug in Willebroek. Daarop volgden zware huis-aan-huisgevechten in het centrum. En weerom schoten de Fransen de huizen in brand, zodat de Boerenkrijgers moesten vluchten naar Klein-Willebroek.

Terwijl Meinsveig de opdracht kreeg om met zijn afgejakkerde soldaten Willebroek te zuiveren trok Striffler verder door naar Klein-Willebroek. Hier ondervonden ze nog meer weerstand en het was enkel dankzij hun artilleriesvuur dat ze de overhand haalden. In Ruisbroek liet Striffler er geen gras over groeien. Direct zijn artillerie inzetten was hier de boodschap.

Rostollant was die maandagmorgen eveneens vertrokken. Verkenner kwamen hem melden dat Bornem zwaar versterkt was. Rostollant besloot hierop een voorbeeld te stellen, want Bornem kon voor hem geen tweede Sint-Amands worden.

Kaartje over de slag van Bornem (uit SUYKENS, Franse Revolutie en Boerenkrijg in Klein-Brabant)

De hoofdstraat van Bornem, de Boomstraat, was in de richting van Sint-Amands, aan de afspanning Het Wergaren, zwaar gebarricadeerd met wagens, bomen, kasseien, karren, enz. Ook de Barelstraat en de Kleine Heide waren afgesloten. Idem aan het andere straatende aan de Kasteelstraat en ook was er een versperring aan de Kapelstraat tegenover het kerkhof. De bevolking was grotendeels gevlucht.

Rostollant stelde zich op niet zo ver van de stenen molen, nu ongeveer tussen de Colruyt en de watertoren. Een beperkte groep soldaten moest poolshoogte gaan nemen, maar werd beschoten en keerde terug. Rostollant nam dan het besluit artillerie in te zetten om de schans aan Het Wergaren te vernietigen. Verder stuurde hij cavalerie over Kleine Heide richting kerk en kerkhof, maar die botsten op de versperring en moesten zich terugtrekken. Langs de andere zijde draafde de cavalerie door de Oude dreef en Kasteeldreef richting centrum en de barricade kon de dragonders niet stoppen. Het geweervuur trotserend, kwamen ze in de Boomstraat terecht, waar ze geen enkele Boerenkrijger zagen, maar langs alle kanten beschoten werden. Ternauwernood geraakten ze weg.

Afspanning Het Wergaren werd door kanonballen geraakt en stond al snel, mede door een sterke wind, in lichterlaaie. Rostollant liet vervolgens zijn infanterie meerdere keren aanvallen, maar die werd telkens teruggeslagen. Tot hijzelf mee in de voorste linies marcheerte en door een kogel in zijn been ernstig gekwetst werd. Ook vanuit het oosten werden de barricade en aanpalende huizen nabij het kerkhof beschoten met kanonnen. Woedend om zijn kwetsuur en omwille van de felle tegenstand gaf Rostollant het bevel het ganse centrum in brand te schieten en aan te steken, na de woningen geplunderd te hebben. De Brigands konden enkel nog op de vlucht slaan en trokken via de polders naar Nattenhaasdonk.

In de namiddag van 5 november kwamen legereenheden van Rostollant en Striffler samen nabij Nattenhaasdonk. Een groot deel van de Boeren was dan al verder gevlucht, maar een deel stelde zich op in open veld en Striffler vermeldde later in zijn verslag: *"Nergens traden ze stoutmoediger op. Maar we hebben ze vernietigd."* Fort Sint-Margriet werd vervolgens nog uitgekamd, maar iedereen was weg. De strijd was gestreden.

Op een bepaald moment die 5de november gaf de gewonde Rostollant van op zijn brits het bevel het klooster van de Engelse dominicanen met het college te plunderen en het in brand te steken. Wat dan ook gebeurde. Het was enkel door een smeekbede van een student, die familie zou zijn geweest van een kennis van Rostollant, dat besloten werd om de brand te helpen blussen. De schade viel daardoor nogal mee.

Het gehavende corpus op de Kruisberg

Nog een ander vreemd feit was de vernieling van het corpus aan het kruis op de Kruisberg. Daar was toen nog geen kapel, maar enkel een gemetste sokkel met een groot kruisbeeld op. De Franse soldaten zouden het beeld de armen en de benen afgeslagen hebben, zo werd later toch verteld, maar voor hetzelfde geld werd het kruis geraakt door een kanonbal en viel het op die manier omver met de gekende schade tot gevolg.

Op 6 november liet Rostollant nog eens 30 huizen in brand steken. Toen kantoncommissaris Hermans vanuit Antwerpen terugkeerde naar Puurs en in Bornem poolshoogte kwam nemen, noteerde die

inderdaad 187 afgebrande woningen. In notarisakten vinden we na 1800 nog steeds verkopen van afgebrande huizen, niet alleen in het centrum maar ook veel verder weg, bijvoorbeeld nabij het Breeven.

Al wat de Fransen konden voeren werd meegenomen en zullen ze in Dendermonde verkopen. Erg was de vernietiging van het archief in het Landhuis. Dat uitgebreide en eeuwenoude archief, niet alleen van de instelling het Land van Bornem maar ook dat van de schepenbanken van Bornem

Getekende impressie van de Brand van Bornem door Luck De Rijck

en Mariekerke, was in oktober 1798 nog naar Puurs gevoerd. Maar toen de Brigands het voor het zeggen hadden, waren ze het archief gaan terughalen. Bij de brand van Bornem ging het jammer genoeg compleet in de vlammen op.

Hoeveel mensen er nu eigenlijk gesneuveld of gestorven zijn, is moeilijk te zeggen. Waren die Brigands mensen van Bornem of kwamen ze van elders? Werden hun lichamen dan in de parochies begraven waar ze vandaan kwamen? Als we de parochieregisters en de Burgerlijke Stand van Bornem, Mariekerke en Sint-Amands bekijken, tellen we slechts 29 slachtoffers, van een meisje van 7 jaar tot een stokoude man van 90 jaar. Zijn dat enkel de burgerslachtoffers?

Repressie en naweeën

Nadat de strijd in Klein-Brabant afgelopen was, schoot het repressieapparaat in gang. Wie had deelgenomen moest gestraft worden. Lijsten werden opgesteld en gendarmes en militairen gingen op zoek naar gewezen Brigands. De Bornemse griffier Van den Berghe werd al direct gearresteerd en naar Parijs overgebracht. Op het hoofd van Rollier kwam een prijs te staan. En ook de priesters stonden op een lijst om gearresteerd te worden.

Kantoncommissaris Hermans was dan ook best tevreden toen hij kon melden dat enkele Brigands gevat waren: Joseph Servaes uit Sint-Amands, Pierre van Vracem uit Hingene en de zoon van beenhouwer Jean van Meulder. Servaes en de andere leiders werden in de citadel van Antwerpen opgesloten. Sommigen werden naar Parijs doorgestuurd. Pas in 1800 waren ze terug thuis. Ook anderen werden gearresteerd en kwamen in Gent voor de rechtbank terecht. Pieter Jan Polfliet, die gendarm Godart had doodgeslagen, werd ter dood veroordeeld en in augustus 1799 in Gent geëxecuteerd. Emmanuel Benedict Rollier werd nooit gevonden, maar zijn echtgenote kreeg wel zware dwangsommen te betalen. In 1804 werd hem genade verleend.

Volgens de 'Wet op de binnentucht van de gemeeynten' was de gemeente, t.i.z. de daar wonende gemeenschap, verantwoordelijk voor de veroorzaakte schade als ze dit niet hadden proberen te voorkomen. Zo moest er door de gemeente Bornem 1.200 francs betaald worden aan de weduwe van gendarm Godart en ook voor het plunderen en kapot slaan van de inboedel van vrederechter Lejeune werden ze gestraft.

Eigendommen van gewezen edelen, zoals de graaf van Bornem, werden aangeslagen door de Nationale Domeinen als ze niet in het land waren en bijgevolg beschouwd werden als 'emigré'. Ook de onroerende goederen van kloosters en kerken ondergingen hetzelfde lot, het zogenoemde Zwar-te goed. Die goederen werden geschat om openbaar verkocht te worden in Antwerpen. Speculanten verdienden er grof geld mee door ze goedkoop te kopen en daarna te verhuren of met dikke winst door te verkopen. Ook het kasteel van Bornem werd op die manier openbaar verkocht. De familie de Marnix kon haar kasteel pas eind 1801 terug verwerven.

Voor de Bornemnaren zelf was de toestand desastreus. Zij moesten hun woningen terug opbouwen en hun inboedel vernieuwen zonder enige tussenkomst van de overheid. Toch rechtten ze hun rug en we zien dan ook dat de Boomstraat in 1807 terug grotendeels bebouwd is. Wat in hen

De Boomstraat in Bornem volgens landmeter Gigault (1807) (RAA)

omging, kunnen we slechts raden, want zijzelf hebben er weinig of niets over gezegd of geschreven. Enkel het gezegde *'Dat heeft Bornem nog zien branden'*, waarmee de Bornemnaar iets wil aanduiden dat oud of uit de mode is, dateert uit die tijd.

Nawoord

We kunnen toch stellen dat de impact op de mensen van Bornem groot moet zijn geweest. Dat het wel een meermaals herhaalde tactiek was van

de Fransen om via het in brand schieten van woningen de Boerenkrijgers te doden of te verjagen. Dit zou je nog kunnen begrijpen als ze vanuit die woningen beschoten worden. Maar als men de volgende dag nog een aantal woningen plundert en vernietigt, dan is dit uit frustratie, dan is dit om een verschrikkelijk voorbeeld te stellen. Maar dan wordt de plaatselijke bevolking het grote slachtoffer. Er zijn Franse verslagen uit die tijd die dit niet oké vinden.

Mogen wij nu deze jammerlijke tragedie vergeten of moeten we ze blijvend in beeld brengen? De toekomst zal het uitwijzen.

Noten

¹ Dit artikel is een bewerking van 2 voordrachten: 'Hingenaren, dat zijn wij' op 15 september 2002 in De Casteleyn te Hingene (organisatie De Casteleyn) en 'Bornem en de Boerenkrijg' op 21 februari 2020 in gemeenschapshuis te Branst (organisatie VLAS), met toevoeging van een aantal nieuwe gegevens; wie zich wil verdiepen in de Boerenkrijg in Klein-Brabant moet zeker volgende lezen: SUYKENS, A., *Franse Revolutie en Boerenkrijg in Klein-Brabant*, (heruitgave VHKB), Bornem 1998

² HOOGHE, VERSTRAETEN, ROCHTUS, *Het kasteel van Bornem duizend jaar Europese geschiedenis, deel 2: van Pedro I Coloma tot de graven de Marnix de Sainte Aldegonde*, VHKB, Bornem 2012

³ Rijksarchief Antwerpen, Provinciearchief, Reeks A 140/251; met dank aan Jean-Marie Dupont voor de vertaling

Een boeiend encyclopedisch verhaal van de Scheldeliteratuur

Paul Servaes

Met "De Schelde. Een literaire biografie", uitgegeven bij Houtekiet te Antwerpen, heeft literatuurhistoricus en cultuurwetenschapper Stefan van den Bossche een schitterende hommage gebracht aan de Schelde, de stroom die heel wat dichters en prozaïsten, Nederlandstalige en Franstalige, dermate heeft geïnspireerd zodat leven en werk van hen niet denkbaar zijn zonder die levensader. Hij sprokkelde uit heel wat schrijvers en hun talloze personages een aantal levens bijeen die de Schelde verbindt en confronteert. Hij maakte er een biografie van en begint bij de oorsprong en eindigt bij de monding zoals het leven start bij de geboorte en stopt bij het levenseinde. Het boeiende verhaal gaat vooral over Vlaamse en Nederlandse auteurs maar kan niet voorbijgaan aan enkele "onvermijdelijke" Franstaligen zoals Emile Verhaeren, Marie Gevers, Max Elskamp en Franz Hellens. Anderen die slechts occasioneel de Schelde hebben bezongen zoals Anton van Wilderode, Max Dendermonde, Maurits Mol, Kees Ouwens en André Baillon kregen spijtig genoeg geen plaats, hoewel sommigen die wel werden geselecteerd ook maar met weinig inbreng worden gepresenteerd. Enkele buitenlandse literaire stemmen komen alleen zijdelings aan het woord: Victor Hugo, Chateaubriand en Blaise Cendrars.

Het stroomgebied wordt verdeeld in zeven hoofdstukken: Noord-Frankrijk en Henegouwen, West-Vlaanderen en Oost-Vlaanderen (een stukje), Oost-Vlaanderen van Gent tot Dendermonde, van de Denderstad tot Antwerpen (dat hij ten onrechte de titel Klein-Brabant geeft), de stad Antwerpen, het Antwerps havengebied en de polders en tenslotte de Westerschelde. In elk deel plaatst hij een aantal schrijvers die biografisch ermee verbonden zijn en bespreekt uitvoerig hun voornaamste werken. Hij resumeert het verhaal en zet de kwaliteiten ervan in de verf. Ook het typische landschap met de oevers beschrijft hij op een rake wijze en af en toe verwijst hij ook naar de kunstenaars die hun schildersezel langs de Scheldeboorden hebben opgezet.

De eerste Scheldeschrijver die we tegenkomen is Stijn Streuvels met vooral "De teleurgang van de Waterhoek". Volgen Bertien Buyl (Kwaremont), en voor de Vlaamse Ardennen en de streek met en rond Oudenaarde Omer Watez, Augustijn en Marie d'Huygelaere, Gentil Antheunis, Pieter Frans van Kerckhoven, Valère Depauw, Nestor de Tière, Reimond Stijns, Isidoor Teirlinck en Adriaan Magerman. Op weg naar de Arteveldestad Gent ontmoeten we de prozaïst Lieven Tavernier en Maurice Roelants, in wiens laatste roman "Gebed om een goed einde" voor het eerst de Schelde aanwezig is. Met zijn vriend Achilles Mussche komt een dichter aan het woord. Merelbeke is present met de veelzijdige Stefan Hertmans, Wetteren met Prudens

van Duyse en Karel van de Woestijne maar ook met twee Franstaligen: Franz Hellens en Camille Melloy (in het naburige Melle). Dendermonde is de stad van het Ros Beiaard maar ook van Lodewijk Dosfel, Wies Moens en Gaston Burssens. Aan de overzijde situeert hij arts en romancier Albert van Driessche. Sint-Gillis-Dendermonde, met Emmanuel Hiel van het bekende oratorium "De Schelde", wordt vergeten.

Hoofdstuk 4 dat de Schelde tussen Dendermonde en Antwerpen beschrijft, heeft als titel "Klein-Brabant", wellicht omdat deze streek de meeste en enkele heel belangrijke Scheldeschrijvers oplevert, maar ook Hamme, Temse, Steendorp en Hemiksem worden erbij genomen. Bij Moerzeke wordt de dichteres en jeugdschrijfster Christina Guirlande vergeten. Het idyllische Vlassenbroek wordt onvoldoende gewaardeerd en de dichtbundel "Vlassenbroek" van Marcel Brauns ontbreekt. In Sint-Amands doet de Schelde haar intrede in Klein-Brabant. Het neemt een grote brok in met de internationaal vermaarde Emile Verhaeren, maar ook met Dirk de Witte en Jan van Droogenbroeck. Om onduidelijke redenen kiest Van den Bossche voor de Nederlandse vertaling van Verhaerens verzen die van Martien Beversluis, hoewel recenter werk ruim voorradig is. De marines, eigenlijk Scheldegedichten, uit Verhaerens debuut "Les Flamandes" worden niet vermeld. Wel een vermelding krijgt Dirk de Witte, maar niet met een link naar de Schelde hoewel hij wel degelijk, maar dan als journalist, over de Schelde, Sint-Amands en zijn grote zoon Emile Verhaeren schreef (niet in zijn creatief proza). Jan van Droogenbroeck hield het bij één gedicht aan de Schelde en dan nog een afscheidsgedicht. Te uitvoerig is het tragische en al te anekdotische verhaal "Het Koekoeksjong" van Brigitte Raskin dat zich grotendeels in Sint-Amands afspeelt, maar waarvan de titel alleen in de noten wordt vermeld. Een volwaardig dichter van de Schelde geeft Mariekerke met priester-dichter Jan Hammenecker en in zijn schaduw schoolmeester Frans van Meerbeeck. In het pittoreske Weert, dat de auteur terecht wil opwaarderen, situeert hij "La Comtesse des digues" van Marie Gevers en schilder-dichter Herman Broeckaert. Geen Hamme zonder de meesterlijke prozaïst Filip de Pillecyn, maar ook met de dichter Staf de Wilde en Julien Kuypers met "Aan de waterkant". Temse pakt uit met de dichter Jan Vercammen en Hingene met de volgens ons ondergewaardeerde dichter Pol le Roy, slachtoffer van zijn politieke keuzes. Dichtbij ligt Puurs met de veelzijdige Bert Peleman, de nu 96-jarige dichteres Reninca en romanschrijver Richard Dewachter. In Steendorp situeert hij Jan van Nijlen en in Hemiksem de Franstalige Georges Eekhoud. Uitlopers hebben we naar Terhagen met Piet van Aken en naar Kontich met Karel Vertommen die hij zonder afdoend bewijs uitroept tot "zonder twiifel een van de meest uitgesproken Schelgedichters".

De lijst voor de stad Antwerpen is lang met namen van vele bekenden (Hendrik Conscience, Fritz Francken, Willem Elsschot, Lode Zielens, Max Elskamp, Maurice Gilliams, Hugo Raes, Emmanuel de Bom, Willem Gijsels en Hubert Lampo), minder-bekenden (Theodoor van Rijswijk, Julius de Geyter, August Snieders, Pieter Frans van Kerckhoven, Domien Sleeckx, René Vermandere, Constant Eeckels, Edmond van Offel, Eugene Gilliams

en Victor de Meyere) en onterecht vergetenen (Jan Eelen, Frieda Brechts, Gerard Jan Dodd en Frans Carolina Ridwit). De Antwerpse stadsdichter Maarten Inghels met het originele "Ik volg de rivier, ik ben de rivier", een poëtische evocatie van zijn voettocht langs de Schelde, wordt over het hoofd gezien.

De Antwerpse haven en de polders zijn ook geliefde items voor poëzie en literair proza van vele auteurs (Lode Baekelmans, Jan van Nijlen, Karel van den Oever, Victor J. Brunclair, Paul van Ostaijen, Gaston Burssens, Marnix Gijsen, Libera Carlier, Frank Liedel, Guido van Meir, Erik Vlaminck, Benno Barnard, Emiel van Hemeldonck, Leo Mets en de onbekende Herman van Winsen met de al even onbekende roman "Thijs Helmbuur". Blijft nog de Scheldemonding met de Westerschelde. De Oosterschelde afgesloten van de eigenlijke, fysieke loop van de Schelde, wordt buiten beschouwing gelaten.

Langs de Westerschelde ontmoeten we vele plaatsen waarvan de namen ons bekend zijn zoals Saeftinghe, Zierikzee, Middelburg, Vlissingen en Terneuzen, maar ook andere die ons minder bekend in de oren klinken als Walsoorden, Kloosterzande, Hontenisse, Ossenis, Ellewoutsdijk, Borssele en Hansweert. Allen hebben ze een link met een auteur die hun namen eer hebben aangedaan. Het zijn vooral Nederlanders. Ed. Leeftang, Martinus Nijhoff, P.C. Boutens, Tessa de Loo, Anton Koolhaas, Hans Warren zijn de bekende namen. Minder bekend zijn Emma Crebolder, Johanna Kruit, Rascha Peper, J.W. Hofwijk, Anna van Suchtelen en Andreas Oosthoek. Ook enkele Vlamingen krijgen een plekje: Saint-Rémy (alias Remy de Muynck), Hubert Lampo en Paul Koeck. Vlissingen krijgt als "litteraire stad" de volle lading met een oude en een nieuwe garde: Jacobus Bellamy, Betje Wolff, R.J. Peskens, J.C. van Schagen, Hans Verhagen, André van der Veeke, F. van Dixhoorn, Oek de Jong en de Vlaming Aimé de Marest. Geen Stefaan van den Breemt, de Vlaamse dichter en Verhaerenvertaler uit Koudekerke. De lange namenlijsten zijn indrukwekkend.

Stefan van den Bossche heeft met deze "biografie" een onschatbaar naslagwerk samengesteld waarnaar velen met genoegen zullen teruggrijpen om de auteurs te ontdekken voor wie de Schelde een bestendig aanwezige is in hun werk. De gemaakte keuzes zijn persoonlijk. Dat geeft de auteur grif toe en hij neemt er de volle verantwoordelijkheid voor op. "De integrale literaire biografie van de Schelde is nu eenmaal door niemand leverbaar", schrijft hij in zijn verantwoording aan het einde van dit magistrale werk. Dit geldt ook voor de 25 foto's (recente en oude) midden in het boek samengebracht. Het heeft dus geen zin om nog meerdere hiaten op te sommen. Hij had nochtans wel eens kunnen gaan kijken in "Sur les pas des écrivains de l'Escaut" dat Michel Voiturier in 1998 al samenstelde en in de "Guide Bleu: Litteraire gids van België, Nederland en Luxemburg" waarvan Marc Galle al in 1972 voor Vlaanderen de samenstelling op zich nam. Of nog in het voortreffelijke opstel van Georges Wildemeersch "Literair profiel van Klein-Brabant" in het verzamelwerk "Profiel van Klein-Brabant" dat Lions Club Klein-Brabant in 1981 uitgaf. Wel moeten enkele slordigheden bij Stefan van den Bossche worden vermeld: de foto die Wies Moens moet voorstellen, is eigenlijk de jonge Marnix Gijsen; Marie Gevers schreef "La Comtesse des digues" en niet "de digues" en de bundel van Reninca die "Beschavingen wij rapen u als schelpen" heet, wordt in de "Noten" misvormd tot "... als stenen". Tot slot nog: de inhoudstafel in het begin van het boek vermeldt drie foute nummeringen van de bladzijde. Het zijn schoonheidsfouten, één grote en enkele kleintjes, die niets afdoen aan dit "magnum opus" dat niemand Stefan van den Bossche zal nadoen, zonder hem schatplichtig te zijn.

STEFAN VAN DEN BOSSCHE
De Schelde Een literaire biografie
Uitgeverij Houtekiet
Antwerpen/Amsterdam
395 blz.

Voor u gelezen

In het tijdschrift van de heemkundige kring van Rotselaar verscheen een uitgebreid artikel van Jan Vanderelst over pastoor Petrus-Eduardus Van Droogenbroeck. Deze uit Sint-Amands afkomstige priester, die een tijdlang onderpastoor was te Bornem, werd in 1886 pastoor van Rotselaar. Hij was de één jaar jongere broer van leerkracht, ambtenaar en in zijn tijd bekende dichter Jan Van Droogenbroeck, pseudoniem Jan Ferguut. Ook de Vlaamsgezinde priester Van Droogenbroeck was vlot met de pen en schreef een aantal boekjes, uitgegeven door Van Moer uit Mechelen onder de noemer Familiekring. Zo kennen we zijn "Een vaderlandsch kronijk van 1780 tot 1812" over de gebeurtenissen tijdens de Franse periode en de Boerenkrijg, gebaseerd op de kroniek van Cornelis Tilley uit Baasrode. Een ander werk was "De Zwarte bende" dat in twee delen werd uitgegeven.

In het landelijke Rotselaar werd hij door zijn parochianen aangesproken om hun lichamelijke klachten te verzachten. Immers, eind 19de eeuw hadden vele plattelanders weinig vertrouwen in universitaire medici en zochten eerder heil bij een geestelijke, een priester of pater die met eigen middeltjes klachten bestreden. E. H. Van Droogenbroeck trok zich het lot van deze armlastige zieken aan en wonder boven wonder, velen van hen voelden zich er beter door. De pastoor verdiepte zich in de studie van ziekteverschijnselen tot hij op de duur als 'genezer' werd beschouwd.

Een juridische klacht kon uiteraard niet uitblijven bij dit onwettig, weliswaar gratis, uitoefenen van de geneeskunde. Pastoor Van Droogenbroeck werd voor de rechtbank gedaagd en schuldig bevonden, maar kreeg slechts een voorwaardelijke boete. Sinds zijn veroordeling liet hij de geneeskunde over aan echte dokters. Petrus Eduardus Van Droogenbroeck overleed in Rotselaar in december 1891, pas 55 jaar oud.

Paul Hehemann, een Duits fotograaf in Puurs

Louis Callaert

Bij het doorbladeren van de zware en omvangrijke registers naar aanleiding van de volkstelling van 1901, op zoek naar winkeliers, handel en klein-nijverheid, vaklieden en uitbaters van drankgelegenheden bij het begin van de 20ste eeuw, kwam ik Paul Hehemann tegen, een fotograaf geboren in de Duitse stad Krefeld. Zijn naam was al gekend van postkaarten van Puurs die hij had uitgegeven en van reclame die hij daarvoor maakte in het plaatselijk weekblad. Op dezelfde bladzijde van inschrijving waren zijn in Puurs geboren kinderen toegevoegd en was ook de uitschrijving genoteerd. Mijn interesse was gewekt om verder te zoeken, zeker na het intikken van zijn naam op internet.¹

Het routehuisje met daarachter de woning Hehemann-Mees

In 1901 vestigde zich een merkwaardig echtpaar in Puurs. Ze kwamen wonen in het huis vóór de bareeldraaierswoning aan de Keulenstraat tegen de spoorweg naar Bornem, Sint-Niklaas en toen nog naar Hulst, Axel en Terneuzen. Thans is Bouwmarkt Rosiers op deze plaats gevestigd. Het waren Paul Hehemann, een fotograaf uit de Duitse stad Krefeld, 33 jaar oud en Maria-Theresia Mathilde Mees, 27 jaar, geboren in Hingene. Ze waren op 2 oktober 1900 getrouwd in Hamburg en Maria-Theresia was hoogzwanger.

Mevrouw Hehemann stamde uit de Hingense Mezenfamilie. Haar ouders waren het landbouwersgezin Frans Mees-Monica Van Kerckhoven aan de Bornemweg. De kinderen zouden de boerenstiel niet verder zetten. Maar ze deden niet onder voor de andere Mezentak. Karel (1864-1895) werd koster-organist in Sint-Jans-Molenbeek, Hieronymus genoemd Jeroom (1866-1944) werd kunstschilder in Antwerpen, Edmond (1869-1928) werd landmeter en daarna gemeentesecretaris in Hingene in opvolging van zijn schoonvader Jan Frans Teugels, Juliaan (1871-1933) werd klerk en Leopold (1858) werd onderwijzer, maar overleed al in 1885. De drie dochters hadden in die tijd nog niet het geluk te kunnen studeren. Ze waren Maria-Francisca (1861), Maria-Cesarina (1876), die winkelierster werd en Maria-Theresia (1874). Deze laatste staat als mutsenmaakster genoteerd bij de bevolkingstelling van 1891 – nu zou men wellicht noteren hoedenmaakster of modiste – maar werd wel de vrouw van een Duitse

fotograaf. Edmond Mees werd vader van Jozef Mees (1896-1958), ambtenaar en schepen uit het gehucht Eikevliet in de gemeente Hingene en uit zijn tweede huwelijk vader van Walter Mees (1904-1953), dokter te Niel en gekend als Dokter der armen. Vader Frans Mees overleed op 2 februari 1894 en zoon Edmond trad op 7 augustus dat jaar in het huwelijk met Maria Mathilde Teugels. Hij was toen landmeter en zijn broers-getuigen Karel en Jeroom lieten zich noteren als koster, respectievelijk kunstschilder. Weduwe Mees was toen 57 jaar en winkelierster.

De Stationsstraat bij het begin van de jaren 1900. Rechts brouwershuis en brouwerij Weyns en links de statuswoning van dokter Armand Janssens, lid van de Bestendige Deputatie van de provincie Antwerpen

Paul Hehemann was de zesde uit een gezin van zeven. Zijn jongere broer Paul Max werd musicoloog en uitgever. Hun vader was een handelaar in koloniale waren. Paul zou handelsagent worden en dus reizend en van amateur tot beroepsfotograaf evoluerend. Omstreeks 1890, hij was dan 22 jaar, maakte hij enkele foto's van personen in Mol. Deze gemeente, evenals Krefeld, was gelegen aan de IJzeren Rijn, de spoorweg tussen Antwerpen en Duisburg. Mogelijks waren er zakelijke of familiale contacten.

Er leefden in Mol afstammelingen van Wilhelm Krings de eerste burgemeester van Mol in onafhankelijk België en die geboren was in Uerdingen-Krefeld. In 1882 was de toen 21-jarige Louise Hehemann, zus van Paul, bekend aan een verliefde inwoner van Mol die zich had laten fotograferen met een opdracht aan Louise.

Paul Hehemann is in België op verschillende plaatsen werkzaam geweest, als agent en als inwoner. Door zijn vreemde nationaliteit was hij ingeschreven in het vreemdelingenregister.

Op 25 juli 1901 lieten burgemeester Adolf Verbelen en gemeentesecretaris (en latere burgemeester) Robert Maes aan de Dienst Vreemdelingenzaken te Brussel weten dat hij in België aangekomen was op 1 juni 1901 en met als laatste verblijf Brunswick (DL). Het gezin bestond uit drie personen, want ondertussen was op 19 juli een eerste kind geboren: Jozef Frans

Firmin en genoemd naar zijn laatste voornaam. Er zouden in Puurs nog twee kinderen geboren worden: Louis (1902) en Max (1903). Vroegere verblijven in België waren volgens de Puurse mededeling Antwerpen, Hingene en Dendermonde. Dit betrof dan waarschijnlijk de verblijven van de fotograaf.

Een bewijs van een eerder verblijf in België bewijst een brief van de politie van Krefeld van 15 januari 1894 aan de Dienst Vreemdelingen van de stad Antwerpen. In vertaling: *'Ik heb de eer uw attente brief van 28 november vorig jaar eerbiedig te beantwoorden dat Paul David Hehemann tot zijn vertrek uit Krefeld op 1 september vorig jaar, alhier verbleef en dat er over hem niets ongunstig bekend is.'*

Gemeentelijke jongensschool in Hingene-dorp

In 1897 verbleef Paul Hehemann volgens een getuigenis te Antwerpen in de Londenstraat. Op het document werd verder ingevuld dat hij zoon was van Joseph Hehemann, 70 jaar, geboren te Hagen en van Hubertine Kolffenbach, geboren te Uerdingen, een deelgemeente van Krefeld, in 1833. Hij was volgens het Franstalig formulier van beroep: *'commis, sans place pour le moment'* en nog *'Il vit momentanement de ses épargnes.'* Volgens het document was zijn laatste woonplaats bij zijn vader in Krefeld (Pruisen), Hubertusgasse 194. Hij was dus handelsagent, zonder vaste verblijfplaats, leefde van zijn renten, wat wellicht overdreven was voor een dertigjarige, en woonde bij zijn vader. Zijn moeder was in 1885

Het begin van de Begijnhofstraat met het toenmalig postkantoor en de winkel in ijzerwaren van architectenfamilie Smet, de ontwerpers van de kort nadien daar gebouwde kloostergebouwen van de Zusters Ursulinen

overleden. Tot 1871 was Pruisen een bont lappendeken van kleine staten (hertogdommen, graafschappen en andere adellijke heerlijkheden). Na de overwinning op Frankrijk in 1870 liet Bismarck in Versailles de Pruisische koning tot keizer uitroepen. De naam Pruisen luidt in het Latijn *Borussia*, de voetbalclubs Mönchengladbach en Dortmund zijn ernaar genoemd.

In 1900 vroeg Paul Hehemann een bewijs van goed gedrag en zeden aan bij de Antwerpse politie. In vertaling uit het Frans: *'Gelieve mij te laten weten of een getuigschrift van goed gedrag en zeden mag afgegeven worden aan Hehemann, Paul Daniel, geboren te Krefeld den 8.2.1868, photograph van beroep, zoon van Joseph en van Kolffenbach Hubertine, gewoond hebbende alhier Huidevettersstraat, nr 35, Antwerpen, den 5 mei 1900.'* In de marge staat genoteerd: *'Informé que rien ne s'y oppose. Le 6-5-00'*. Niet veel later verliet Paul Hehemann vermoedelijk de Sinjorenstad. Dat hij zijn vrouw mogelijks in de Belgische havenstad heeft leren kennen, is meer dan waarschijnlijk. Ze zijn merkwaardig genoeg in het huwelijk getreden in de grootste Duitse havenstad.

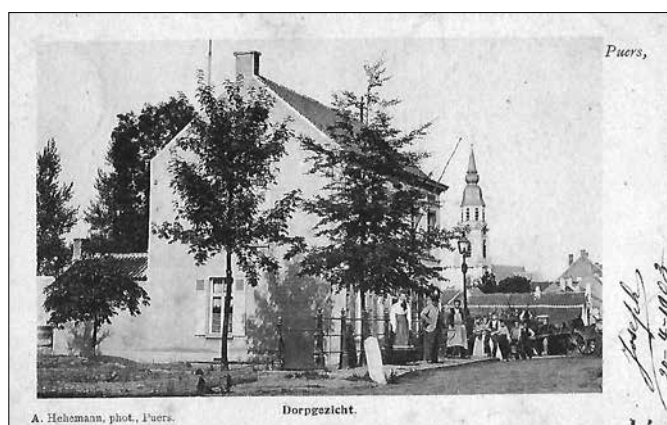
Schuttershofstraat

Na zijn aankomst in Puurs ontving op 17 augustus de *Sureté Publique* te Brussel een bericht van 15 augustus van de *Hertogliche Polizei Direction* uit Braunschweig via het *Justiz-Ministerium-Brüssel*. In vertaling: *'Wij zenden onverwijld beleefd als antwoord dat de gegevens van Paul David Hehemann op waarheid berusten en dat straffen of ander bezwarend materiaal over hem niet bekend zijn.'* De conclusie van de Belgische administratie Vreemdelingenzaken luidde: *'Rien de défavorable'* of *'Niets ongunstigs'*.

P. Hehemann-Mees, Puers
 vertegenwoordiger van het huis L. Stottmeister & Co, Brunswick
groot fabrik van Postkaarten
 in photographie, lichtdruk, autotypie, lithographie en photokolor, aan prijzen buiten concurrentie en kunstige uitvoering.
 Gelast zich ook met het maken van
PORTRETEN
 in allen aard, alsook vergrootingen.
 Men wendt zich ten huize op aanvraag.

Archief VHKB uit de gescande weekbladen van
 Het Nieuwsblad van 't Kanton Puers van uitgeverij Baeté

Paul Hehemann maakte foto's van straatzichten in Puers en Hingene voor postkaarten met de naam A. Hehemann, phot. Puers. De afkorting A. kan agent betekenen. Hij maakte hiervoor reclame in het plaatselijk weekblad *Het Nieuwsblad van 't Kanton Puers* van Drukkerij-Uitgeverij Baeté. Ook Baeté trouwens gaf in het begin van de 20ste eeuw postkaarten van Puers uit, evenals Hendrix uit Antwerpen. In de advertentie liet Hehemann weten vertegenwoordiger te zijn van de firma L. Stottmeister en Co te Brunswick.

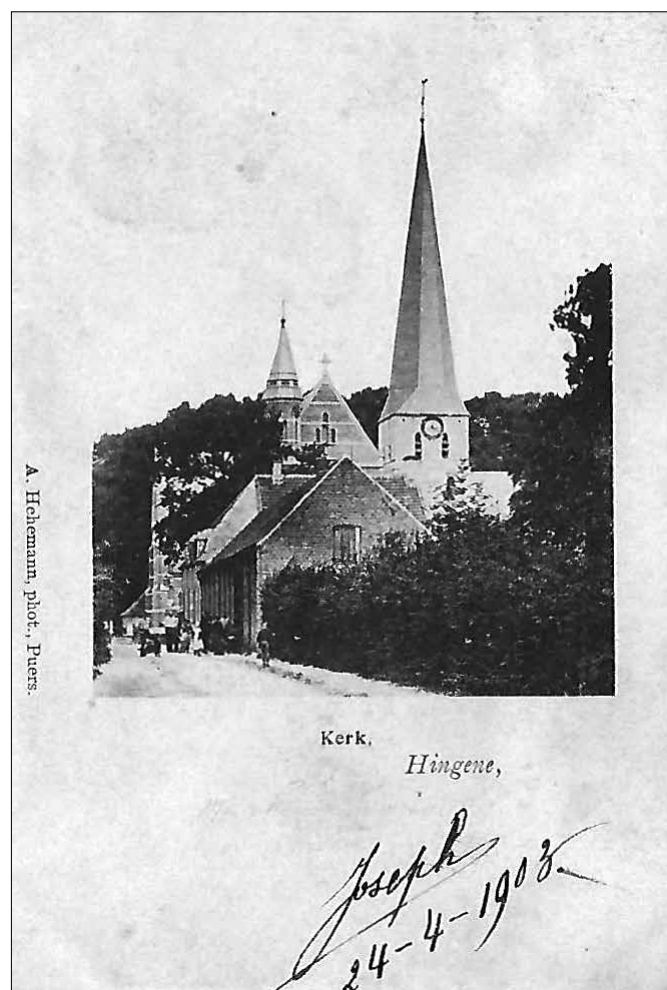

De Puurse kerktoeren gezien vanaf de Vlietbrug

Op 9 december 1904 liet het gemeentebestuur van Puers, weer in een Franstalige brief aan de *Service Etrangers* weten dat het gezin het land had verlaten op 4 november 'pour retourner dans son pays d'origine' (om weer te keren naar zijn land van oorsprong).

Paul Hehemann stierf te Hamburg in 1934 lang nadat zijn vrouw Maria Theresia Mees op 39-jarige leeftijd op 14 november 1913 was gestorven. Hun jongste zoontje van 11 maanden is eveneens omstreeks die tijd overleden. Paul Hehemann hertrouwde in Hamburg op 25 mei 1914 met de 50-jarige Marie Christine Breuer uit Julich. Er blijkt een sterke relatie met Hamburg. In deze stad had hij zich definitief professioneel gevestigd. Hij trouwde er tweemaal en zoon Firmin, die in 1915 zijn gymnasium begon in Steyl, droeg na zijn priesterwijding op 1 januari 1931 in Wenen, in Hamburg zijn eremis op.

In het FOMU (Fotomuseum) te Antwerpen staat hij genoteerd in de Directory van Belgische fotografen, met eerste vermelding als fotograaf op 5 mei 1900 en met Ansichtkaarten in halftoon van kasteel D'Ursel en de omliggende regio.

De Hingense kerktoeren

Noten

¹ Met dank aan: Jos en Edmond Mees, Marc Mees, Marc De Rocker-Monique Mees, Michel Segers, Stijn Geys van Gemeentearchief Mol, Jacques De Maere, Benny Crokot, Jos Winckelmans, Karl Scheers, Willem Adriaenssens, Harry Van Lent, Raymond Selleslaga

Proeve van Klein-Brabantse bibliografie (deel 17)

Paul Servaes

Jan-Frederik ABBELOOS, Karel Van Eetvelt overweegt oprichting nieuwe politieke beweging. 'Nood aan meer participatie en minder participatie', in *De Standaard*, 6 januari 2020, p. 8

AML: les archives de la littérature belge en un clic, in *Le Carnet et les Instants*, 12 oktober 2019

Patrick AUWELAERT, Verhaerens 'Prille liefdes'. Expo: Emile Verhaeren & Sint-Amands in het Emile Verhaerenmuseum, in *Doorbraak*, 3 november 2019

Patrick AUWELAERT, Michael Bastow triomfeert in Emile Verhaerenmuseum. Expo Belle Chair/Heerlijk Lijf: ophemeling van het vrouwelijk naakt, in *Doorbraak*, 14 juli 2019

Mario BAECK, *Brieven uit de Grote Oorlog van de Lierse architectenfamilie Careels*, Sint-Katelijne-Waver, Jozef Van Rompay-Davidfonds-Genootschap, 2019, 153 blz

Raoul BAUER [Puurs], *Niet meer blaffen naar de maan. Religie, magie en wetenschap in de vroege middeleeuwen*, Antwerpen, Uitgeverij Sterck & de Vreese, 2019, 208 blz

Christof BAUWERAERTS, Samen wegen zoeken. Maakt Vaticanum II met paus Franciscus een comeback?, in *Kerk en Leven*, 18 december 2019 (gesprek met Peter De Mey [Sint-Amands]), p. 7

BECO, Liefde voor geboortedorp, in *Deze Week De Streekkrant Mechelen-Bornem*, 25 september 2019, p. 5

Cathy BERX en Luk LEMMENS, Voorwoord 'Wankel' in *Wankel, Catalogus bij de tentoonstelling met werk van Frans L. Van Praet*, Antwerpen, Provinciebestuur, 2019, p. 6-9

[Dirk BINON], Ruisbroek overstroomd, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 25ste jrg., nr. 12, 18 maart 2020, p. 38

Dirk BINON, *Cooman genealogie*, In eigen beheer, 2019, 56 blz. (zie ook *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 40)

Béatrice BLOCH, Reconnaissance et éclipses de Verhaeren en France (1916-2016), in *Revue belge de philologie et d'histoire/Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, Brussel, nr. 69, 2018, p. 1189-1210

Philip BOËL, *Les Voyages d'Emile*, Nieuw Namen (NL), Uitgeverij Les Heures claires, 2019, 96 blz

Max BORKA, Het kind, de oude man, het vagevuur en de hemel/The child, the old man, purgatory and heaven, in *Wankel, Catalogus bij de tentoonstelling met werk van Frans L. Van Praet*, Antwerpen, Provinciebestuur, 2019, p. 73-80

Bo BOUILLIAERT, Niet zomaar een meisje op de dool. Eva Cools gaat in haar debuut op zoek naar schoonheid en naar liefde in al haar vormen, in *De Standaard*, 26 november 2019, p. D7

BORNEM, Subsidie voor Sint-Bernardusabdij, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 25ste jrg., nr. 3, 15 januari 2020, p. 8

BORNEM, Bornems sprookjeskasteel opent drie zondagen na mekaar de deuren, in *Het Nieuwsblad*, 24 augustus 2019

BORNEM, Orgeldagen in Bornem, in *Kerk en Leven Bornem & Sint-Amands*, 80ste jrg., nr. 22, 29 mei 2019, p. 2

BORNEM, Rudolf De Smet ontvangt prijs van de Stichting Graaf John de Marnix de Sainte-Aldegonde, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 27, 3 juli 2019, p. 30

BORNEM, Professor doorkruist Europa op zoek naar briefwisseling uit 16de eeuw, in *Het Nieuwsblad*, 3 juli 2019

BORNEM, Bekende Bornemnaar: Jurgen Minnebo [fotograaf], in *Bornemmagazine*, 2019 nr. 3, p. 2-3

BORNEM, Samen veerkrachtig: Fleur van Groeningen [auteur, cartoonist en singer-songwriter], in *Bornemmagazine*, 2019 nr. 3, p. 6-7

BORNEM, 50 Jaar Do[den]to[cht], in *Bornemmagazine*, 2019 nr. 3, p. 12-13

BORNEM, De commandant Rasquinroute, Kandidaat wandeling van het jaar, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 28

BORNEM, Restauratie Sint-Bernardusabdij gaat volgende fase in en biedt ruimte aan horecazaak. "Sterke toeristische troef", in *Het Nieuwsblad*, 17 mei 2019

BORNEM, Orgeldagen in Bornem, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 21, 22 mei 2019, p. 10

BORNEMMAGAZINE, Bornem, Gemeentebestuur, 2019 nr. 3, 10 juli-10 oktober 2019, 24 blz. (Academie in actie; De Schakel van Bornem: Open atelierdagen; Wandeling van het jaar; Mening van de Bornemnaars; Weet jij echt alles over de bloemetjes en de bijtjes?)

BORNEMMAGAZINE, Bornem, Gemeentebestuur, 2019, nr. 4, 10 oktober-10 januari 2020, 24 blz. (Wat betekent het Sigmaphan voor Bornem?; Prijs voor briefwisseling uit de 16de eeuw van Marnix de Sainte-Aldegonde)

BRIEVEN VAN EMILE, Puurs-Sint-Amands, Emile Verhaerenmuseum, nr. 29, februari 2020 (Expo Philip Boël: Les Voyages d'Emile; Markante aanwinsten van het Emile Verhaerenmuseum 2019; Stefan van den Bosche: De Schelde, een literaire biografie; Oproep: aankoop L'Incendiaire; Erfgoeddag 2020: In het duister van de nacht).

BRIEVEN VAN EMILE, Puurs-Sint-Amands, Emile Verhaerenmuseum, nr. 28, september 2019 (Expo: Emile Verhaeren & Sint-Amands, Muzikale Verhaeren-wandeling; Verhaeren op het Internationale Beiaardfestival te Belgorod (Rusland); Een jeugdwerk van Jan Cox in het Verhaerenmu-

seum; Knocke; Guido Lauwaert: drie harten voor poëzie; Emile Verhaeren poëzieklanken)

Bart BRINCKMAN, En toen waren ze nog met drie. Na Lanaken en Kortrijk schrapt Puurs Cyriel Verschaevestraat, in *De Standaard*, 29 januari 2020, p. 5

Louis CALLAERT, Weet je het nog? 2000-20 jaar geleden, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 25de jrg., nr. 7, 12 februari 2020, p. 12

Louis CALLAERT, Scheutist-Missiepater Henri Verbeeck uit Puurs, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 19

Louis CALLAERT, In memoriam Jules Segers (1936-2019), in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 21

Achiel CALUS, Met de VHKB en de Vrienden van het Archief op uitstap, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019

Achiel CALUS, Met de voeten onder tafel in de Steenovens te Sint-Amands; "Help een Romein in mijn Hof", in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 55

Linda CALUWAERTS, Bisschop Jacobus Olivier Van de Velde, Van dorpsonderwijzer tot bisschop, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 7-12.

Linda CALUWAERTS, Nooit meer naar huis, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 43-46

Joanne CARLTON (ps. van Sandra Vets - Sint-Amands), *Stof*, Sint-Amands, Hamleybooks, 2019, 300 blz

Diana CASTILLEIA, La réception de Verhaeren au Mexique, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, Brussel, nr. 69, 2018, p. 1221-1234

Joris CEUPPENS, Foto's Kasteelfeesten 2019, in *Kasteel d'Ursel* magazine, nr. 59, augustus-september-oktober 2019, p. 4-5

Eric CLEMENS, Verhaeren nietzschéen?, in *Revue belge de philologie et d'histoire/Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, Brussel, nr. 69, 2018, p. 1181-1188

Eva COOLS [Breendonk] ontmoet met langspeelfilm Cleo, in *PSSST Infomagazine Puurs-Sint-Amands*, november 2019, p. 18-19

Benny CROKET, Pietpraat of prietpraat?, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 13-14

Benny CROKET, Een nieuw project: literaire bibliotheek Klein-Brabant, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 14

Benny CROKET, Dringend te herstellen [wegwijzers], in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 21

Benny CROKET, Toverij, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 35-40

Benny CROKET, Ook een Coloma kan botsen, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 47-48

Benny CROKET, Door de ogen van het kadaster: het Hof van Nattenhaasdonk, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 75-80

Benny CROKET, Wat een leenboek ons vertelt, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 80-81

Els DALEMANS, *Klein-Brabantse toneelkringen eren Juul Lambrechts (97): "Bedankt voor jarenlange inzet als auteur, regisseur en mecenas"*, in *Het Laatste Nieuws*, 7 maart 2020

Steven DE BACKER, *Over stromen, fietsroute door Rivierpark Scheldevallei*, Gent, Toerisme Oost-Vlaanderen, 2019, 108 blz

Paul DE BORGER, De Vissenholhoeve alias de Hoeve te Wachtinck, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 52-54

Paul DE BORGER en Dirk BINON, *De geschiedenis van de Vissenholhoeve in Breendonk en drie Breendonkse pachthoeves uit het patrimonium van de Sint-Bernardsabdij*, Hingene, Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, 2019, 128 blz. (zie ook *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 51)

Marita DE BRUYN, Een zwarte maandag, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 49-51

Guy DELFORGE, Kasteel d'Ursel werkt aan unieke tentoonstelling Print & Paint, in *Rondom Klein-Brabant*, 13 november 2019

Guy DELFORGE, Shari Van Goethem [Bornem] schrijft Tere Stengels, in *Rondom Klein-Brabant*, 13 november 2019

Guy DELFORGE, Luna [Van Roosen uit Sint-Amands] schreef modern sprookje met hoek af, in *Het Nieuwsblad*, 11 september 2019

Guy DELFORGE, Archief Luc De Ryck is geïnventariseerd, in *Rondom Klein-Brabant*, 21 augustus 2019

Guy DELFORGE, Sint-Amands, Marieke Maerevoet is 70 en brengt eerste dichtbundel uit, in *Rondom Klein-Brabant*, 15 mei 2019, p. 3

Jacques DE MAERE, Jaak leest raak-Het interview, in *'t Gimaarke*, personeelsblad van het Vlaams Secretariaat van het Katholiek Onderwijs, nr. 100, p. 50-56

Peter DE MEY [Sint-Amands], M. LAMBERIGTS, H. WITTE, K. SCHELKENS, H. TERCIC en D. BOS-SCHAERT, *Vaticanium II Conciliadocumenten, Latijnse tekst en nieuwe Nederlandse vertaling*, Antwerpen, Uitgeverij Halewijn, 2020, 750 blz

Filip DE PILLECYN, *Mensen achter de dijk. Ongecensureerd*, Antwerpen, Uitgeverij Doorbraak, 2020, 336 blz

Theo DERKINDEREN, Tent met winterbar verrijst naast Kasteel d'Ursel in Hingene. Kasteel maakt zich op voor theaterwandeling Kerstmagie, in *De Standaard*, 28 november 2019, p. 33

- Koen DE Vlieger-De Wilde, Brand in het kasteel!, in *Kasteel d'Urselmagazine*, nr. 61, februari-maart-april 2020, p. 10-11
- Koen DE Vlieger-De Wilde, Kerstmagie. 'Ik heb vele mooie vriendschappen zien ontstaan, in *Kasteel d'Ursel Magazine*, nr. 61, februari-maart-april 20220, p. 4-5
- Koen DE Vlieger-De Wilde, 'De mooiste Hingense Kerstmis ooit' in *Kasteel d'Urselmagazine*, nr. 59, augustus-september-oktober 2019, p. 6-7
- Koen DE Vlieger-De Wilde, Een brug te ver, in *Kasteel d'Urselmagazine*, nr. 59, augustus-september-oktober 2019, p. 8-9
- Koen DE Vlieger-De Wilde, "We voelden ons als echte elfjes", in *Kasteel d'Urselmagazine*, nr. 60, november-december 2019-januari 2020, p. 4-5
- Koen DE Vlieger-De Wilde, Een adellijk haasje-over, in *Kasteel d'Urselmagazine*, nr. 60, november-december 2019-januari 2020, p. 6-7
- Koen DE Vlieger-De Wilde, "Het beste huis ter wereld", in *Kasteel d'Urselmagazine*, nr. 60, november-december 2019-januari 2020, p. 13
- Lukas DE VOS, Catalaanse sisser voor Europees Parlement; Xi schendt zijn neus; Eén China of twee?; Prefascisme na brexit; Vruchteloos leven; 'Een tweede CETA kan niet meer; Roekeloos eindspel van Erdogan, in *Doorbraak*, 15 januari; 23 januari; 24 januari; 7 februari; 9 februari; 17 februari, 21 maart 2020
- Lukas DE VOS, EVP: Wetgevende macht naar parlement, niet naar commissie; Europa blijft zoals het is: behoedzaam en behoudend; Van uitbreiding naar inbreiding; Voor wie de klok luidt; Taiwan krijgt een gezicht; Lukas De Vos worstelde zich door Roskams debuutroman omdat u het niet hoeft te doen; Catalonië geeft EU echte kopzorgen; Spanje: de geur van bloeddorst; Huzarensla voor zwakke zinnigen, in *Doorbraak*, 16 juni; 18 juli; 25 juli; 8 oktober; 11 oktober; 19 oktober; 24 oktober; 5 november; 8 november 2019
- Arne D'HONT, "Hopelijk is het niet te koud aan het kruis" Arnout van Weyenberg speelt de rol van Jezus in Passie 2.0 2.0 in Mariekerke, in *Kerk en Leven*, 81ste jrg., nr. 11, 11 maart 2020, p. 13
- Marc DOMINICY, Verhaeren et le "tournant social" de Mallarmé, in *Revue belge de philologie et d'histoire/Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, Brussel, nr. 96, 2018, p. 1153-1180
- Karl DRABBE en Dirk ROCHTUS, Jörg Meuthen (AFD) "Met verschillen op rechts raken we niet vooruit", in *Doorbraak*, 13 juni 2019
- Tony DUPONT, Passiespel 2.0 2.0 verrast. Auteur Frank Van Mossevelde schrijft eigentijds passieverhaal voor het vijfjarige passiespel in Mariekerke, in *Kerk en Leven*, 81ste jrg., nr. 3, 15 januari 2020, p. 17
- Katrien ELEN, Barbara Rottiers [Bornem], Kunstenaress: Waarvoor heb je gespaard? Toetsenbord 'Qwerkywriter', in *De Standaard Magazine*, 21 maart 2020, p. 84-85
- Willem ELIAS, De wankel dialectische tentoonstelling van Frans L. Van Praet. The wobbly dialectic exhibition of Frans L. Van Praet, in *Wankel Catalogus bij de tentoonstelling met werk van Frans L. Van Praet*, Antwerpen, Provinciebestuur, 2019, p. 25-35
- Grete FLIES en Els LECLERCQ, *Altijd en overal* (Prentenboek), Bornem, Uitgeverij Ligatura, 40 blz. (Illustraties: Els Leclercq)
- Aragorn FUHRMANN, Aanzeggers in het duister. Nachtmetaforen in de poëzie van de Vlaamse beweging [over o.a. In den glans der regenbogen van Bert Peleman], in *ADVN-mededelingen*, Eerste trimester 2020, p. 21-25
- Inge GHIJS, De omweg: De lusthof van de hertog [Het Paviljoen De Notelaer te Hingene], in *De Standaard*, 1 augustus 2019, p. D12
- GILP, Toni Coppens schrijft een boek voor Duvel, in *Het Nieuwsblad*, 29 mei 2019
- David GULLENTOPS, Emile Verhaeren concepteur de son oeuvre poétique, in *Revue belge de philologie et d'histoire/Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, Brussel, nr. 96, 2018, p. 1135-1151
- HALLO BORNEM infomagazine, Bornem, Gemeentebestuur, februari-maart-april 2020, 24 blz. (Interview met Bornemse turners Jurgen en Yureck Van Eetvelt; (G)een gat in de markt; Wie woont er in Bornem?; Starter: Neurochirurg Eno Lavrysen; Molenveld bruist; Beurm)
- Leo HELLEMANS [Puurs], Ontslag drijft spanning bij VRT alleen maar op. De interim-ceo van de VRT, Leo Hellemans, geeft zich drie weken om het conflict in zijn directie op te lossen. Maar hij krijgt meteen een staking op het bord, in *De Standaard*, 21 januari 2020, p. 2-3
- Rik HEMMERIJCKX, Ai Qing and Emile Verhaeren/Ai Qing et Emile Verhaeren, in *Les Cahiers d'Art*, Paris, oktober 2019, p. 102-109
- Rik HEMMERIJCKX, De erotische rêverieën van Emile Verhaeren, in *De Boekenwereld*, 35ste jrg., nr. 3, 2019, p. 22-27
- Rik HEMMERIJCKX, The Musée Emile Verhaeren/Le Musée Verhaeren, in *Les Cahiers d'Art*, Paris, oktober 2019, p. 110-111
- Bert HEYVAERT, Wie zou hier wonen? Het huis in Buitenland waar alles, maar dan ook alles scheef staat. "Leg een knikker op de vloer en ge zijt hem kwijt", in *Het Nieuwsblad*, 24 augustus 2019
- HINGENE, Orde van Hingene brengt expo, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 41, 9 oktober 2019, p. 23
- HINGENE, Mariavaandels in kerk Hingene, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 38, 18 september 2019, p. 4
- HINGENE, De oude beuk [in parkdomein d'Ursel te Hingene], in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 33, 14 augustus 2019, p. 34
- HINGENE, Naakte godinnen en gigantische beesten betoveren De Notelaer, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 27, 3 juli 2019, p. 4
- HINGENE, De Notelaer brengt Heimwee naar de stilte [Annemarie De Groot], in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 21, 22 mei 2019, p. 18

Eddy HUYGHE [Ruisbroek], *Het mirakelmeisje. Roman*, Gent, Uitgeverij Beefcake Publishing, 2019, 286 blz

Eddy HUYGHE, Wandel- en fietsroute "Het Mirakelmeisje", 2019, 9 blz

Marc JACOBS, Sterren op de dansvloer/ Stars on the dance floor, in *Wankel, Catalogus bij de tentoonstelling met werk van Frans L. Van Praet*, Antwerpen, Provinciebestuur, 2019, p. 121-131

KASTEEL D'URSELMAGAZINE, Antwerpen, Provinciebestuur, 16de jrg., nr. 61, februari-maart-april 2020, 16 blz. (Vrijwilligers feesten; Samen werken en samen leven; Winterbal 1795-1815; Een voorraad geluk; Print & Paint; Beeldbank: Het grote salon met het roze behang)

KASTEEL D'URSELMAGAZINE, Antwerpen, Provinciebestuur, 15de jrg., nr. 59, augustus-september-oktober 2019, 16 blz. (Derde keer, laatste keer; Ook voor kinderen; Na het atelier, de 'cuisinier' van Antonine; Slapstick, tragiek en meterslange worsten; Once upon a time; Een potpourri van Europese dansstijlen; Agenda, Beeldbank)

KASTEEL D'URSELMAGAZINE, Antwerpen, Provinciebestuur, 15de jrg., nr. 60, november-december 2019 - januari 2020, 16 blz. (European Roadshow; Het diner van de Rode Beuk; Print & Paint; Agenda; Terug in de spiegelzaal)

KLEIN-BRABANT, Nieuw Jaarboek van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, in *Publideluxe*, Puurs, Drukkerij Baeté, 10de jrg., nr. 41, september 2019, p. 42

KLEIN-BRABANT, Tentoonstellingen om zeker te bezoeken, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 18

Juul LAMBRECHTS wordt 95+, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 25ste jrg., nr. 11, 11 maart 2020, p. 16

LIEZELE, Hoe gaat het met... Fort Liezele? In het Fort gaan erfgoed & natuur hand in hand, in *PSSST*, Gemeentebestuur Puurs-Sint-Amands, juli 2019, p. 6-7

Gunter MAES, Een halve eeuw Natuurpunt Klein-Brabant. Klein-Brabantse afdeling van Natuurpunt wil de mens dicht bij de natuur brengen, in *Publideluxe magazine*, Puurs, Drukkerij Baeté, Jrg. 11, nr. 43, maart 2020, p. 20

Marieke MAEREVOET, *Het klapwieken horen* (dichtbundel), Baasrode, Uitgeverij Punt, 2019

Tjen MAMPAEY, Beeldhouwer Maurice Pelgrims, "de Pelle" overleden, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 33, 14 augustus 2019, p. 8

MARIEKERKE, Voorstelling Passiespel 2.0 2.0, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 25ste jrg., nr. 10, 4 maart 2020, p. 14

MARIEKERKE, Guido Van Doorslaer is nieuw erelid van Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 25, 19 juni 2019, p. 8

J. Gimeno MARTINEZ, De verschillende gezichten van het surrealisme/The

different faces of surrealism, in *Wankel, Catalogus bij de tentoonstelling met werk van Frans L. Van Praet*, Antwerpen, Provinciebestuur, 2019, p. 97-104

MARIEKERKE, Passiespel schuift naar september, in *Het Nieuwsblad*, 22 april 2020

Kristin MATTHYSSEN, Eddy (65) [Huyghe] kruipt in roman in het hoofd van jong vrouwelijk hoofdpersonage: "En ik kom nochtans uit een familie vol mannen", in *Het Nieuwsblad*, 17 september 2019

Kristin MATTHYSSEN, Rupel als symbolische grens tussen verschillende werelden. Ruisbroekenaar Eddy Huyghe debuteert op zijn 65ste met de roman "Het mirakelmeisje"; in *Gazet van Antwerpen*, 22 november 2019

MEDEDELINGEN van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw, *Hingene, Erfgoedhuis De Casteleyn*, nr. 30, juni 2019, 88 blz

Ines MINTEN, De 5 levenslessen van Liebrecht Vanbeckevoort, in *De Standaard*, 31 december 2019/1 januari 2019, blz. D8-D9

Inge MISSCHAERT, De koperplaat van Goetghebuer, in *Kasteel d'Urselmagazine*, nr. 60, november-december 2019-januari 2020, p. 10-12

MMMv, Naakt bij Verhaeren, in *'t Pallieterke*, 16 mei 2019, p. 12

Martine MOENS, Passie 2.0.2.0, in *Kerk en Leven*, 81ste jrg., nr. 3, 15 januari 2020, p. 1

Martine MOENS, Een nieuwe pastoor voor de parochiale zones Bornem-Sint-Amands en Puurs, Een eerste kennismaking met Steven Barberien, in *Kerk en Leven, Bornem & Sint-Amands*, 80ste jrg., nr. 34, 21 augustus 2019, p. 1-2

Veerle MOENS, 'Stilte is het mooiste gezelschap, in *Kasteel d'Urselmagazine*, nr. 61, februari-maart-april 2020, p. 12-13

NIEUWSBRIEF van Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland, februari 2020 (Vakantiegids Scheldeland; La Primavera Pianistica; Uilenwandeling; Les Voyages d'Emile, De zoon van een timmerman; Toerist Welkom: enquête)

NIEUWSBRIEF van Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland, januari 2020. (Schorrenwandeling; Vrijwilligers gezocht; Expo: 150 jaar station; Infodag: groepen; Fietsen langs vlasrootputten; Poëzie als een vulkaan)

NIEUWSBRIEF van Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland, december 2019 (Logiesboek Vlaanderen Vakantieland; Vrijwilligers gezocht; Nascholing regiogids Scheldeland)

NIEUWSBRIEF van Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland, november 2019 (Vrijwilligers gezocht; Streekeigen kerstcadeau; Kerstmagie; Coursus rivi rkenner; Op stap in Ruisbroek; Wijziging openingsuren)

NIEUWSBRIEF van Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland, oktober 2019, (Streekproductenhoekje; Hoog Tij; Expo Sabine Nijs; Sinterklaastrein; Paddenpadwandeling; Vredefeest)

NIEUWSBRIEF van Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland, september 2019 (Nieuw: Opleiding regiogids Scheldeland-Oost, In de kijker: Liberation Route: in het spoor van de bevrijders; Te beleven: Bushcraft voor kinderen/Dansen als een edelman; In 't kort: Uurregeling infokantoor/Paddenstoelen: mythen en sagen)

NIEUWSBRIEF van Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland, augustus 2019 (Nieuw: Scheldeland routeboekje; In de kijker: Kerstmagie; Te beleven: Verhaeren & Sint-Amands/Open Monumentendag; In 't kort: 2de Commandant Rasquintochten/Boekenmarkt Sint-Amands)

NIEUWSBRIEF van Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland, juni 2019 (Fietsvriendelijke logies met begagevervoer; Scheldeland in stoom; Pitkamperen/Kasteelbivak; Zomer van Puurs-Sint-Amands; Militariabeurs Fort Liezele)

NIEUWSBRIEF van Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland, mei 2019 (Welkom, toeristische ambassadeurs; Hoogtij; Vis- en Folklorefestival/Palingfestival; Gluren bij de burens: Smikkeltocht/Kanaalfeesten)

NIEUWSBRIEF van Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland, april 2020 (Een toeristische vraag?; Op pad in eigen gemeente; Een hart voor HoReCa; Om te ontdekken; Reizen in Vlaanderen; Gloednieuwe brochure; Voorzichtig vooruitblikken)

NN, Lena of de kunst van geschiedenis: Lecture de Verhaeren, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 29-34

Emmy NIJSSEN, Nieuw archeologisch onderzoek (2019) aan de Pastoor Huveneersheuvel en de Nattenhaasdonk, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 82-87

OPPUURS, De mooiste plekjes van Oppuurs [volgens Jan Van Gool], in *PSSST*, Gemeentebestuur Puurs-Sint-Amands, juli 2019, p. 4-5

Sandra J. PAUL, *De duistere School*, Sint-Amands, Uitgeverij Hamley Books, 2020, 216 blz

Sandra J. PAUL, *Kwijt*, Sint-Amands, Uitgeverij Hamley Books, 2019, 395 blz

Virginie PLATTEAU, Als de symbolist [Emile Verhaeren] de vrouw bezingt, in *Poëziekrant*, Gent, september 2019, p. 87-88

Danny POLFLIET, *Leven in de brouwerij. Historiek van een biercultuur in Hingene, Wintam, Eikevliet, Klein-Mechelen en Eikse Amer*, *Jaarboek van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, Hingene, 54ste jrg., 2019, 304 blz

Patrick POPPE, Ruisbroekenaar Eddy Huyghe debuteert op zijn 65ste met de roman "Het mirakelmeisje": Mijn geliefde rivier Rupel speelt de hoofdrol", in *Gazet van Antwerpen*, 22 november 2019

Patrick POPPE, Jeugdacteur [Roger Van Hoeck] leest voor goede doel, in *Deze Week*, *De Streekkrant Mechelen-Bornem*, 16 oktober 2019

Patrick POPPE, "Tragische geschiedenis mag nooit vergeten worden", in *Deze Week*, *De Streekkrant Mechelen-Bornem*, 14 augustus 2019, p. 1

Patrick POPPE, Elf Bornemse kunstenaars trekken naar Gordes, in *Deze Week*, *De Streekkrant Mechelen-Bornem*, 10 juli 2019

Patrick POPPE, Guido Van Doorslaer [Mariekerke] erelid van Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland, in *Deze Week*, *De Streekkrant Mechelen-Bornem*, 26 juni 2019, p. 4

Patrick POPPE, Els [Leclercq uit Puurs] en Grete [Flies uit Bornem] maken

boeken voor sterrenkinderen: "Dit is een warme knuffel van een boek, eentje om te koesteren altijd en overal", in *Het Nieuwsblad*, 24 april 2020

David PROOT, Een klokkengeschiedenis van Klein-Brabant, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 17

PSSST, infomagazine Puurs-Sint-Amands, Gemeentebestuur Puurs-Sint-Amands, maart 2020, 28 blz. (De mooiste plekjes van Kalfort; Masterplan Oppuurs-Lippelo-Beekvallei; Scheldelandschap in Sint-Amands krijgt nieuwe invulling; Waarom winkelieren altijd een goed idee is; Handelaars enthousiast over subsidies; Leer je burens kennen met... hoplr; Het leven stopt niet als je een beperking hebt; Zion Van den Meersschaut; BWZ Klein-Brabant viert 50 jaar levenslange zorg en werk; Kunstenaar Mermic verovert de wereld; Dank je wel medewerkers van de bibliotheek; Klaar om te ontspannen in cc Binder?)

PSSST, infomagazine Puurs-Sint-Amands, Gemeentebestuur Puurs-Sint-Amands, januari 2020, 28 blz. (Het mooiste plekje van Puurs; Energiepremies van de gemeente; Samen voor een duurzame gemeente; 160 jaar Baeté; Ook jongeren kiezen nu voor de elektrische fiets; Sociaal verhuurkantoor Optrek al twintig jaar in trek; Dank je wel, dienst Burgerzaken; De tol van alcohol; Marieke Maerevoet schrijft gemeentege-dicht; Leef je uit in cc Binder)

PSSST, infomagazine Puurs-Sint-Amands, Gemeentebestuur Puurs-Sint-Amands, juli 2019, 28 blz. (Pop-ups verrijken het aanbod; Duurzaam ondernemen; Vakantie in eigen land; Applaus voor wielrenner Quinten Dalving; Een schoon jubileumfeest; Spring op je fiets en speel toerist in eigen gemeente)

PSSST, infomagazine Puurs-Sint-Amands, Gemeentebestuur Puurs-Sint-Amands, september 2019, 28 blz. (De leukste plekjes van Lippelo; Sportpark De Schans; Een shoppingparadijs dicht bij huis; Al 20 jaar een vriendschapsband met het Poolse Debica; Inwoners stellen hun hobby voor)

PSSST, infomagazine Puurs-Sint-Amands, Gemeentebestuur Puurs-Sint-Amands, november 2019, 28 blz. (De mooiste plekjes van Ruisbroek [volgens Amina Filali]; Fort Liezele Erfgoed en natuur hand in hand "We mogen fier zijn op ons Fort!"; Eva Cools [Breedonk] ontmoet met langspeelfilm Cleo)

PUURS, Tentoonstelling jonggestorven Ilse D'Hollander, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 25ste jrg., nr. 11, 11 maart 2020, p. 4

PUURS, Canon van Puurs, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 57

PUURS-SINT-AMANDS, Kunstafdelingen beeldende kunsten werken samen, in *Het Nieuwsblad*, 16 oktober 2019

PUURS-SINT-AMANDS, Een wapenschild dat is iets voor de eeuwigheid, in *PSSST*, Gemeentebestuur Puurs-Sint-Amands, Juli 2019, p. 20

PUURS-SINT-AMANDS, Vlaanderen keurt wapen en vlag fusiegemeente Puurs-Sint-Amands goed, in *Reflex*, 23 maart 2019

Pierre RAEMDONCK, Cleo [film van Eva Cools], in *Markant Magazine*, 2019, nr. 3, 1 december 2019, p. 16-17

Johan RASKING, Karel Van Eetvelt maakt zijn oude droom waar. De sup-porter wordt manager, in *De Standaard*, 15 januari 2020

Dirk ROCHTUS, Uitgestoten Vlaamse intellectueel. De worsteling van Filip De Pillecyn met de repressie, in *Filip De Pillecyn Studies XV Jaarboek van het De Pillecyncomité*, Antwerpen, Filip De Pillecyncomité, 2019, p. 181-183

Dirk ROCHTUS, Graalridder van Vlaanderen [Ernest Van der Hallen]; 'Wandelen op heilige bodem'; Boekencorpus als 'spiegel van het eigen lichaam'; Nacht en Morgenrood [Hölderlin], in *ADVN-mededelingen*, Tweede trimester 2019, p. 19; Derdetrimester 2019, p. 19; Vierde trimester 2019, p. 19; Eerste trimester 2020, p. 35

Dirk ROCHTUS, Recensie: Lo van Driel: Duitse passages. Een reis door twee eeuwen Duitsland, in *Doorbraak*, 12 april 2020

Dirk ROCHTUS, Is onze tijd te vergelijken met de jaren '20 en '30 van vorige eeuw?; Oudejaarsrellen: geen enkel extremisme goedpraten!; Liberalen tegen politieke stilstand onder Merkel; Tegenspraak voor 'groen-christendemocratische fantasieën'; Paukenslag in het parlement, Carl Goedeler of de kloppijp op een conservatief; Dambreuk in het Duitse Thüringen; Blamage voor centrum-rechtse partijen; Merkel doet koppen rollen in eigen partij; Duitse christendemocraten in zwaar onweer; 'Merkel is een kannibaal'; Liberale partij kop van Jut in links Duitsland; 1920: nationalisme en 'socialisme' onder één hoed; Alle hens aan dek voor Merkel; De man die zijn volk leerde honger lijden, in *Doorbraak*, 2 januari; 4 januari; 8 januari; 15 januari; 3 februari; 5 februari; 7 februari; 8 februari; 10 februari; 16 februari; 17 februari; 24 februari, 19 maart; 30 maart 2020

Dirk ROCHTUS, Symboolpolitiek in plaats van sociale politiek; Rode ondergang, groene golf; Rode gentleman uit verzetsfamilie: Geef Groenen ervan langs; De aanslag moet er komen, coûte que coûte; Geen liberaal als de anderen; Kapitalisme met een groen gezicht; Conservatief en tegendraads; Draagvlak Turkse oppositie vergroot; Gepeperde rekening voor Duitsland; Nooit meer angst voor de macht; Turkse roots voor Boris Johnson; Geen vlaggenvertoon voor "de man van Stalin"; Liberale dromen van een sterke staat; Extreemlinks schuld aan opmars Afd; De held van Merkel; Klimaatstrijd en "de gewone mensen"; Aan de juiste kant van de geschiedenis; Waarom de Oost-Duitse rechts-nationalisten 'Die Linke' verdringen; 'Tijd voor nieuwe Verlichting'; Komen de jaren '30 terug?; Trots op nationaal erfgoed; Turkije ten oorlog tegen Koerden in Syrië; Erhard Eppler: rode waardenoffensief; Gewelddadige denktiran-nen bedreigen democratie; Zonnekoning in het land van Goethe; Cem Ozdemir: patriot van de Duitse grondwettelijke orde; Wereldwanorde en oorlogsdreiging; Doorbraak presenteert met trots "Hugo in de jungle" van Gaston Durnez.; Dirk Rochtus bracht een hommage aan Hugo De Ridder; Huis vol geesten; Rudi Dutschke, staatsvijand en linkse patriot; Instemming van de burgers gevraagd, in *Doorbraak*, 13 mei; 5 juni; 10 juni; 17 juni; 22 juni; 23 juni; 24 juni; 28 juni; 19 juli; 22 juli; 24 juli; 18 augustus; 28 augustus; 31 augustus; 6 september; 10 september; 13 september; 23 september; 26 september; 28 september; 6 oktober; 8 oktober; 21 oktober; 28 oktober; 30 oktober; 18 november; 19 november; 14 december; 24 december; 26 december; 29 december 2019

Vladimir RONIN, Emile Verhaeren et les Russes: que reste-t-il de nos amours?, in *Revue belge de philologie et d'histoire/Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, Brussel, nr. 69, 2018, p. 1211-1220

RR, Puurs-Sint-Amands, Eva De Roovere geeft voorproefje van nieuw album tijdens huiskamerconcert [te Puurs-Sint-Amands], in *Het Nieuwsblad*, 17 mei 2019

Pascal SAELENS, Karel Daelemans creatieve grafische kunst op aluminium, in *Publideluxe*, Puurs, Drukkerij Baeté, 10de jrg. nr. 41, september 2019, p. 12

Freddy SARTOR, Verlies, gemis, rouw, redding. In de film Cleo [van Eva Cools] worstelt een tiener met zichzelf en de dood van haar ouders, in *Kerk en Leven*, jrg. 80, nr. 48, 27 november 2019, p. 12

SCHULDENIEUWSBRIEF, oktober 2019, Bergen op Zoom, Vlaams-Nederlandse Scheldec commissie (Samen bouwen aan de toekomst van de Schelde; Nieuw leven voor oud overstromingsgebied; 75 jaar vrije doorvaart in de Schelde groots gevierd)

Paul SERVAES, Kurt Van Camp schreef het complete verhaal van "De Zwarte Hand", in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 49, 4 december 2019, p. 11

Paul SERVAES, Geen Verhaeren in historisch citatenboek, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 42, 16 oktober 2019, p. 12

Paul SERVAES, Sandra J. Paul pakt uit met oorlogsverhaal, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 5

Paul SERVAES, De 80 jaarringen van Frans van Praet, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 6

Paul SERVAES, In memoriam Urbain De Smet (1932-2018), in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 19

Paul SERVAES, Nieuwe dichtbundel voor 95-jarige Reninca uit Puurs, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 20

Paul SERVAES, Filip De Pillecyns "Blauwbaard" nu ook in het Frans, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 41

Paul SERVAES, Rik Hemmerijckx tien jaar conservator van Verhaerenmuseum te Sint-Amands, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 42

Paul SERVAES, Joseph Roth en Stefan Zweig: tijdgenoot en/of vriend van Emile Verhaeren, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 56

Paul SERVAES, Proeve van Klein-Brabantse bibliografie (deel 16), in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 65-74

Paul SERVAES, In memoriam Raymond en André Van Assche, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 74

Paul SERVAES, Opnieuw dichtbundel van Verhaeren in het Nederlands, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 27, 3 juli 2019, p. 40

Paul SERVAES, Uniek werk van Jan Cox in bezit van het Emile Verhaerenmuseum, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 26, 26 juni 2019, p. 29

Paul SERVAES, Emile Verhaeren blijft actueel, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 47, 20 november 2019, p. 2

SINT-AMANDS, Marieke Maerevoet schrijft gemeentegedicht, in *PSSST*, januari 2020, p. 20-21

SINT-AMANDS, Une exposition au musée Verhaeren: Les Voyages d'Emile, in *Le Carnet et les Instants*, 25 februari 2020

SINT-AMANDS, Oproep: aankoop L'Incendiaire-Een financieel steuntje voor het Emile Verhaerenmuseum, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 25ste jrg., nr. 7, 12 februari 2020, p. 12

SINT-AMANDS, Heverstam zoekt materiaal, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 25ste jrg., nr. 3, 15 januari 2020, p. 6

SINT-AMANDS, Une lecture bilingue de Verhaeren, in *Le Carnet et les Instants*, 24 november 2019

SINT-AMANDS, Exposition "Emile Verhaeren & Saint-Amand", in *Le Carnet et les Instants*, *Le Blog des Lettres belges francophones*, 5 september 2019

SINT-AMANDS, Belle Chair/Heerlijk Lijf, Emile Verhaerenmuseum, in *100% Expo*, Antwerpen, Prospekta, nr. 27, juni-augustus 2019, p. 49

SINT-AMANDS, Exposition "Michael Bastow Belle Chair" in *Le Carnet et les Instants*, 11 mei 2019

Jeroen STRUYS, Eva Cools: Dora Maar 'Untitled (hand-schell)', in *De Standaard*, 28/29 maart 2020, p. C3

SVS/JB, Vier gemeenten richten erfgoedcel Rivier&Land op. Inwoners kunnen via een postkaart erfgoed mee in kaart brengen, in *De Standaard*, 15 januari 2020, p. 29

Filip TIELENS, Studio 100 heeft het naar zijn zin in Puurs. Pop-uptheater wordt (misschien) permanent, in *De Standaard*, 1 april 2020, p. D4

Johan TOURNE, Steun voor chronisch zieken en hun mantelzorgers, in *Mediaplanet*, september 2019

Jos VANACHTER, Van Broedersschool tot Sjabi [te Puurs], in *Kerk en Leven Bornem & Sint-Amands*, 80ste jrg., nr. 36, 4 september 2019, p.1-2

André VAN ASSCHE en Willy MEERSMAN, Er was eens, bijna 500 jaar geleden... Lambrecht van den Bryaerde, een van de illustere bewoners van het Hof Schemelbert te Liezele, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 58-64

Kurt VAN CAMP, Verhalen uit WO II, Het verzet van De Zwarte Hand, Een fataal avontuur, Antwerpen, Standaard Uitgeverij/Dauidsfonds, 256 blz

Kurt VAN CAMP, Fort Liezele Erfgoed en natuur hand in hand "We mogen trots zijn op ons Fort!", in *PSSST Infomagazine Puurs-Sint-Amands*, november 2019, p. 6-7

Guido VAN DEN BOGAERT, Provinciale kunstcollectie. Eerste gedeputeerde Luk Lemmens over de provinciale kunstcollectie en het nieuwe provinciegebouw [en expo Frans Van Praet], in *100% Expo*, Antwerpen, Prospekta-centrum voor kunstcommunicatie, nr. 29, december 2019-februari 2020, p. 17-20

Stefan VAN DEN BOSSCHE, *De Schelde Een literaire biografie*, Antwerpen/Amsterdam, Houtekiet, 2019, 397 blz

Dirk VAN DER LINDEN, Nomen est omen (Reninca), in *'t Pallieterke*, 11 juli 2019

Geert VAN DER SPEETEN, Vrijbuitersplek aan de Schelde [Vissershuisje in Weert van Bernd Lohaus], in *De Standaard*, 13/14 juli 2019, p. C2-C3

François VAN GEHUCHTEN, *De Boerenkrijg in de Nederlanden. Liever de kogel of de guillotine*, Antwerpen, Uitgeverij Patmos, 2019, 446 blz.

Shari VAN GOETHEM [Bornem], *Een man begraaft een boom. Gedichten*, Antwerpen, Uitgeverij Vrijdag, 2016, 64 blz

Shari VAN GOETHEM [Bornem], *Tere Stengels. Gedichten*, Antwerpen, Uitgeverij Vrijdag, 2019, 96 blz

Roger VAN HOECK over reizen en schrijven, in *Rondom Klein-Brabant*, 16 oktober 2019

Wim VAN HOEYMISSEN, Passie 2.0 2.0 "Nieuwsgierigheid toeschouwers wordt voortdurend geprikkeld" in *Publideluxe magazine*, Puurs, Drukkerij Baeté, jrg. 11, nr. 43, maart 2020, p. 28-29

Wim VAN HOEYMISSEN, De Molensteen (vervolgverhaal), in *Publideluxe magazine*, Puurs, Drukkerij Baeté, jrg. 11, nr. 43, maart 2020, p. 36

Wim VAN HOEYMISSEN, Philip Boël toont Les Voyages d'Emile, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 25ste jrg., nr. 10, 4 maart 2020, p. 12

Wim VAN HOEYMISSEN, Sint-Amands, Enthousiasme én bedenkingen bij masterplan "Echo's van de Schelde", in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 25ste jrg., nr. 5, 29 januari 2020, p. 16

Wim VAN HOEYMISSEN, Puurs: Marktbezoekers krijgen gemeentegedicht cadeau, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 25ste jrg., nr. 6, 5 februari 2020, p. 2

Wim VAN HOEYMISSEN, Puurs, Twaalf kunstenaars nemen openbare ruimte in, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 25ste jrg., nr. 1, 1 januari 2020, p. 4

Wim VAN HOEYMISSEN, 'Echo's van de Schelde' is ambitieus plan voor Verhaerendorp, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 51, 18 december 2019, p. 4

Wim VAN HOEYMISSEN, 'Leven in de brouwerij' beschrijft drie eeuwen biercultuur, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 51, 18 december 2019, p. 4

Wim VAN HOEYMISSEN, CC Binder stelt hedendaags Belgisch glas tentoon, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 39, 25 september

2019, p. 24

Wim VAN HOEYMISSEN, Liebrecht Vanbeckevoort betovert Sint-Stefaanskerk, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 39, 25 september 2019, p. 24

Wim VAN HOEYMISSEN, A fortiori, in *Publideluxe*, Puurs, Drukkerij Baeté, 10de jrg., nr. 41, september 2019, p. 44-45 (vervolgverhaal)

Wim VAN HOEYMISSEN, Geschiedenis: 100 Jaar Broedersschool, in *Publideluxe*, Puurs, Drukkerij Baeté, 10de jrg., nr. 41, september 2019, p. 3-4

Wim VAN HOEYMISSEN, "Verhaeren en Sint-Amants" toont unieke brieven en schilderijen, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 37, 11 september 2019, p. 4

Wim VAN HOEYMISSEN, Joanne en Luna stellen nieuw boek voor, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 37, 11 september 2019, p. 54

Wim VAN HOEYMISSEN, 'Dit toont hoe Sint-Amants opnieuw kan worden', in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 33, 14 augustus 2019, p. 26

Wim VAN HOEYMISSEN, Kunstwerk "Le Vide" siert voortaan Leipark [in Ruisbroek], in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 25, 19 juni 2019, p. 36

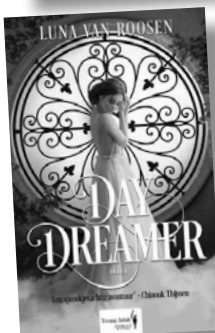
Wim VAN HOEYMISSEN, "Heerlijk Lijf" toont vrouwelijke schoonheid in woord en beeld, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 22, 29 mei 2019, p. 18

Jooris VAN HULLE, Recensie: Emile Verhaeren, Belle Chair/Heerlijk Lijf. Vertaald door Patrick Lateur, in *Kunsttijdschrift Vlaanderen*, 11 september 2019

Corona-jager Marc VAN RANST [Bornem] Een dag in zijn spoor: "Ik maak me geen illusies, de guillotine staat al klaar" in *De Standaard* weekblad, 7 maart 2020, p. 11-15

Marc VAN RANST en Geert BOECKAERT, Illustraties: Sebastiaan VAN DONINCK, *Meesterlijke microben. Alles over nuttige bacteriën en gemene virussen*, Tielt, Uitgeverij Lannoo, 2020, 42 blz

Luna VAN ROOSEN (pseudoniem van Luna Biesemans- Sint-Amants), *Day Dreamer Deel 1*, Sint-Amants, Hamleybooks, 2019, 265 blz

Koen VAN SYNGHEL, Als een camera op het landschap [over Wijn domein Valke Vleug te Liezele], in *De Standaard*, 6 april 2020, p. D4

Emile VERHAEREN, *Les Tendresses premières/Prille Liefdes*, Vertaling: Stefaan VAN DEN BREMT, Leuven, Uitgeverij P, 2019, 64 blz. (Met een voorwoord van de vertaler)

Emile VERHAEREN, Belle Chair/Heerlijk Lijf, Vertaling/Traduction: Patrick LATEUR Aquarellen/aquarelles Michael BOSTOW, Sint-Amants/Leuven, Emile Verhaerenmuseum/Uitgeverij P, 2019, 64 blz

Emile VERHAEREN, Belle Chair/Heerlijk Lijf, Vertaling: Patrick LATEUR, aquarellen Michael BASTOW, bibliofiele editie, Antwerpen, De Vrienden van De Zwarte Panter, 2019.

Hendrik VOS en Rob HEIRBAUT, *Europa in woelig water*, Leuven, Davidsfonds, 256 blz.

WABS, Bornem: Scheldepolders krijgen 70 hectare groen bij. Natuurpunt is blij met de beslissing, maar maakt toch kanttekening, in *Het Nieuwsblad*, 1 februari 2020

WANKEL *Catalogus bij de tentoonstelling WANKEL met werk van Frans L. Van Praet*, Antwerpen, Provinciebestuur, 2019, 144 blz

Jos WINCKELMANS, In Memoriam. Lippelo verloor twee heemkundigen in enkele dagen [Willy Meersman en Jos Bogaerts] in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 15-16

Jos WINCKELMANS en Gert VAN KERCKHOVEN, 50 jaar Kadee en Dodentocht, De eerste stappen van een 100 km.-lange wandeltocht, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 22-27

WINTAM, Peter [Van den Eynde] maakt fraaie clip voor Scaldislied [van Paul Ielegems], in *Rondom Klein-Brabant*, 29 mei 2018. (zie ook *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 30, juni 2019, p. 41)

WINTAM, Afscheid van Sint-Margaretakerk, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 24ste jrg., nr. 27, 3 juli 2019, p. 6

Tom YSEBAERT, De Schelde leeft weer: Proper water; Operatie zuivering deed open riool weer ademen. Van Gouy tot Vlissingen. Het gaat de fint weer voor de wind, in *De Standaard*, 31 juli 2019, p. 8-9

Tom YSEBAERT, De Schelde leeft weer. "Maak van de Scheldevallei een Nationaal Park" [Tom Wezenbeek uit Sint-Amants], In *De Standaard*, 3-4 augustus 2019, p. 12-13

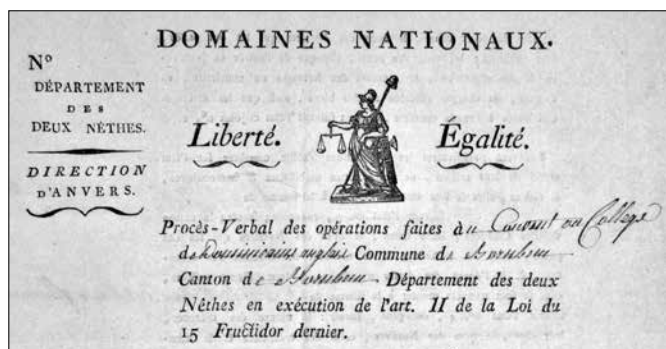
Wie zijn of haar recente publicaties wenst opgenomen te zien in deze Proeve van Klein-Brabantse bibliografie wordt verzocht alle gegevens erover te bezorgen aan de samensteller, Paul Servaes, Puursesteenweg 82B2, te 2880 Bornem of via paul.servaes@telenet.be

Ongewenst bezoek in het Engels Klooster

Benny Croket

Door de afkondiging op 1 september 1796 van de Wet op de afschaffing van de kloosters in de negen bij Frankrijk aangesloten departementen kwam in de volgende weken abrupt een einde aan het kloosterleven in de 'Belgische' gewesten. De achterliggende gedachte was dat het afleggen van geloften strijdig was met de Rechten van de Mens en de Burger. Bovendien stelden de Nationale Domeinen commissarissen aan die de kloosters zouden bezoeken om inventarissen op te stellen van zowel onroerende als specifieke roerende goederen en ook om zich te informeren over de inkomsten en nog openstaande schulden. Tegelijk gingen de aanwezige kloosterlingen geregistreerd worden. Deze kloosterlingen konden een eenmalig pensioen krijgen in de vorm van 'bons' waarmee ze binnen het jaar goederen van de Nationale Domeinen konden kopen. Voor kloosterlingen-priesters kwam dit op een bedrag van 15.000 francs, voor lekenbroeders 5.000 francs. Na de eventuele ontvangst van de 'bons' moesten ze binnen de 20 dagen als burger de gebouwen verlaten, met enkel meeneming van hun persoonlijk bezit. De gebouwen en gronden werden vervolgens aangeslagen door de Nationale Domeinen om openbaar verkocht te worden.¹

Uitzondering werd echter gemaakt voor die kloosters waar hoofdzakelijk aan onderwijs of ziekenzorg werd gedaan. Het Engels Klooster in Bornem viel dus in principe onder de uitzondering op de wet omdat in het bijhorende college middelbaar onderwijs werd gegeven aan internen. Trouwens, het klooster was bij de bevolking beter gekend als het Engels College. Toch zal dit door de overheid in twijfel getrokken worden en zullen de kloosterlingen zelf moeten bewijzen dat hun college een onderwijsinstelling is.

Aanvang van het proces-verbaal van commissarissen Drumery en Hamiau (RAA, fonds Provinciearchief, Reeks A, 93/27)

Op 30 november 1796 bieden zich twee commissarissen van de Nationale Domeinen aan, Drumery en Hamiau, die de volgende dagen inventarissen en lijsten betreffende het Engels Klooster zullen opstellen. De volgende dag is het eerste wat ze doen de aanwezige kloosterlingen identificeren. Op een voorgedrukt formulier vullen ze de namen en voornamen in, hun leeftijd, hun hoedanigheid als kloosterling, hun geboorteplaats en datum van hun professie — maar we zien dat vooral de einddatum van hun noviciaat werd opgegeven of de dag van hun aflegging van de voorlopige geloften. De kloosterlingen weigeren het document te ondertekenen, zeg-

gend dat ze een onderwijsinstelling zijn en dat ze bij de directie van de Nationale Domeinen een bezwaarschrift in die zin hebben ingediend. De overste van de Engelse dominicanen in Bornem is op dat moment Thomas Wilson. Bij hem verblijven nog drie priesters: Vincent Bowyer, Antoine Angier en de Amerikaan Dominique Fenwick. Hyacinthe Haime wordt nog als onderdiaken genoteerd. De vier lekenbroeders zijn buiten de Hollander Dominique Hieninck mensen van hier: Philippe Bommaert, afkomstig van Dendermonde, Pierre Ruttens van Hoegaarden en de in Enghien geboren Louis Van Damme.² Overste Wilson, Fenwick en Angier zullen na 1800 naar Amerika emigreren.

(Foto J. Winkelmans)

De tweede lijst die wordt ingevuld is een staat van de onroerende goederen met vermelding van de pachter, of er een geschreven pachtcontract bestaat en sinds wanneer ze verhuurd werden en voor hoeveel. Ook dit document ondertekenen de kloosterlingen niet. Tien items worden vermeld waarvan het eerste het klooster met college omvat met de tuin en een bos voor in totaal 8 bunder. Dan zijn er nog 7 bouwlanden en 2 weiden en bos. Als pachters, alle uit Bornem, worden opgegeven: Jacques Vleminckx, François Siebus (Siebens), J. De Wachter, J. Van Wesemael, Judocus Mouremans, P. De Wilder, Van Brempt, J. Seghers en H. De Sager. Bij elk item wordt als pachtaanvang 8 januari 1789 opgegeven.

Op document nummer 3, staat van de uitstaande schulden, wordt niets ingevuld omdat overste Wilson verklaart dat er geen dergelijke zijn. De passieve schulden echter lopen op tot 14.330 gulden, welke gespecificeerd worden in staat nummer 4. Enige zijn enorm hoog, bijvoorbeeld moet er aan P. De Cock nog 8.970 gulden betaald worden voor de levering van vlees en de Bornemse molenaar Guillaume Vergaelen, die niet zo ver van het klooster op de nieuwe Stenen Molen van graaf de Marnix maalt, heeft ook nog 2.073 gulden tegoed. Andere crediteuren zijn de Oppuurse timmerman De Decker, metselaar Pierre Jean Meeus uit Puurs, de Bornemse brouwer Brijs, graanleverancier De Roeck en een zekere Carpentier voor diverse zaken. Ook voor de levering van melk, boter, kalk en kolen en het

Onze Lieve Vrouw met de
H. Dominicus en St. Catharina van Siëna

werk van een linnen-bleekster zijn er nog openstaande rekeningen. Bovendien zijn er jaarlijkse renten te betalen, twee aan een zekere Wellens uit Antwerpen en één van 240 gulden aan Van Straten in Brussel.

Uiteindelijk beginnen ze aan de inventaris van roerende goederen, die op 2 december 1796 door de commissarissen wordt ondertekend, weer-

om niet door de kloosterlingen. Wel blijft overste Wilson bij hen tijdens hun werk. Die inventaris is niet zo volledig als dat we zouden wensen. Letterlijk staat in artikel 2 van de Wet op de afschaffing van de kloosters: *'un état et description sommaire de l'argenterie des églises et chapelles, effets de la sacristie, bibliothèques, livres, manuscrits, médailles et tableaux'*. Eigenlijk de zaken die zouden kunnen verdwijnen. Biechtstoelen of altaren of ander meubilair komen bijgevolg niet aan bod.

Christus in aanwezigheid van de farizeër Nicodemus

Beginnen doen ze in de kerk, waar ze in het tabernakel van het hoofdaltaar een kleine zilveren ciborie vinden en op het altaar twee kleine koperen kandelaars. Ook het orgel wordt opgenomen. Vervolgens nemen ze een kijkje in de sacristie en sommen de kazuïfels en het andere linnen op. Een klein klokje – bedoelden ze hier een carillon of eerder een altaarbel – welk ze eerst vergeten te noteren waren, wordt toegevoegd aan de lijst. In de bibliotheek hebben ze veel meer werk. Boek per boek zien ze na om ze volgens onderwerp in te delen. Ze maken een onderscheid tussen heiligenlevens, theologische werken, kerkgeschiedenis, omstreden boeken (controverses), de klassieken, mengelwerk, profane geschiedenis, kunst en wetenschappen, canons en concilies en Engelstalige en Franstalige godvruchtige boeken. Denkelijk waren de andere boeken in het Latijn.

Alles opgeteld 2.794 boeken. Bij het onderdeel schilderijen beschrijven ze zeer beknopt vier doeken. Een is de voorstelling van de H. Maagd met het Kindje Jezus, een tweede de H. Joannes nabij het kruis, op nog een ander is Christus aan het kruis geschilderd en het laatste stelt Christus voor in aanwezigheid van de farizeër Nicodemus.

Qua akten en registers is niet veel meer te vinden. De meeste zijn in de zomer van 1794 meegenomen bij de vlucht van een aantal Engelse dominicanen vanuit Bornem naar Engeland. Uiteindelijk wordt het proces-verbaal van hun uitgebreid bezoek door de commissarissen ondertekend op 2 december 1796.

De kloosterlingen zijn bezorgd door die ongewenste Franse bemoeienis, vrezen dat ze toch zullen uitgedreven worden al blijven ze argumenteren dat hun college een buitenlandse instelling is en dat er onderwijs wordt gegeven. Bovendien stellen ze dat ze geen kloosterleven meer leiden. Op 26 december worden hun argumenten van tafel geveegd en enkele dagen later besluit Leveque, commissaris van het Directoire Exécutif van het departement der Twee-Neten, dat de wet moet uitgevoerd worden op het Engels Klooster in Bornem. Daarop komt Drumery terug naar Bornem en biedt de kloosterlingen de 'bons' aan, waarop ze niet weten welke houding aan te nemen, omdat de mening van de paus over het wel of niet aanvaarden van de 'bons' nog niet gekend was. Nog geen twee weken later krijgen ze weerom bezoek van een commissaris die nakijkt of er niets verdwenen is en deze stelt een bijkomende inventaris op van alle nagelvaste voorwerpen en meubelen, lambriseringen, biechtstoelen, enzovoort.³

Op 14 maart 1797 beveelt een commissaris dat ze het klooster moeten verlaten, wat ze dan ook doen mits aanneming van de 'bons'. Nog geen maand later worden in Antwerpen de gebouwen te koop aangeboden. Via een stroman en dankzij hun 'bons' kopen de Engelse dominicanen, die zich niet als kloosterlingen maar als burgers gedragen, het klooster terug. Opnieuw proberen ze het college te herstarten, wat hen deels lukt. Ze zullen dit nog enkele jaren trekken, maar het was niet meer zoals het in de jaren tachtig van de 18de eeuw was geweest. Was het toen een college met nationale vermaardheid, dan werd het nu slechts een onderwijsinstelling met regionale uitstraling. Haar doodstrijd duurde tot het merendeel van de leerkrachten op missie trok naar Amerika en de resterende kloosterling het niet meer kon bolwerken. Bovendien liepen de kosten qua onderhoud te hoog op. Uiteindelijk viel de beslissing ermee op te houden. In 1825 trok de laatste Engelse dominicaan de deur achter zich dicht. De orde verhuurde nog een tijdje de gebouwen aan een particulier die er een kostschool begon, maar verkoop aan een makelaar bleek de enig overblijvende optie.

Noten

¹ De documenten, die in 3-voud werden opgemaakt, zijn te vinden in RAA, provinciearchief Reeks A, 93/27. Zie voor het onderwerp ook: VAN DONINCK, B., *Het voormalig Engelsch Klooster te Bornem*, (heruitgave VHKB), Bornem 1986, van p. 324 tot en met p. 340 en SUYKENS, A., *Franse Revolutie en Boerenkrijg in Klein-Brabant*, (heruitgave VHKB), Bornem 1998, van p. 69 tot en met p. 81

² Van Doninck noteert tussen haken bij de geboorteplaats Enghien Hingene, wat zou kunnen omdat door Franstaligen Hingene meermaals werd vertaald naar Enghien. Als leeftijd wordt 42 jaar opgegeven, wat het geboortjaar van Van Damme situeert circa 1754. Nu is er in Hingene geen enkele Louis of Ludovicus Van Damme geboren rond dat jaar, terwijl in 1751 in Enghien wel een Louis Vandamme gedoopt wordt.

³ Suykens vermeldt dit gegeven, maar deze inventaris hebben we spijtig genoeg niet teruggevonden.

Kurt van Camp schreef het complete verhaal van “De Zwarte Hand”

Paul Servaes

Het verzet tegen de Duitse bezetter in de Tweede Wereldoorlog heeft in Klein-Brabant en de Rupelstreek niet moeten wachten op de TV-reeks “Kinderen van het verzet” om ruimere bekendheid te krijgen. Al in 1945 stelde Staf Vivys uit Tisselt, na zijn terugkeer uit de Duitse concentratiekampen, zijn tragische belevenissen te boek onder de titel “Onder Duitschen knoet”. Veertig jaar later verscheen een tweede, uitgebreide versie bij uitgeverij De Cuyper te Dendermonde.

In 1993 publiceerde uitgeverij Epo te Berchem-Antwerpen “De Zwarte Hand. Het verzet tegen de Nazi’s in Klein-Brabant en de Rupelstreek” van de hand van Tjen Mampaey uit Sint-Amands. In 2018 verscheen bij dezelfde uitgever eveneens een tweede, uitgebreide versie. Mampaey putte voor zijn boek grotendeels uit de belevenissen en getuigenissen van Luc De Geyter uit Kalfort.

Sinds augustus 2019 is er nu het lijvige boek “Het verzet van De Zwarte Hand. Een fataal avontuur” van Kurt Van Camp in de reeks “Verhalen uit WO II” gepubliceerd bij Davidsfonds/Standaard Uitgeverij te Antwerpen. Het vertelt op een vlotte manier, objectief en zonder franjes het complete verhaal van “De Zwarte Hand”. Voor het eerst wordt aan de hand van de getuigenissen en andere bronnen een echt volledig naslagwerk samengesteld over deze verzetsbeweging. De auteur, die Germaanse filologie studeerde aan de Universiteit Antwerpen en communicatiewetenschappen aan de Universiteit Gent, is afkomstig uit Boom maar woont nu te Ruisbroek. Van kindsbeen af was hij geboeid door de oorlogsgebeurtenissen en de lokale geschiedenis. Hij is ook voorzitter van de vzw Memorial Museum te Liezele. Als gepassioneerd onderzoeker verdiepte hij zich in de tragische geschiedenis van de verzetsgroep “De Zwarte Hand”.

Begonnen als een spannende poging om de Duitse bezetter en zijn plaatselijke medewerkers, de collaborateurs, uit te dagen en te intimideren groeide “De Zwarte Hand” uit tot een echte verzetsbeweging. Eerst schetst Van Camp de ontstaansredenen van de groep in de zomer van 1940. De maatregelen van de Duitse bezetter en de toenemende sympathie bij vele streekgenoten voor de Nieuwe Orde en het Vlaams Nationaal Verbond (VNV), bezorgde aan de andere zijde veel frustraties bij heel wat jongeren. Van Camp komt hierbij tot de toch enigszins onthutsende conclusie: “De kiem van het verzet van De Zwarte Hand was niet een reactie tegen de Duitse bezetter maar wel tegen de collaboratie van het VNV” (blz. 21).

Een bekende figuur te Tisselt was koster Marcel De Mol. Vanaf de beginjaren flamingant en een vurig aanhanger van het VNV kon hij zich vrij vlug niet langer vinden in de koerswending die leidde tot de hechte banden van het VNV met de Duitse bezetter. Ontgoocheld zegde hij zijn lidmaatschap op en besloot het “verraad” van zijn partij aan de kaak te stellen. Niet onmiddellijk maar alleszins na de oorlog en daarom besloot hij een lijst aan te leggen van Duitsgezinde landgenoten. Op deze wijze wou hij het vaderland grote diensten bewijzen. Dat was een werk dat hij niet alleen aankon en hij zocht dus medestanders. Zijn vriend Staf Vivys, pas 17 jaar, kon vlug overtuigd worden om mee te doen. Andere jongeren volgden, allemaal twintig jaar of jonger.

Met een groep uit Puurs kwam het nadien tot samenwerking en het hoofdkwartier van de inmiddels tot een echte georganiseerde verzetsbeweging werd naar Puurs verplaatst en kreeg onderdak in de schuur van Louis Hofmans aan de Robert Verbelenstraat. De productie van sluikblaadjes die de laakbare daden van de Duitse bezetter en de collaborerende landgenoten aan de kaak moest stellen, bleef te Tisselt. In de politicus en bierbrouwer Gustaaf Baeckelmans werd een sponsor gevonden. Een heuse stichtingsvergadering volgde na enkele weken en voor de naam viel de keuze op “De Zwarte Hand”, naar een geheim Servisch genootschap Crna Ruka, dat zwarte hand betekende. Hoewel de keuze niet door iedereen werd geapprecieerd, dreef Marcel De Mol zijn voorstel door. Hij zou ook instaan voor de coördinatie, zijn broer Remy werd algemeen leider. Louis Hofmans zou het wapenarsenaal beheren. Emiel De Cat werd schatbewaarder en Jan Maris wapendeskundige. De verdeling van de sluikbladen kwam bij Albert en Robert De Bondt. Joris Van Lent werd secretaris. In het najaar van 1940 ontstond te Sint-Amands een verzetsgroep rond Leo Schoof en in het voorjaar van 1941 kwam het tot een samensmelting met “De Zwarte Hand”. Later volgde de Rupelstreek met Edmond Maes als leider. Sluikers, verfacties en spionage met gebruik van geheime radiozenders waren de voornaamste activiteiten. Een spectaculaire radio-uitzending op 21 juli 1941 met een opruiende toespraak van Albert De Bondt onder de neus van de Duitsers leidde tot respect van de lokale bevolking voor de verzetsgroep. Ook het ledigen van een brandstoftank op het Duitse vliegveld te Hingene kon de groep als sabotagedaad op haar palmares zetten.

Kurt Van Camp heeft al die kleinschalige acties nauwgezet beschreven en hierbij de conclusie gemaakt dat ze ongetwijfeld de machtige vijand in het harnas hebben gejaagd. Hij zal ze niet opschroeven, maar de jeugdige overmoed van de leden van de groep aanhalen om aan te tonen hoe ze uiteindelijk tegen de lamp liepen nadat de eerste arrestaties van enkele leden slechts enigen bleken te verontrusten. Andere arrestaties volgden. De auteur heeft het lijstje zorgvuldig ingevuld. Bijna dertig leden waren begin oktober 1941 opgesloten, maar meer dan tachtig leden nog op vrije voeten. Een gecoördineerde arrestatiegolf op 27 oktober 1941 bracht daarin verandering. “De Zwarte Hand” kreeg de genadeslag. Aan de hand van de

ontdekte aansluitingsformulieren werden ze allemaal gevat en eerst in het Fort van Breendonk opgesloten, om via Antwerpen en Vorst uiteindelijk in Duitsland terecht te komen. Per kampplaats heeft Kurt Van Camp telkens een lijst gemaakt van de gevangenen en de straf ingevuld die hen werd gegeven. 109 van hen werden opgesloten in gevangenissen of kampen en voor meer dan 70 kwam de bevrijding helaas te laat. Zij overleefden het niet.

De auteur gaat niets uit de weg en stelt ook de vraag naar een mogelijk verraad van binnenuit of van buitenaf. Niemand zal het ooit weten. Ook het lot van de collaborateurs en de Duitsgezinden wordt even aangeraakt, evenals de problemen van de teruggekeerden om het normale leven weer op te nemen. In een goed geformuleerd besluit stelt Van Camp dat onvoorzichtigheid en onderschatting van de Duitse daadkracht als oorzaak kan worden verondersteld voor het fatale einde van "De Zwarte Hand". Dit

tragische verhaal van een fataal avontuur eindigt met een ontroerende en vredelievende boodschap die van de leden van "De Zwarte Hand" zelf komt: "Vergeten kunnen we niet, maar met haat kun je niet leven".

KURT VAN CAMP

Het verzet van De Zwarte Hand

Een fataal avontuur

Davidfonds/Standaard Uitgeverij nv

Antwerpen

224 blz.

Schrijvers van en over Klein Brabant: Van idee tot begin realisatie

Jos De Wit

De Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant bezit een uitgebreide Bibliotheek. Goed vijf jaar geleden startte de inventarisatie van alle boeken, tijdschriften, enz. Computerprogramma's werden geschreven met als model wat gebruikt werd bij het inventariseren van de Bornemse abdijbibliotheek.

Eigen aan het karakter van een heemkundige kring is dat er geen onderscheid gemaakt werd tussen fictie en non-fictie. Besloten werd beide genres onder te brengen in afzonderlijke kasten. Dit zou het opzoeken van boeken, publicaties, tijdschriften enz. moeten vergemakkelijken. Bovendien heeft de inhoud van het genre 'non-fictie' weinig direct verband met het genre 'fictie'.

Bij de groep 'fictie' worden volgende literaire genres aangehouden: poëzie, romans en novellen, essays, journalistiek werk, vertalingen, biografie en bibliografie, liedteksten en toneel. In deze groep is de auteur de zoekterm. Voor de groep 'non-fictie' echter wordt vooral gezocht op basis van onderwerpen/thema's. Bij wat nu al fysisch aanwezig is in de bestaande bibliotheek van de Heemkundige Kring is het echter niet altijd evident op het eerste gezicht het onderscheid te zien tussen fictie en non-fictie. Een andere kwestie is welke auteur kan beschouwd worden als behorend tot "Klein-Brabant"? Ook dit blijkt moeilijker dan gedacht. Voorlopig werden volgende criteria weerhouden: er ofwel geboren of er gewoond hebben en er gestorven zijn. Maar we ondervinden dat die criteria niet als definitief kunnen aanzien worden. Bovendien wordt ook fictie over Klein-Brabant van auteurs die er echter nooit verbleven hebben meegenomen.

Hoever staan we nu?

- Bij aanvang werden ongeveer 100 titels 'fictie' ingevoerd en ondergebracht in afzonderlijke rekken (rek 14 is de voorlopige verzamelnaam). Er moeten nu nog enkele verbeteringen gedaan worden om het raadplegen van de databank te vereenvoudigen.
- Alle titels in de bibliotheek van de Heemkundige Kring worden nage-

keken tot welke groep ze behoren. Dit wordt een intensieve opdracht, waarbij mogelijks advies van derden nodig is bij twijfelgevallen.

- Die titels worden dan in de databank toegevoegd.
- Ook recente schenkingen worden ingevoerd.
- Verder worden titels gezocht die tot de omschrijving "Schrijvers van en over Klein-Brabant" behoren. Hiervoor worden volgende bibliografieën gebruikt:

* *Literair profiel van Klein-Brabant*: welke de periode van circa 1900 tot 1970 dekt

* *De Schelde, een literaire Biografie*: vervolledigt voorgaande periode tot 2019

* *Bio- en bibliografie Filip de Pillecyn*

* De reeks 'Proeve van Klein-Brabantse bibliografie', verschenen in de *Mededelingen van VHKB*

* De digitale databanken van DBNL en de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience

Elk van deze bronnen bevat een behoorlijk groot aantal verwijzingen naar titels/auteurs. Via verschillende pistes gaan we dan op zoek naar de beschikbaarheid en waar mogelijk verwerving (eventueel in langdurige bruikleen) van deze titels/auteurs die beantwoorden aan voornoemde criteria. Alle suggesties om dit onderzoek te verbreden en te vergemakkelijken zijn welkom.

- invoeren van nieuwe titels die ons via aankoop, schenking enz. te beurt vallen.

Eens de invoering ver gevorderd is, worden deze publicaties raadpleegbaar in Erfgoedhuis De Casteleyn te Hingene.

200 jaar over verharde weg Mechelen-Dendermonde

Jos Winckelmans

Ferrariskaart uit 1778 met de kronkelende 'Grand Chemin de Dendermonde à Malines' (©KBR)

Klein-Brabant uit zijn isolement halen

Wanneer in juni 1815 Napoleon definitief verslagen werd te Waterloo, oordeelden de coalitielanden het nodig een bufferstaat te vormen om de expansiedrang van Frankrijk ongedaan te maken. Om dit doel te bereiken werden de Republiek van de Verenigde Nederlanden en de Belgische gewesten, de voormalige Zuidelijke Nederlanden, samengevoegd tot één Koninkrijk der Nederlanden. Aan het hoofd kwam de ambitieuze Willem van Oranje-Nassau, die van zijn koninkrijk een Europese staat van belang wou maken. Onder zijn bewind ontstond de 'Société Generale' en kreeg de industrie een sterke stimulans. Zo genoot de katoennijverheid economische hoogtepunten dankzij haar nieuw afzetgebied in Nederlands-Indië. De universiteit van Leuven heropende en in Gent en Luik kwamen nieuwe universiteiten. Het bezorgde Willem I de onvoorwaardelijke steun van de elite uit industrie, handel en onderwijs.

De koning ijverde voor een betere infrastructuur van wegen en kanalen. Tijdens zijn ambtstermijn liet hij honderden kilometers kanalen graven en ook aan de gebrekkige wegeninfrastructuur wou hij iets doen. Zo was Klein-Brabant een quasi geïsoleerd stukje in een uithoek van de provincie Antwerpen. Ondanks zijn centrale ligging in de driehoek Gent-Antwerpen-Brussel had het geen enkele degelijke verbindingsweg met één van deze steden. Er bestond wel een 'Grand Chemin de Dendermonde à Malines', zoals zij op de Villaretkaart (1748) en op de Ferrariskaart (1778) was genoemd, die het zuiden van Klein-Brabant doorsneed. Het was echter een aaneenschakeling van onverharde wegsels met hier en daar een dorpskom waar het plaatselijk bestuur een kasseiverharding had voorzien.

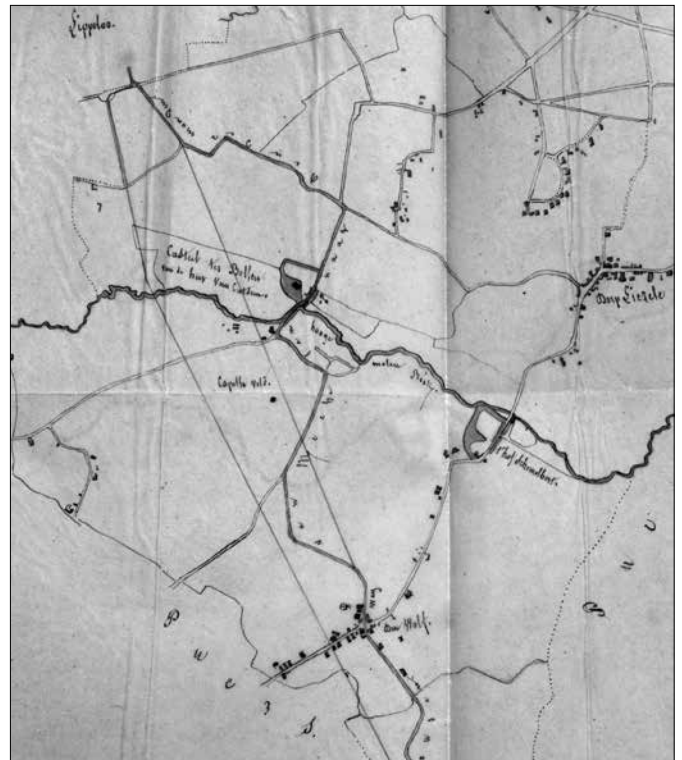
In 1817 richtte onderintendant Gustave Van Velsen¹ uit Mechelen een schrijven aan de gouverneur van de provincie Antwerpen, baron De Ke-verberg de Kesel. Er moest eindelijk eens werk worden gemaakt om de afgelegen dorpen in het arrondissement een betere verbinding te bezorgen met de administratieve hoofdplaats Mechelen.

Vijf jaar later was het dossier met plans en een gedetailleerd bestek klaar. Het werk werd opgedeeld in drie tracés. Het eerste liep van Mechelen tot Willebroek. De weg zou beginnen aan de Gentse poort te Mechelen, dan over een bestaande onverharde weg tot aan het sas van de Leuvense vaart en zo naar Heffen. Eens Heffen voorbij ging het richting Blaasveld om in Willebroek het kanaal over te steken en op de Willebroekse markt uit te

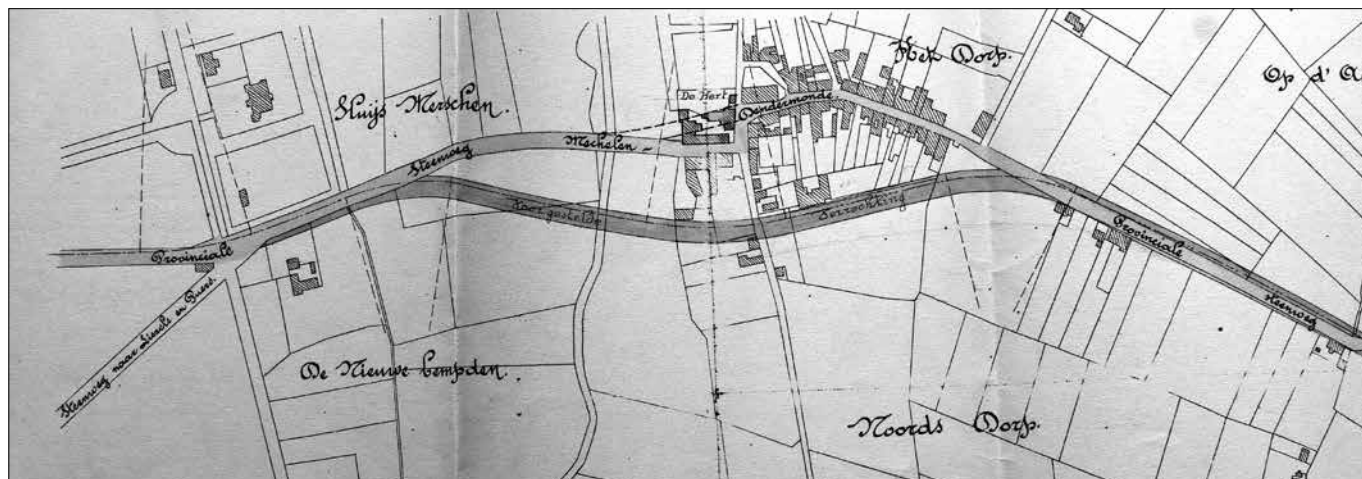
komen. Dit deel diende klaar te zijn tegen 1 november 1823.

Het tweede tracé vanuit Willebroek liep tot aan de kerk van Lippelo, vertrekkende langs de Peperstraat tot op het gehucht De Rijweg, naar De Wolf en dan langs de molenweg in het Busschersveld en vervolgens voorbij het kasteel Ter Bollen, het Fellershof² en zo naar het Hof ten Dam te Lippelo. Hier werd aangesloten op het verharde gedeelte naar de dorpskom. Voor dit gedeelte kreeg de aannemer twee jaar de tijd tot 1 november 1825.

Het sluitstuk bestreek het gedeelte van Lippelo tot de grensscheiding met Oost-Vlaanderen, nabij de kapel tussen Sint-Amands en Buggenhout, te bereiken langs de Larendries en Smissen met 1 november 1826 als einddatum.

Voorstel uit 1825 voor een nieuwe verbinding tussen de Wolf en Lippelo. Om budgettaire redenen werd gekozen voor het oud tracé langs het Hof ter Bollen. Enkele decennia later kwam er een nieuwe verbinding: de combinatie van twee voorstellen. (RAA, PAA.001)

Wijzigingsplan van circa 1910 met het tracé door brouwerij 'De Hert' en later bijgewerkt met aansluiting ter hoogte van de Maldersesteenweg (RAA PAA.001)

Het bestek werd tot in het kleinste detail berekend door ingenieur Van de Velde. Hoe precies kan men afleiden uit volgende berekeningen. Een man werkte tien uur per dag en kreeg als loon 75 cent. Van hem werd verwacht dat hij in ruil elf kubieke ellen uitgroef, omgerekend ongeveer 7,5 m³. Voor de man die instond voor het klaarleggen van de bedding had hij berekend dat deze 35 m³ grond per dag moest nivelleren.

De kasseien werden per 1.000 stuks en per schip aangevoerd uit Quenast. Een wagen met twee paarden en voerman zou die dan per 333 stuks tot op de werf brengen en kreeg hiervoor 6 gulden. De totale kosten berekend door ingenieur Van de Velde bedroegen 131.247 gulden, rekening gehouden met de al bestrate delen. De provincie Oost-Vlaanderen had op haar beurt al 21.247 gulden voorzien voor haar deel tussen de Oude-Briel en Dendermonde.

Op de daaropvolgende aanbesteding schreven zes aannemers in, waaronder één, Cornelis Baggerman, uit het Nederlandse Werkendam in Noord-Brabant. Hij zou de klus klaren voor 115.000 gulden, de helft minder dan de duurste. Op 26 september 1823 werden de officiële documenten getekend en bekrachtigd door koning Willem I.

De uitvoering zou geen makkelijke klus worden, omwille van de uiterst natte winter die vele wegen en velden blank had gezet. Aannemer Baggerman begon met veel moed aan zijn opdracht, maar vrij vlug botste hij op de addertjes onder het gras en werd duidelijk dat hij zijn offerteprijs veel te laag had gesteld. Om te beginnen moest hij al op zoek naar een tijdelijke woonst omdat hij verplicht in de buurt van de werken moest verblijven. In Blaasveld vond hij een woning. Het tweede probleem waren de ingenieurs van Waterstaat, die de werken opvolgden. Zij bleven onverzettelijk vasthouden aan hun ideeën en vooropgestelde plannen. Zo kwam er kritiek van de aanliggende bewoners over de waterpassing van de weg, zoals te Willebroek waar enkele burgers de ingenieurs opmerkzaam maakten dat die bewuste strook in 1818 nog onder water had gestaan. Na contact met burgemeester Janssens werd een hoorzitting met de omwonenden georganiseerd. Uiteindelijk waren ze het niet met elkaar eens met als resultaat dat de oorspronkelijke waterpassing bleef, maar men wel twee weken verder was. Voorts werd er nog veel tijd verloren door burgers die bijkomende werken vroegen, voornamelijk voor de afwatering van hun eigendom, werken die op zich niet zo veel voorstelden, maar waarvoor de

aannemer steeds de toestemming nodig had van de ingenieurs. De druppel was het feit dat de straatstenen uit Lessen, Geldenaken of Quenast dienden te komen, terwijl de aannemer een voorkeur had voor kasseien uit de groeve van Atrée bij Ath. Met een smeekbrief aan de provincieraadsleden d.d. 14 januari 1824 hoopte Baggerman genoegdoening te krijgen, maar ook in deze kwestie trok hij aan het kortste eind, omdat de herkomst van de stenen vastlag in het bestek. Baggerman wou uiteindelijk of een schadevergoeding of een heraanbesteding. Het werd dit laatste.

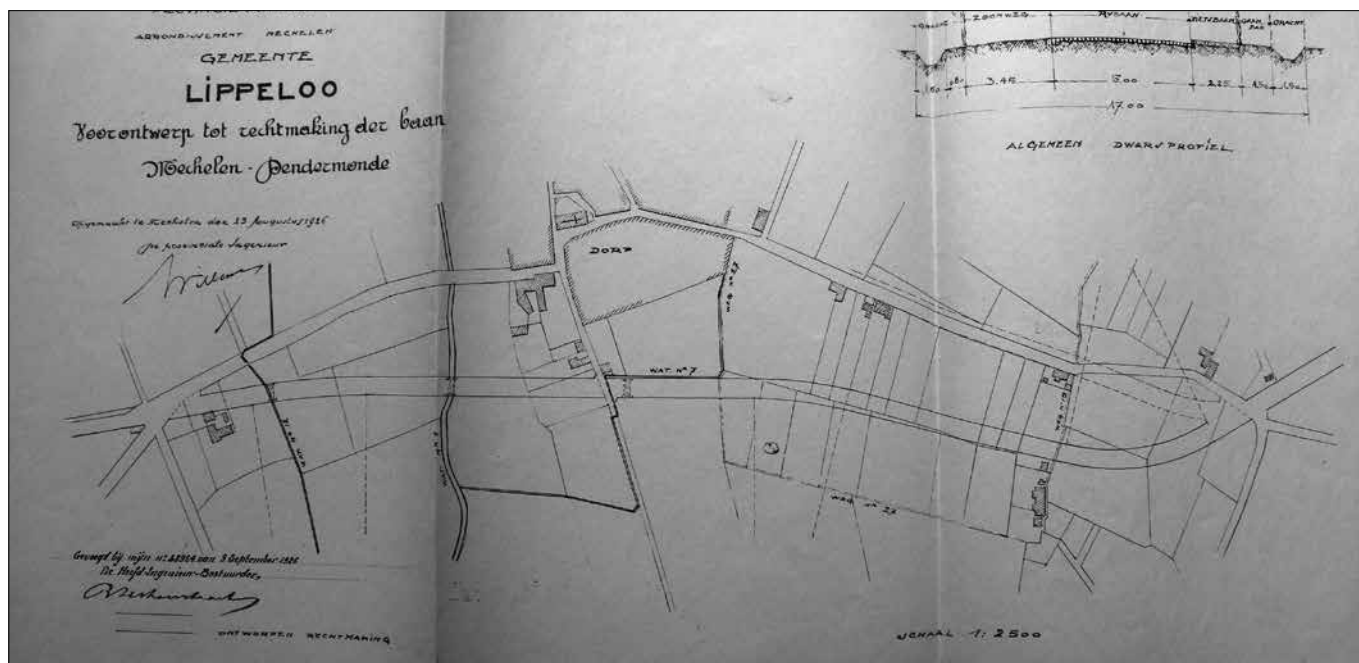
Op 17 augustus 1825 kwam de tweede aanbesteding van de werken en ditmaal was het de Weduwe Van Enschodt met 138.000 gulden die het laken naar zich toe trok. Zij moest wel nog een overeenkomst treffen met Baggerman in verband met de vergoeding voor de gedane werken. Als compromis werd deze mee ingeschakeld bij de werken. Er werden nieuwe einddatums vastgelegd: 1 november 1826 voor het gedeelte van Mechelen tot Willebroek, 1 november 1827 voor het deel Willebroek tot Lippelo en 1 november 1828 voor het laatste deel tot de grens met Oost-Vlaanderen.

Wij vonden in de officiële dossiers geen vermelding of de werken bijtijds klaar waren, wel vermeldt kroniekschrijver Judocus De Keyser in zijn dagboek dat Lippelo-Dorp bestraat was op 29 mei 1829. Het Dorp werd bijna volledig met nieuwe 'keien' aangelegd en een aantal bewoners had 's nachts de oude 'uitgeschoten keien' naar het eigen erf gevoerd. De aannemer had deze echter gepland om te gebruiken voor de afwateringswerken, zodat de dieven de gestolen kasseien dienden terug te brengen. De gemeenteraad, met onder meer Judocus De Keyser, nam het op voor zijn burgers omdat ook zij dachten dat de bestaande 'keien' door hen waren bekostigd en dus eigendom van de gemeente waren.

Maar klaar was het werk nog niet. In april 1829 werden de werken uitgeschreven voor de bouw van 14 bruggen op het traject. Aannemer Cornelis Rijdsma haalde het werk binnen voor 9.968 gulden.

Tolbarelen: de gebruiker betaalt

Alle gemeenten die nut zouden hebben van deze nieuwe verbinding moesten opcentiemen betalen aan de provincie voor de aanleg van de weg. Wat betreft Klein-Brabant werd enkel Mariekerke vrijgesteld, denkkelijk omdat

Het uiteindelijke wijzigingsplan van 1926 (RAA PAA.001)

het een te arme bevolking had en te weinig belastingen opbracht. Voor het dagelijkse toezicht en kleine onderhoudswerken werden een aantal kantonniers aangesteld. Voor de betaling van dezen werden vijf tolbarelen geplaatst. Eén bij het kruispunt met de weg naar Leest en verder nog in Blaasveld, op het gehucht de Rijweg, in Lippelo en aan de grens met Oost-Vlaanderen.

Einde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden

Uiteindelijk kwam de weg Mechelen-Dendermonde pas in 1830 klaar. Met andere woorden, er werd aan gewerkt gedurende bijna het ganse bewind van Willem I. De koning wou zijn koninkrijk eentalig Nederlands maken, maar dat bleek een misrekening want zelfs de Vlaamse burgerij sprak liever Frans dan 'Hollands' en ook de Franstalige Brusselaars, de elite, de adel en de Waalse gewesten keerden zich tegen hem. Reken daarbij de ontevredenheid bij de landelijke bevolking door tal van belastingen, o.a. deze op het graanmalen. In de geschiedenis werd het Hollands tijdvak omschreven als 'het verloren koninkrijk', voor Klein-Brabant was het allicht geen verloren tijdvak.

Eerste Wereldoorlog redt erfgoed

Door de opkomst van de auto rond 1900 moest de weg Mechelen-Dendermonde op tal van plaatsen worden aangepast, zowel voor het drukker gebruik als voor de moeilijke doorgang. De weg kende één echte flessenhals, de Z-bocht aan de kerk van Lippelo. Net voor de Eerste Wereldoorlog bestonden plannen om de weg recht te trekken, dwars door de site van brouwerij de Hert, één der oudste en belangrijkste gebouwen van het dorp. Na de oorlog had men een andere kijk op de historische waarde van gebouwen en werd een nieuw tracé voorgesteld en uiteindelijk kwam er in 1926 nog een aangepaste versie.

Gedurende de volgende jaren werd de weg beetje bij beetje aangepast aan de opkomende verkeersdruk. Zo werden in de jaren zestig de eerste echte moderniseringswerken uitgevoerd: het asfalteren. De hobbelige kas-seien werden door een gespecialiseerde firma deskundig van een laagje asfalt voorzien.

Noten

- ¹ Gustave Van Velsen (°Mechelen 1783-1836) was stadssecretaris te Mechelen tijdens de Franse bezetting, onder het Hollands bewind werd hij onderintendant van het arrondissement Mechelen. In 1820 huwde hij met Françoise Diercxens, de dochter van Nicolas Jacques, bewoner van het Hof ter Zielbeek en burgemeester van Ruisbroek (1808-1818)
- ² Hier wordt denkkelijk het Tollenshof bedoeld, Fellershof is in geen ander geschiedkundig werk terug te vinden.

Patrick Lateur verhaalde “Belle Chair” van Emile Verhaeren

Paul Servaes

Opnieuw is er een dichtbundel van Emile Verhaeren in het Nederlands vertaald en gepubliceerd bij uitgeverij P te Leuven. Het is de bundel “Belle Chair” in 1931 postuum uitgegeven en nu vertaald onder de titel “Heerlijk Lijf”. De vertaling is van de hand van de Vlaamse dichter Patrick Lateur, die als classicus al Homeros uit het Grieks vertaalde en nu werkt aan Aischylos.

De bundel “Belle Chair” van Verhaeren is een buitenbeentje in het oeuvre van de dichter. Met zijn sensuele en lijfelijke gedichten, die het vrouwelijk naakt ophemelen, verwijzen zij niet direct naar bekende thema's in het werk van Verhaeren. In zijn liefdesgedichten had Verhaeren het wel over de ware liefde en de huwelijksrouw, maar schuwde de sensualiteit echter niet. Maar deze keer is het toch anders en staat de lijfelijke voorop en worden sommige versregels geaccentueerd door de in niets aan de verbeelding overlatende aquarellen van de Britse kunstenaar Michael Bastow die als illustraties bij het werk worden afgedrukt. Veel explicieter doet hij het dan Verhaeren door in elk aquarel de vagina te tonen of te suggereren. Ze groeien uit tot een ‘intense tango’ waarin de kunstenaar en de dichter elkaar hebben gevonden, zoals de tekst op de achterflap het zo duidelijk omschrijft.

Enige duiding bij de elf gedichten levert ons conservator Rik Hemmerijckx in zijn verhelderend nawoord. Verhaeren heeft nog kort voor zijn dood de gedichten, nieuwe en ook vroeger verschenen, bijeengebracht voor publicatie. Ze werden nadien door zijn weduwe, Marthe Massin, aan een uitgever toevertrouwd. Hiermee weerlegt de conservator de algemeen verspreide veronderstelling dat zij bezwaar zou geopperd hebben tegen de publicatie van deze erotische gedichten. Het lijkt me een nogal zwak bewijs, wetende hoe preuts Marthe Massin in werkelijkheid toch moet zijn geweest. Ook tegen de sensuele illustraties van Aristide Maillol voor de eerste

uitgave in 1931 bleek ze geen bezwaar te hebben. In 1964 verscheen de bundel opnieuw, nu met illustraties van Volti. In 1967 illustreerde Cara Costea opnieuw de bundel en in 1988 Jacques Hallez. Nu dus Michael Bastow die de bundel liet uitgroeien tot een echt kunstwerk, een echt kleinood zoals het Verhaerenmuseum er nog nooit een publiceerde.

Alle lof gaat naar de realisators van deze bundel, de eerste uitgave ervan in het Nederlands. Hiervoor zorgde Patrick Lateur die als geroutineerd vertaler schitterend zijn taak volbracht, los van het dwingend rijm dat Verhaeren hanteerde, maar wel aansluitend bij de juiste betekenis en met aandacht voor ritme en klank van de zorgvuldig gekozen woorden. Nu in de bundel de Franse originele tekst wordt afgedrukt naast de vertaling is de vergelijking best mogelijk. Al met zijn vroegere vertaling van “De Veerman” van Verhaeren bewees hij ten volle zijn kunnen. Zijn vertaling werd terecht bovenaan het lijstje geplaatst van de vele vertalingen van dit iconisch gedicht dat ongetwijfeld Verhaerens bekendste gedicht is. Lof ook voor de illustrator Michael Bastow die met zijn werk verwijst naar Auguste Rodin, Gustav Klimt en Egon Schiele en nu “Belle Chair/Heerlijk Lijf” voor een ruim publiek toegankelijk maakt, hoewel sommigen de aquarellen als vrouwonvriendelijk zullen bestempelen. Niet zozeer Verhaerens gedichten vormden de inspiratie voor de aquarellen, 28 in totaal, maar waren eerder de aanleiding. Nergens spreekt Verhaeren van de vagina in zijn erotische gedichten, terwijl elk aquarel daar wel naar verwijst.

Van de bundel verscheen bij De Zwarte Panter te Antwerpen een bibliofiele uitgave met een originele aquarel van Michael Bastow en een handgeschreven vertaald gedicht van Patrick Lateur. Het is een echt collectors item.

EMILE VERHAEREN
Belle Chair / Heerlijk Lijf
Vertaling: Patrick Lateur
Illustraties: Michaël Bastow
Uitgeverij P
64 blz.

Last Best Hope

Momenteel, tijdens de lockdown wegens Corona, is de film “Last Best Hope” te zien op youtube. De film gaat over de lotgevallen van de Amerikaanse piloot William D. Grosvenor, die uit zijn neerstortend vliegtuig boven Mariekerke kon ontsnappen en dankzij de lokale bevolking kon onderduiken, maar na zeven maanden toch door de Duitsers gesnapt werd. De film is grotendeels gebaseerd op ons Jaarboek 2002, geschreven door Walter Verstraeten: Vleugels boven Klein-Brabant II. Best te downloaden door op het youtube-kanaal *Last Best Hope (full movie)* in te vullen.

Huizengeschiedenis: een onderzoek en een oproep

Benny Croket

Inleiding en oproep

Weten waar je woont, is de geschiedenis kennen van de straat en de woning waar je je thuis voelt, is nieuwsgierig zijn naar de volgorde van eigenaars en bewoners, naar wie ze waren en hoe ze leefden, naar wie hun burens waren en hoe ze omgingen met hun huis en grond.

Maar naast deze meer persoonlijke interesse zijn er de vele vragen die bij hem of haar, die zich met plaatselijke geschiedenis bezighoudt, opboren. Eerst is er het gegeven dat individuele percelen niet los gekoppeld kunnen worden van de percelen ernaast en zelfs van de gehele omgeving. Want er is in de loop van de eeuwen – en zeker de laatste honderd jaar – gekaveld, terug samengevoegd en herverkaveld, een metertje links erbij, achteraan enkele meters eraf zodat het alles erg complex wordt. Bijgevolg moet het huidige individuele perceel ingebed worden in het geheel.

Een andere vraag voor de heemkundige is of het centrum, het Dorp, altijd gesitueerd was waar het nu is, m.a.w. of er een verschuiving heeft plaats gevonden. Zelfs meer: was er wel zoiets als een centrum? Zou het kunnen – zuiver als hypothese en waarvoor ik Hingene als voorbeeld neem omdat ik daarover het best ben ingelicht – dat de kern van Hingene oorspronkelijk nabij de Dries lag, dit is de buurt van de huidige Oude Poort en het gemeenschapshuis? En speelt de ligging van de kerk sowieso een rol in centrumvorming? Bijna automatisch gaan we ervan uit dat een centrum rond de kerk ligt, dat er oorspronkelijk enkele hofsteden stonden met een

kerkje en dat zich daar rond meerdere gezinnen kwamen vestigen en het centrum bijgevolg in alle richtingen uitbreidde. Maar het kan evengoed zijn dat er al woningen waren waarvan de bewoners naar de kerk van Bornem gingen – een kerk die toch wel heel nabij is – en pas later aan de rand van de aangroeiende woongemeenschap een eigen kerkje oprichtten. Zouden we dit nog kunnen traceren?

Hoe heeft dat centrum zich verder gevormd doorheen de tijd? Bijvoorbeeld: toen de adellijke familie Schetz-d'Ursel hun domein in Hingene kocht en stelselmatig vergrootte en zelfs met de notabelen van het dorp daarover afspraken maakte, dan was dit beperkend voor de ontwikkeling van het centrum in die richting. Wegenis kwam te vervallen en nieuwe werd gecreëerd. En bovendien werden wegtracés aangepast aan de noden van de tijd of het inzicht van de gemeentebesturen. Soms zelfs heel recent. De F. Van Haelenstraat richting Bornem werd in het centrum pas in de jaren '50 van vorige eeuw zodanig verbreed dat huizen of delen ervan onteigend werden. Zodoende heeft die verbreding het straatbeeld enorm gewijzigd. In de C. Van Kerckhovenstraat richting Puurs werd in de jaren '30 zelfs een ganse bocht weggesneden, waardoor dan weer nieuwe bouw kavels gevormd werden.

En dat brengt ons bij de kwestie welke straten een 17de en 18de-eeuwse invulling kregen of eerder bebouwd werden in de 19de en begin 20ste eeuw. Erg lang waren het ruime percelen met een vrijstaande woning en bijgebouwen, een aanliggende hof en soms nog een boomgaard. Vaak gezinsgerelateerd, maar niet altijd, werd op die hof dan een nieuwe woning gebouwd en zo werd er steeds meer en meer verkaveld tot men in het centrum tot een quasi gesloten rij woningen kwam. Maar niet getreurd, want achteraan in de hof was nog plaats genoeg en de zoon of dochter bouwde ook daar een huis. Vandaar komt die soms vreemde ruimtelijke ordening, waarbij het ene huis op enkele meters achter het andere staat en in Hingene valt me dat meermaals op.

De mensen die er woonden, interesseren ons evenzeer. Want misschien is er wel een verschil in sociale gelaagdheid te vinden tussen de ene en de andere straat. Ook de manier van bouwen en de kwaliteit van de woningen zijn daaraan gekoppeld. Dikwijls bleven families in elkaars buurt wonen of hokten ze samen in een woning die opgesplitst werd. En zo kon het gebeuren dat na verloop van tijd die woning in de hof toch een nieuwe eigenaar kreeg vreemd aan de familie en waardoor problemen ontstonden, waarover rechters zich moesten buigen en dat nog altijd voer is voor burenruzies. Een andere vraag is of de bewoners eigenaar waren of huurder. En hoe frequent werden die woningen verkocht en vernieuwd? Mogelijks kunnen we een prijzevolutie merken, zowel qua verkoop als qua huur.

Al die vragen lijken me interessant genoeg om te onderzoeken, in eerste instantie voor het centrum van een dorp, wat later nog kan uitgebreid worden naar specifieke wijkvorming. Mijn focus ligt op Hingene, vooral omdat ik er woon en ook omdat er voldoende archief over aanwezig is.

Hingene-Dorp volgens Ferraris (1778)

Die huizengeschiedenis kan binnen afzienbare tijd verwoord worden tot een heemkundig jaarboek. Het is allemaal nog wat abstract hoe we dit alles gaan invullen, maar omdat het een tijdrovend en erg diepgaand onderzoek is, zoek ik medewerkers voor de centra van de andere Klein-Brabantse gemeenten of gehuchten.

En ik kan je verzekeren, want ikzelf ben er al een tijd mee bezig, eens je verdiept bent in dat onderzoek en je wandelt doorheen dat Dorp en kijkt aandachtig rond, dan ga je begrijpen waarom dat ene huis voor het andere staat, dan zie je hoe dat alles zich ontwikkeld heeft en dan ervaar je de straat, het centrum, de percelen, de woningen op een andere manier als dat je tot nu toe gewend was.

Mijn grootste bezorgdheid is het bewaken van de leesbaarheid. Omdat het allemaal zo technisch is en soms vrij ingewikkeld qua verervingen en dies meer, moet dat op een vlotte manier verwoord worden. De lezer is niet geïnteresseerd in weinig zeggende details als dat de ene nonkel 2/453ste bezit van de naakte eigendom of hoeveel de tante moeten lenen heeft om dat huis te kunnen kopen. Dat kan alleen van pas komen als ze haar lening niet kon terugbetalen en zodoende de woning werd aangeslagen en openbaar verkocht aan een ander persoon. Toch is het de bedoeling om een zo volledig mogelijk dossier per pand samen te stellen met gegevens die zo ver als mogelijk in de tijd teruggaan – liefst tot op het moment dat voor de eerste keer op het perceel gebouwd werd – van waaruit vertrokken wordt om de geschiedenis ervan te schrijven. Bovendien moeten we opletten dat dit dossier niet misbruikt kan worden door derden die met hun buur overhoop liggen over een halve meter grond of een afgesloten paadje. Het is ons enkel om de historische kennis te doen, waarbij we ook aan de privacy van de huidige bewoners moeten denken. En indien we de interesse kunnen wekken van die huidige bewoners, des te beter. Want de meest recente periode is als buitenstaander via documenten het minst te doorgronden en dikwijls bezitten zij nog beeldmateriaal van de laatste decennia.

Er zijn heel veel bronnen te gebruiken om dergelijk dossier te vormen. Kennis over de werking van kadaster, registratie en eventueel hypotheekkantoor is essentieel, maar eens je daarin je weg vindt, moet je de erg efficiënte logica van hun manier van werken erkennen. Ook de gemeentelijke archieven als bevolkingregisters, kiezerslijsten, onderzoeken de commodo et incommodo, bouwdoSSIERS, wegenschouwingen en hun voorgangers in het ancien regime bezorgen ons veel informatie. Dikwijls zijn de archieven van het notariaat de directe bronnen bij uitstek, maar erg arbeidsintensief om door te nemen. Ook parochiearchieven kunnen van pas komen en genealogische repertoria geven ons inzicht over de familiale verbanden. Natuurlijk mogen we zowel de prekadastrale als kadastrale kaarten en plans niet vergeten, of zelfs prenten die het gebied in beeld brengen.

Wie wil helpen, mag me contacteren via ons secretariaat en dan spreken we in groep af om op een avond of namiddag daarover te brainstormen, de bronnen uitgebreider te bespreken en een methodiek voor te stellen. Hieronder twee voorbeelden betreffende Hingene zoals het mogelijk zou kunnen.

Voorbeeld 1: Hingene, C. Van Kerckhovenstraat 32 en 34

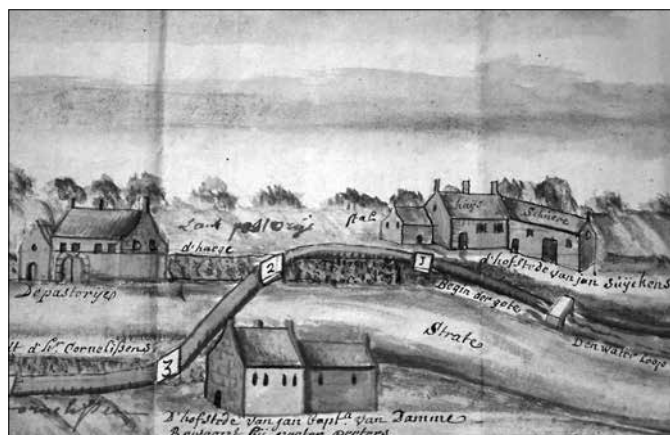
Eind november 1691 ligt 'sieur' Egidius van Damme doodziek in bed. Zijn vrouw is pas vorig jaar overleden en hij vreest dat het nu zijn beurt zal zijn. Daarom nodigt hij de pastoor van Nattenhaasdonk uit om zijn laatste wil te noteren. Hij wil een schenking doen aan de kerk van Nattenhaasdonk, want dat geeft hem de zekerheid dat na zijn dood nog voor hem gebeden zal worden. Immers, tegenover die gift staat dat jaarlijks een jaargetijde moet gezongen worden voor hem en eveneens een voor zijn vrouw met de verplichting dat er dan aan de aanwezige behoeftige parochianen wit brood wordt uitgedeeld. Dit alles in de hoop dat de transitie vagevuurhemel voor hem en zijn vrouw iets vlotter zal verlopen. De schenking betreft bouwland op de Kleine Hingenekouter, ten zuiden van het Dorp: De Spildooren. Zijn dochter Anna, die begijn is, moet nog wel haar akkoord geven en twee dagen later ondertekent ze het testament.¹ Sieur Egidius Van Damme sterft op 4 december.

Situering van De Spildooren in Hingene op een recent kadastraal plan met in de witte omkadering de huidige woningen 32 en 34

De gronden die ze van weldoeners heeft gekregen verpacht de kerkfabriek van Nattenhaasdonk en dus ook De Spildooren. Een tijdlang is de pastoor van Hingene de huurder. Jaarlijks betaalt die Fl 9 voor het gemet (circa 45 are) grond, terwijl de twee jaargetijden en het uitdelen van het brood Fl 6 kosten of een schamele winst van Fl 3. De bomen langs en op het land brengen meer op. Die kan de kerkfabriek verkopen voor Fl 150.² In 1707 krijgt ze de toelating van de aartsbisschop van Mechelen en van de schepenbank van Hingene om de grond over te laten aan een geïnteresseerde tegen een onlosbare cijns³ van Fl 21 per jaar, mits dat de jaargetijden en de uitdeling van het brood ten laste blijven van de kerkfabriek.

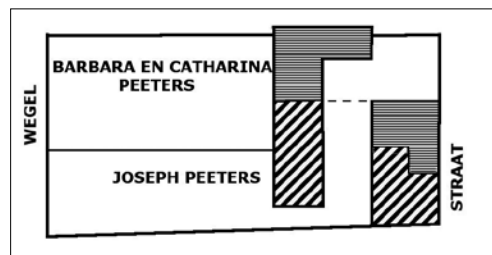
Timmerman Gillis Troch is de gegadigde en hij trekt er een woning op voor hem en zijn vrouw, ongeveer ter hoogte van de huidige huisnummers 32-34 (kadastraal A624). Een lang leven was hem echter niet gegund en hij sterft eind 1717. Zijn vrouw, Catharina Suyckens, hertrouwt nog wel, maar ook zij sterft twee jaar later met achterlating van vier kinderen. De voogden oordelen dat het voor de wezen meer rendabel is te verkopen en met toelating van de schepenbank volgt in maart 1720 een openbare verkoop in "sheerenhuys De Swaene". Opmerkelijk bij de verkoopvoorwaarden is dat er sprake is van het mogen 'wyngaert snijden'. Is dit wingerd of stonden er effectief wijnstokken? Het is smid Guiliam Van Damme die voor Fl 670 De Spildooren kan verwerven. Vanaf nu zal hij als nieuwe eigenaar elk jaar de onlosbare cijns moeten betalen aan de kerkfabriek. En dat doet hij ook. In de jaren '30 van de 18de eeuw zou hij een stenen huis met stallen gebouwd hebben en in de loop van de jaren een groot deel ervan verhuren. Zeker is dat Peeter Peeters er in 1745 woont als huurder van Van Damme en hij betaalt daarvoor Fl 22 per jaar. Na de dood van de oude smid Van Damme wordt zijn zoon Jan Baptista eigenaar van De Spildooren, al wordt er gesteld dat de grond in drie is verdeeld en dat zijn zus Amelberga nog twee jaar mag blijven wonen in dat deel van het huis waarin hun vader verbleef. Bovendien rust er een rente op ten voordele van de armentafel van Hingene. Zijn vader had dus geld geleend en De Spildooren gehypothekeerd.⁴

Peeter Peeters woonde in de hofstede van Jan Baptista van Damme (detail uit de tekening van Frans Van Laeken om reden van het aanleggen van een onderaardse goot richting kasteelwal, 1755) (©Ara, fonds d'Ursel)

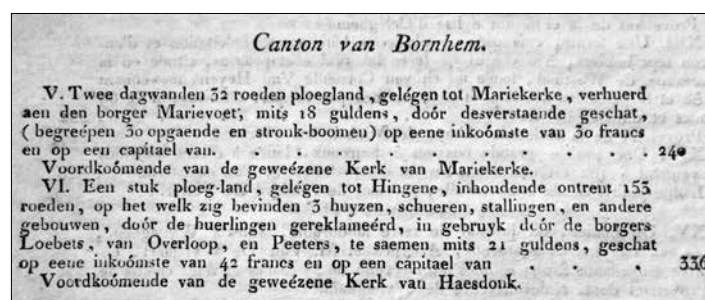
Huurder Peeter Peeters kan in 1770 de woning en een deel van de grond kopen en gaat hiervoor een lening aan.⁵ De kerkfabriek van Nattenhaasdonk ontvangt nu van Peeters en Van Overloop, de koper van het noordelijke perceel, het jaarlijkse tegoed van Fl 21. In de loop van de jaren komen op De Spildooren meerdere woningen te staan. Peeter Peeters sterft

in het voorjaar van 1782 en zes jaar later verkopen zijn weduwe en vier dochters de helft van de woning aan Joseph Peeters, zoon en broer van de verkopers. Dat zuidelijke deel omvat een kamer en ook de helft van de keuken. Er moet dus een binnenmuur gemetseld worden om die keuken te halveren. Het westelijk deel van de keuken is dan voor Joseph Peeters en zijn toekomstige bruid en het deel tegen de straat wordt gebruikt door zijn moeder en zijn nog ongehuwde zusters. De kelder blijft dan weer gemeenschappelijk. Ook de schuur zal gescheiden worden op het midden van de dorsvloer, waarbij Joseph Peeters het zuidelijk deel met de stalling en de beerput koopt. Volgens afspraak moeten beide gezinnen de dorsvloer onderhouden en ieder zal hem overhand gedurende drie dagen kunnen gebruiken. Bovendien zal Joseph Peeters uitweg hebben met paard en kar over de grond van zijn moeder.⁶ Anderhalf jaar daarna laten de weduwe en de erven Peeter Peeters het noordelijk deel van de hofstede over aan de twee ongehuwde zusters Barbara en Catharina Peeters.⁷ Joseph en zijn zusters zullen ieder de helft betalen van hun deel onlosbare cijns aan de kerkfabriek van Nattenhaasdonk.

De situatie in 1789 na de opsplitsing van woning, schuur en hof (eigen tekening volgens interpretatie verkoopakten)

Eind 18de eeuw wordt het merendeel van de kerkelijke goederen door de Franse Nationale Domeinen in beslag genomen om openbaar verkocht te worden. Ook de kerkfabriek van Nattenhaasdonk ontsnapt hieraan niet en zodoende wordt de onlosbare cijns op De Spildooren te koop aangeboden. De verkoopaffiche is eerder verwarrend omdat het erop lijkt of de grond zelf verkocht wordt, waarop drie huizen met schuren en stallen staan, eigendom van Loebets, Van Overloop en Peeters. Met Loebets wordt kuiper Peeter Toebente bedoeld, die op het zuidelijke perceel was komen wonen. Op de tweede zitdag koopt Parijzenaar Pierre Legouz de cijns. Hij is een opkoper en speculant, want diezelfde dag verwerft hij in totaal twaalf artikels, onder andere ook het land in Mariekerke.⁸

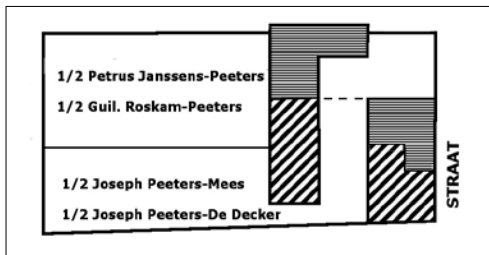

Detail uit verkoopaffiche 162 van de Nationale Domeinen (RAA, J-K/267)

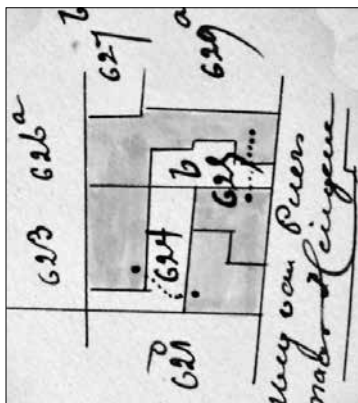
Een jaar later laat Legouz de cijns en tegelijk ook de Mariekerkse grond over aan Isaac Louis Grivel, eveneens iemand uit Parijs. Diens weduwe en kinderen verkopen die goederen in 1822 aan Jan Baptiste Charles Enthaume, een rentenier uit Brussel. Intussen staan al vijf huizen op De Spildooren. In het zuiden dat van kuiper Toebente, in het noorden twee van de familie Van Overloop en konsoorten en centraal de gesplitste eigendom van de familie Peeters. Alle vijf komen tot een financieel akkoord met Enthaume, zodat de jaarlijkse cijns komt te vervallen.⁹ Nog altijd woont

Joseph Peeters in zijn huisdeel, maar Barbara en Catharina Peeters hebben plaats geruimd voor hun zuster Anne Marie Peeters en haar man Petrus Janssens.

De enige dochter ten huize van Janssens-Peeters heeft geluk en krijgt van haar ouders als gift bij haar huwelijk met Guilielmus Roskam de helft van het huis met de helft van het meubilair, huisraad, vee en noem maar op.¹⁰ Het jonge echtpaar komt dan ook inwonen. Later erft het de andere helft. Buurman Joseph Peeters overlijdt in 1832, maar zijn echtgenote blijft in het huis wonen. Toch had hij al de helft van zijn woning en het meubilair verkocht aan hun zoon, ook een Joseph, toen die net getrouwd was met Catharina De Decker en bij hen introk.¹¹

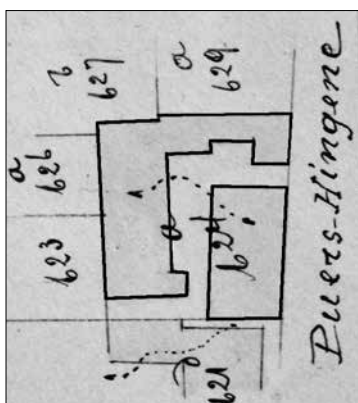

De situatie in 1831

De situatie tot eind 1918

Vleminckx en zijn vrouw Maria Theresia Talboom die er 2.600 fr. voor over hebben.¹²

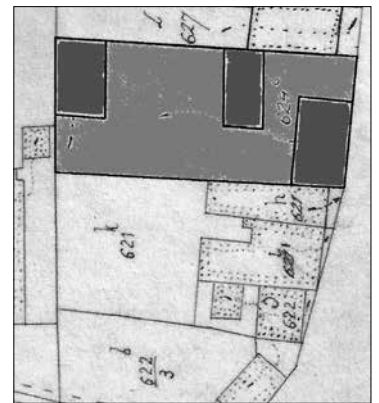

Situatie vanaf 1919

Joannes Edmond Vleminckx sterft in 1947 en uiteindelijk komt het eigendom terecht bij elektricien Jozef Vleminckx-De Bruyn. De schuur en de stallen gaan grotendeels tegen de vlakte en achteraan in de hof wordt een bijgebouw opgetrokken. Ze houden er winkel. Het echtpaar

Vleminckx-De Bruyn zal het later overlaten aan Jan Schokkaert, die het pand verbouwt tot woonhuis met winkel en werkhuis-magazijn.

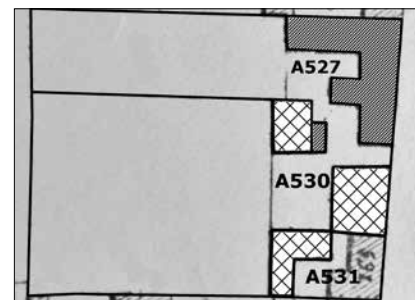
Ondertussen zijn er terug twee woningen van gemaakt.

Situatie 1974

Voorbeeld 2: Hingene, E. Vleminckxstraat 17

Dankzij het chronogram boven de deur is dit huis gemakkelijk te dateren. 'Da paCeM H ChrIste' betekent niet alleen "O Christus, schenk ons de vrede", maar als we de Romeinse cijfers (MDCCI) optellen, komen we tot 1701. Eigenlijk kunnen we dit huis (A527) niet los zien van het aanpalende perceel met de rentmeesterwoning (A530) en zelfs niet van de huidige delicatessenzaak (A531). Dat wordt al duidelijk aan de configuratie van de gebouwen in het blok percelen (1834). Zo komen de breedtes van de achterliggende hovingen niet

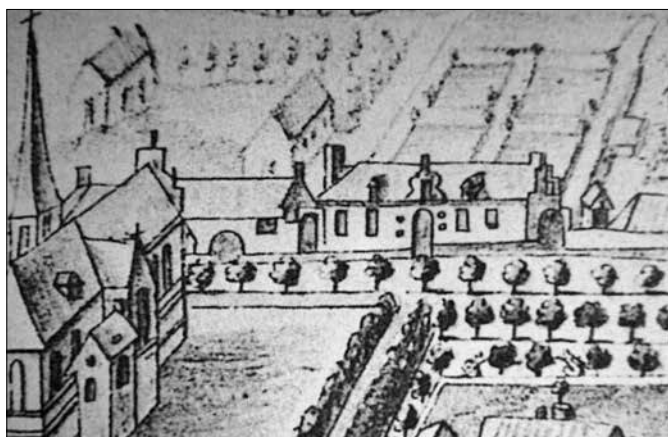
overeen met de breedtes van de woningen en de bijgebouwen van de rentmeesterwoning staan achter de hoofdgebouwen van de burens. Dit kan alleen het gevolg zijn van ingrijpende percelswijzigingen.

In meerdere bronnen wordt geopperd dat in deze woning geestelijken verbleven en dit de pastorie zou zijn geweest tot de Franse revolutie. Dit is niet zo! De pastorie was eind 17de eeuw gebouwd in de huidige C. Van Kerckhovenstraat op de plaats waar nu een dokterspraktijk is. Maar dat wil nog niet zeggen dat de pastoor die pastorie als ideaal voor hem oordeelde. Pastoor Andreas Grootaert zat er immers warmpjes in en kon hem iets beter veroorloven.

Jan Baptista Van Damme, de zoon van de overleden rentmeester van graaf d'Ursel, Peeter Van Damme, en neef van baljuw Maximiliaen Van Damme, was een van de notabelen van Hingene en regelde al eens een en ander voor graaf d'Ursel. Ook met de pastoor deed hij zaken, denkkelijk niet altijd even goed. Want in 1699 schenkt hij een perceel grond van zo'n dagwand groot (circa 33 a) aan pastoor Grootaert. In volgende akten is zelfs sprake van ongeveer een gemet (of circa 45 a). Dat is vrij groot en als we weten

dat in het oosten het perceel begrensd is door de Dorpstraat en in het westen door de Schuttershofwegel wil dat zeggen dat de straatbreedte of 44 m of 59 m was. Vier decennia eerder hadden wijlen zijn vader en zijn oom Maximiliaen het gekregen van hun ouders, baljuw Jan van Damme en Elisabeth Wants, en toen ging het om een half bunder (circa 67 a).

De aanpalenden zijn in het noorden griffier Toebent, in het zuiden baljuw Maximiliaen Van Damme en in het westen het schuttershof van de Sint-Sebastiaensgilde. Van Damme schenkt dat perceel niet zomaar weg. Enerzijds vallen hierdoor alle andere aanspraken tussen beiden weg – denk-lijk had hij bij de pastoor schulden – en verkrijgt Van Damme dat de grond belast wordt met twee gezongen jaargetijden, een voor zijn moeder Marie L'Angelé en het tweede voor wijlen zijn echtgenote Isabella Scheppers.¹⁵ Bovendien gaat Jan Baptista Van Damme in de pastorijs wonen, waarvoor hij huurgeld betaalt aan pastoor Grootaert. De pastoor laat een mooie woning bouwen op zijn gekregen stuk grond, schuins over de kerkdeur en recht tegenover de toegangsweg tot het kasteeldomein. Dat er af en toe geestelijken bij de pastoor zullen verbleven hebben is geloofwaardig, omdat de paters stationarissen – kapucijnen uit Mechelen – op feestda- gen en tijdens bepaalde kerkelijke periodes kwamen preken en de biecht afnemen in Hingene.

Het huis van pastoor Grootaert in 1716 volgens een tekening van Guilielmus De Bruyn

Pastoor Grootaert komt ongelukkig aan zijn einde als hij in de kasteel- wal verdrinkt. Zijn erfgenamen verkopen begin 1713 het goed, beschre- ven als een schoon huis met erf en boomgaard. De prijs is navenant en voor fl. 1.940 worden Peeter (H)Amelinckx en Cathelyne Boye eigenaar, een bedrag dat ze deels in rente omzetten ten voordele van de erven Grootaert.¹⁶ Of Amelinckx en zijn vrouw er wonen is niet duidelijk, want we zien dat hun zoon Joseph (H)Amelinckx en zijn vrouw Cornelia Kieckens de hofstede huren. Vader en moeder Amelinckx laten vier jaar later het goed zelfs over aan hun zoon. Wel mogen de ouders, als ze dat wensen, enkele kamers gebruiken of een woning bouwen achteraan in de hof en een deel van de boomgaard gebruiken.¹⁷ Deze Joseph Amelinckx wordt rentmees- ter van hertog d'Ursel en is stadhouder van het leenhof. Het huis "Da Pacem Christe" is dus als rentmeesterhuis een voorloper van het huidige, zijn buur. Het staat echter ook bekend als "Hooghuis" en als afspanning "Den Hertogh van Ursel" naar het uithangbord tegen de gevel en waar de leden van schuttersgilde Sint Sebastiaen hun grote dorst komen laven.

Voorjaar 1746 trouwt hun oudste dochter met Franciscus Ferdinandus Van Goethem, die in datzelfde jaar rentmeester van hertog d'Ursel wordt

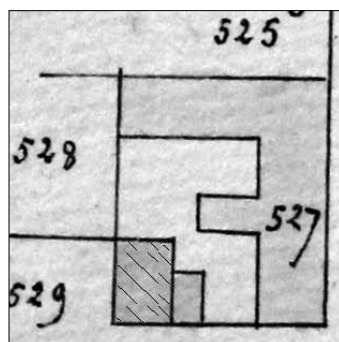
in opvolging van zijn schoonvader. Wanneer die laatste sterft, blijft Van Goethem verder wonen en werken in het huis "Da Pacem Christe", maar vermoedelijk wordt het pas zijn volle eigendom circa 1760, als hij een overeenkomst kan maken met de andere erfgenamen.¹⁸ Van Goethem cumuleert het rentmeesterschap met de functie van griffier van Hingene en met het griffierschap voor de Generale Dykagie. Van hun tien kinderen overleven er slechts vier: Petrus Joannes die priester wordt en een tijdlang onderpastoor is in Bornem, Amelberga die dokter Lyssens huwt en naar Bazel verhuist en Marie Josepha Gislene die ongehuwd in het ouderlijke huis bij haar jongste broer Jan Ferdinand Van Goethem blijft wonen. Deze Jan Ferdinand doet het nog beter dan zijn vader, cumuleert evenzeer een aantal functies vanaf 1787 – zijn vader was eind 1786 overleden en het opvolgingsrecht als rentmeester was al twee jaar daarvoor aan hem toege- zegd – verwerft het huis en erf, waar nu het rentmeesterhuis staat en ver- huist uiteindelijk naar daar.¹⁹ Marie Josepha Gislene blijft wel in "Da Pacem Christe" wonen en samen met haar eerwaarde broer en haar schoonbroer verkopen ze hun delen in de stal, gekend als Gilderije, het washuis en een deel van het erf aan hun broer Jan Ferdinand.²⁰ Dit is de reden van de vreemde configuratie van gebouwen en tuin. Landmeter Vertongen zet deze wijzigingen op plan, maar er zitten wel een aantal voorwaarden aan vast. Zo moet de koper een scheiding plaatsen, hetzij muur of haag en een nieuw washuis bouwen dat ook zijn zuster mag benutten via een deur aan haar kant en die enkel na haar dood mag toe gemetseld worden.

Marie Josepha Gislene Van Goethem blijft ongehuwd en vererft "Da Pacem Christe" aan haar broer Jan Ferdinand, toen burgemeester van Hingene.²¹

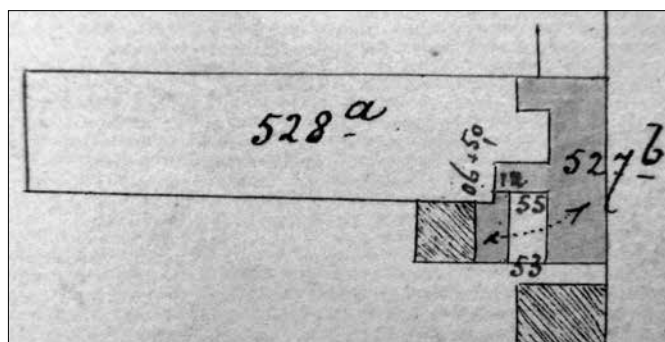
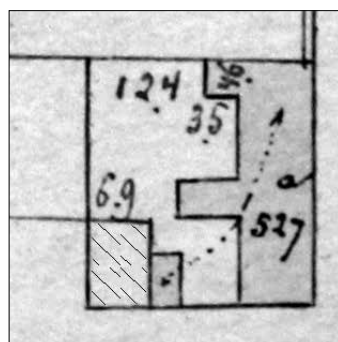
Deze overlijdt echter schie- lijk begin maart 1820 bij het leiden van dringende herstel- lingswerken aan een dijk in Spierenbroek. Zijn echtgenote verblijft in het rentmeesterhuis en hun drie dochters hebben Hingene verlaten. Het huis "Da Pacem Christe" staat dus den- kelijk leeg, tot onderpastoor Joannes Franciscus Van Noyen er in 1827 intrekt. Deze blijft er trouwens wonen tot hij in 1855 sterft. Ondertussen zijn de dochters Van Goethem uit

Zicht op de achterzijde en bijgebouw in 1993 (foto J. Winckelmans)

De aanpassingen geregistreerd door het kadaster in 1870 (©FOD Financiën, Bewaring van het Kadaster Antwerpen)

De aanpassingen geregistreerd door het kadaster in 1872 (©FOD Financiën, Bewaring van het Kadaster Antwerpen)

onverdeeldheid getreden en worden Jeanne Scholastique Van Goethem en haar echtgenoot, de Brusselse advocaat Eduard Paridant, de nieuwe eigenaars.²² Begin 1857 verkopen ze het huis met de remise, de stalling en de hof, nog steeds belast met de twee jaargetijden, voor 7.000 fr. aan zaakwaarnemer Petrus Julianus Thielemans,²³ die het jaar daarop gemeentetontvanger wordt in Hingene en zijn nieuwe eigendom als borg inbrengt.²⁴

Petrus Julianus Thielemans laat in 1869-1870 achteraan een deel afbreken en in 1871-1872 het bijgebouw aanpassen en, veel belangrijker, het woongedeelte verhogen met een verdieping. Denkkelijk wordt tegelijk de voorgevel herbekeken.

Enige maanden voor zijn dood maakt Petrus Julianus Thielemans zijn testament. Hij wil dat zijn inwonende dochter Mathilde sowieso het vruchtgebruik van het huis krijgt. Bovendien legateert hij al zijn delen in betreffend onroerend goed met al de huisraad aan haar en verwacht nog dat de andere erfgenamen, waaronder rentmeester Henri Thielemans en kandi-

daat-notaris Jules Thielemans, hun paarten zullen overlaten aan Mathilde Thielemans.²⁵ Zoon Ferdinand, die dokter is in Ekeren, gaat hiermee niet echt akkoord, maar het is toch uiteindelijk Mathilde Thielemans die er blijft wonen en er ongehuwd sterft in 1943. Later zien we nog dat haar nichtjes Josine en Paula, dochters van Jules, in het huis "Da Pacem Christe" verbleven.²⁶

De contouren van de woning op een recent kadastraal plan

Begin jaren '90 werd het verkocht aan de huidige eigenaar.

Noten

- ¹ GAB, Kerkarchief Nattenhaasdonk-Wintam, ArNaWi_D003_020, fondatie van 2 jaargetijden voor Gillis Van Damme en Joanna Boeykens
- ² GAB, Kerkarchief Nattenhaasdonk-Wintam, ArNaWi_D004_022, kerkrekening over 1698-1699
- ³ Cijns of grondrente is een last die op het specifieke stuk grond rust, jaarlijks te betalen in geld of natura; als die onlosbaar is, wil dat zeggen dat die in principe eeuwigdurend moet betaald worden aan de rechthebbende; vanaf de Franse periode kon die onlosbare cijns wel afgekocht worden tegen 20x het jaarlijkse bedrag
- ⁴ RAA, D056/423, fo. 187verso-190verso: 10 december 1749: openbare verkoop door erven Guiliam Van Damme aan Jan Baptista Van Damme; Van Damme betaalt er fl 400 voor.
- ⁵ De ongehuwde Jan Baptista Van Damme was in 1769 op zijn 80 jaar verongelukt en werd in de kerk begraven
- ⁶ RAA, D056/424, fo. 163verso-164recto: 23 januari 1788: verkoop van de helft van een hofstede door de erven Peeter Peeters aan Joseph Peeters
- ⁷ RAA, D056/424, fo. 183recto-184verso: 8 juni 1789: verkoop van de helft van een hofstede door de erven Peeter Peeters aan Barbara en Catharina Peeters
- ⁸ RAA, Provinciearchief reeks J-K/267: verkoopsaffiche 162 van 14 ventose VIII (5 maart 1800) met toewijzing op 19 ventose VIII (10 maart 1800)
- ⁹ RAA, R02/5104: Notariaat Fr. Erix/Puurs, minuutakten 1823: 30 juni en 14 juli 1823, verkoop te Hingene betreffende A621 tot en met A631
- ¹⁰ RAA, R02/5110: Notariaat Fr. Erix/Puurs, minuutakten 1829: 29 augustus 1829, huwelijkscontract en gift onder levenden van de helft van een huis en roerende goederen
- ¹¹ RAA, R02/5049: Notariaat J. Moens/Puurs, minuutakten 1830: 1 mei 1830, verkoop van de helft van een hofstede en meubilair
- ¹² RAA, R02/15358: Notariaat A. Verbelen/Puurs, minuutakten 1918 2de semester: Akten 11131 en 11188: september/oktober 1918, verkoop van A625b
- ¹³ RAA, R02/15358: Notariaat A. Verbelen/Puurs, minuutakten 1918 2de semester: Akten 11193: 10 oktober 1918, verkoop van A624

- ¹⁴ RAA, R02/12201: Notariaat A. Verbelen/Puurs, minuutakten 1882: Akte 6696, 16 juni 1882, kaveling familie Peeters: RAA, R02/12202: Notariaat A. Verbelen/Puurs, minuutakten 1882: Akte 6735, 14 juli 1882 verhuur voor 9 jaar aan Maria Peeters en Ludovicus Segers
- ¹⁵ RAA, D056/422, fo. 93recto-93verso: 16 maart 1699, gift tussen levenden van Jan Baptista Van Damme aan pastoor Andreas Grootaert
- ¹⁶ RAA, D056/422, fo. 132recto-132verso: 18 januari 1713, openbare verkoop van "Da Pacem Christe" door erven Andreas Grootaert aan Peeter Amelinckx
- ¹⁷ RAA, D056/423, fo. 11recto-11verso: 11 november 1717, verkoop van behuise hofstede "Da Pacem Christe" door Peeter Amelinckx aan Josephus Amelinckx
- ¹⁸ Deze akte hebben we nog niet gevonden maar moet in RAA D056/423 zitten
- ¹⁹ RAA, D056/424, fo. 155verso-156verso: 10 november 1785, wisseling van huis in het Dorp van Hingene tegen gronden door Peeter Van Vracem-Hamelinckx en Joannes Ferdinandus Van Goethem (de vererving gebeurt pas op 30/04/1786); de verkopers mochten er nog gratis blijven wonen tot kerstmis 1786
- ²⁰ RAA, D056/424, fo. 203verso-204verso: 30 januari 1792, verkoop van stal, washuis en erf door de erven Van Goethem aan Jan Ferdinand Van Goethem
- ²¹ RAA, F488/258, erfenisaangiften registratiekantoor Puurs 1819, 9 april 1819: aangifte Marie Joseph Gisline Van Goethem, overleden te Hingene op 29/10/1818
- ²² RAA, F488/174, onderhandse akten registratiekantoor Puurs periode 10/1829-06/1833: onderhandse verdeling van 19 mei 1833 van de goederen Van Goethem-Verdickt
- ²³ RAA, R02/2256: Notariaat E. Slavon/Mechelen, minuutakten 1857: 5 januari 1857, verkoop van huis door Van Goethem-Paridant aan Petrus Julianus Thielemans
- ²⁴ RAA, R02/2256: Notariaat J. B. Verbelen/Puurs, minuutakten 1858: 4 februari 1858, borgstelling door Petrus Julianus Thielemans als gemeentetontvanger van Hingene
- ²⁵ RAA, F017/447: erfenisaangiften registratiekantoor Puurs 1903, aangifte nalatenschap van Petrus Julianus Thielemans, te Hingene overleden op 20/07/1902
- ²⁶ VHKB, Lijst van de kiezers voor het parlement op 13/10/1985, gemeente Bornem, kieswijk 0003 Hingene, stembureau 0032

Ik vraag me af...

Benny Croket

Ik vraag me soms af of op het eerste gezicht onbenullige gebeurtenissen van voor de laatste wereldoorlog een tragische weerslag hebben gehad tijdens die oorlog en ook nog erna, onder de repressie. Speelden vetes tussen families en dorpsgenoten, maar ook ordinaire burenruzies een nefaste rol in botsingen tussen wit en zwart? Werd het machtsvacuüm bij de Bevrijding misbruikt om zonder enige scrupule af te rekenen met apolitieke 'vijanden' onder de dekmantel van goed en kwaad? Heeft dat wederzijds verachten, die onbeheerste onredelijkheid niet het leven, als men al bleef leven, van zowel individuen als families getekend voor lange tijd?

Zo ervaar ik het goed gedocumenteerd en vlot geschreven artikel "1944 - Pieter Lauwers, valselijk beschuldigd van collaboratie" (<http://www.Laurentii.be/1944Repressie.htm> ; 23/10/2019) als een voorbeeld van dergelijke rampzalige onmin. In september 1944 werd de woning van het gezin Lauwers-Muyshondt aan de Kalfortbaan door een menigte geplunderd, de inboedel beschadigd of gestolen en de gezinsleden gemolesteerd. Verdachtmakingen over samenwerking met de Duitsers en geruchten over verklipping van verzetstrijders hadden hiertoe geleid. Maandenlang verdween Pieter Lauwers in de cel en ook zijn echtgenote en kinderen werden enig tijd geïnterneerd in het fort van Breendonk. Pas in 1948 werden die aantijgingen juridisch ontkracht.

Maar er was wel een voorgeschiedenis, waardoor Pieter Lauwers en zijn echtgenote door een aantal burens en dorpelingen niet op handen werd gedragen. De van Oppuurs afkomstige Pieter Lauwers was schoolmeester in de gemeentelijke jongensschool van Kalfort en was tevens verzekeringsagent. Het gezin was dus niet onbemiddeld, wat afgunst kon opwekken. Door zijn collega's werd hij gewaardeerd. Maar bij het inzien van het dossier wordt me duidelijk dat die onderwijswereld sterk aan elkaar hing, als groep naar buiten trad om hun maturiteit te verzekeren. Er werd zelfs een brief aan de procureur des Konings te Mechelen gestuurd door een 25-tal collega's van Lauwers van de Nationale Onderwijzersbond uit de onderwijskring Willebroek-Puurs om in een zaak, waarin Pieter Lauwers in 1926 betrokken partij was, hem vrij te pleiten. Die kwestie was dat Lauwers dagelijks zo'n zestig leerlingen in een volgepropte klas voor zich

had die zich niet altijd gedroegen als dat hij wenste. Het uitdelen van oorvegen was dan een handige hulp om de aandacht scherp te houden. Ook het achtjarig zoontje van de heer Kerremans, dat zich regelmatig vrijpostig gedroeg en niet zorgvuldig had gewerkt, ondervond dat toen de schoolmeester hem aan zijn 'ezels'haar trekkende nog een paar kletsen tegen de kaak toediende. Dat het kind daarna op de achterste bank er voor Piet Snot bijzat, was misschien de figuurlijke druppel. Vader Kerremans kon dit niet appreciëren en toen er geen excuses volgden en de doktersrekening niet werd vergoed, diende deze klacht in voor slagen en verwondingen. Een rechtszaak was het gevolg en tooghangers en roddelantes in het dorp hadden er een goede babbel aan.

Er waren nog andere aspecten die meespeelden, want een hele tijd voor die kastijding had de heer Kerremans zich openlijk negatief uitgelaten over de keuze van een nieuw schoolhoofd in de Kalfortse school met de vraag of die toenmalige onderwijzer, die volgens Kerremans bij de gemeenteraadsleden bedelde om die functie, wel aan zijn "*Vaderlandsche plichten*" had voldaan. De heer Kerremans was toen van oordeel dat de kandidaat die "...nog steeds zijn bloed waagde voor de verlossing van het diepbedroefde vaderland..." had moeten gekozen worden. En zo verzwaarden misnoegdheden uit WO I nog de zaak. Cortebeeck was schoolhoofd geworden, die goed wist dat Kerremans hem had beklad en zodoende nu zijn schoolmeester door dik en dun verdedigde en misschien zelfs aanporde om Kerremans een hak te zetten. Ook schoolinspecteurs Hammenecker en Es vreesden bijbedoelingen van de aanklager. En ook de schoolstrijd tussen de gemeenteschool en de broederschool in Puurs om leerlingen van elkaar af te snoepen, deed er geen deugd aan. Dit gaf aanleiding tot een soort partijvorming in Kalfort. Jarenlang bleef de vete Kerremans-Lauwers smeulen, waarbij zelfs Lauwers' agentschap van de verzekeringsmaatschappij in de weegschaal werd gelegd.

Dat in 1931 schoolmeester Lauwers weerom werd aangeklaagd een leerling enkele muilperen te hebben gegeven, deed er nog een schep bovenop. De moeder van die Kalfortse bengel had toen al vloekend en tierend de school overhoop gezet en de gemoederen in Kalfort liepen hoog op als ze rondstrooide: "*Nu zal ik hem hebben.*" Toen jongeren Lauwers uitjoelden en hem achterna riepen: "*Hij moet in den bak! Hij moet in den bak!*" werd het hem teveel en nam een advocaat onder de arm om die jongeren te vervolgen, terwijl hij zich al moest verdedigen voor het vrederecht voor de kastijding van de jongen.

En dan was er nog eind jaren '30 de kwestie met enige burens over de hofmuur en een stinkende schouw. Allemaal zaken die een vrederechter dagelijks voorgeschoteld krijgt en die de toch al bedorven sfeer nog meer deed stinken.

Of al die juridische stappen verstandig waren, willen we niet beoordelen. Hadden sommige burens en parochianen het gevoel dat de schoolmeester en zijn vrouw denigrerend deden over hen? Zagen die mensen hen als

'dikke nekken', behorend tot de bovenlaag van Kalfort? Hadden de heer Lauwers en zijn echtgenote, die zich tijdens de oorlog voor Winterhulp inzette, zich onmogelijk gemaakt bij een aantal dorpelingen? Het kan. Maar dat geeft nooit iemand het recht om medeburgers te benadelen en al zeker niet hen naar het leven te staan.

Met bovenstaande bedenking willen we enkel aantonen dat in onze ogen schijnbare futiliteiten mogelijks aanleiding geven tot zware gevolgen. En dat we moeten beseffen dat niet alles zwart-wit is, maar dat er een heel brede kleurenwaaier bestaat tussen wit en zwart. Dat de Tweede Wereldoorlog na 75 jaar nog altijd de emoties beroert en een gevoelig onderwerp is in meerdere dorpgemeenschappen is een feit, maar wordt het geen tijd om dit te onderzoeken op een rationele en doordachte manier? Wel, ik vraag het me af.

Verdwenen (ge)zichten: De Warande en Munter in Liezele

Jos Winckelmans

(foto J. Winckelmans)

Op een Liezeles grensperceel tegen de provinciale baan Mechelen-Dendermonde, recht tegenover het Gravenkasteel van Lippelo, stond sinds 1888 herberg De Warande. Eigenaar Louis Schoutteten uit Gent hoopte zo een graantje mee te pikken van het 'drukke' reizigersverkeer. In 1904 werd de herberg vererfd aan zijn schoonzoon, de Gentse magistraat August Roland. Het echtpaar Jan Van Assche-Van Aceleyen nam toen de herberg in erfpacht en vergrootte het gebouw. Enige jaren na WO I zou het echtpaar Louis Van Opstal-Ghesquire er zijn intrek nemen.

Deze Louis Van Opstal (°Lippelo 24/02/1895) woonde voor de oorlog bij zijn neef, smid Peer De Ost, in het Dorp te Lippelo, van wie hij de kunst van het smeden leerde. In 1913 was er bij het Belgisch leger een grote vraag naar hoefsmeden voor de cavalerie-eenheden. Louis voelde zich geroepen, schreef zich in en begon in Mechelen aan zijn dienst met een job die hij graag deed. Een jaar later kwamen de Duitsers roet in het eten gooien en de legersmidse verhuisde naar achter het front, naar Oostvleteren. Louis Van Opstal kwam niet in de gevechtszone, maar had zijn smidse aan de rustverblijven van de soldaten, ver achter de frontlijn. In feite had hij het nog niet zo kwaad, het meeste werk was vooral 's avonds als de ruiters terugkwamen van hun aanval- of verkenningstochten.

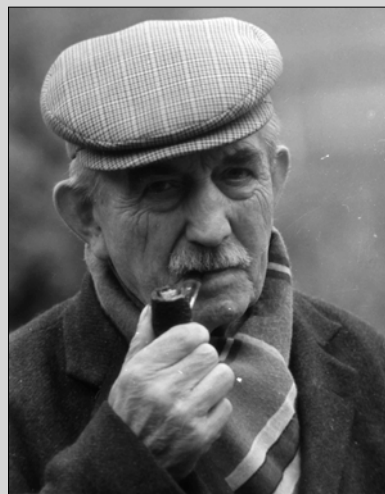
Tijdens de dag had hij soms de tijd om de omgeving te verkennen en dat resulteerde vrij vlug in een prille liefde. In Oostvleteren leerde hij Hermine Ghesquire kennen. Zij was 26, zeven jaar ouder dan de smid. Gevolg was dat Louis na de oorlog terugkeerde naar Peer De Ost in Lippelo met zijn kersverse bruid en zijn dochtertje Yvonne, die geboren werd in het veldhospitaal te Beveren aan de IJzer (16/11/1917).

(foto J. Winckelmans)

De smidse in Lippelo-dorp bleek maar een tijdelijke opvang, want in december 1919 nam Louis de erfpacht op De Warande van de familie Van Assche over. Louis Van Opstal kreeg als bijnaam 'de Munter', waarvan ik de reden niet heb kunnen achterhalen. Maar Munter werd een begrip en niemand gebruikte nog de herbergnaam De Warande.

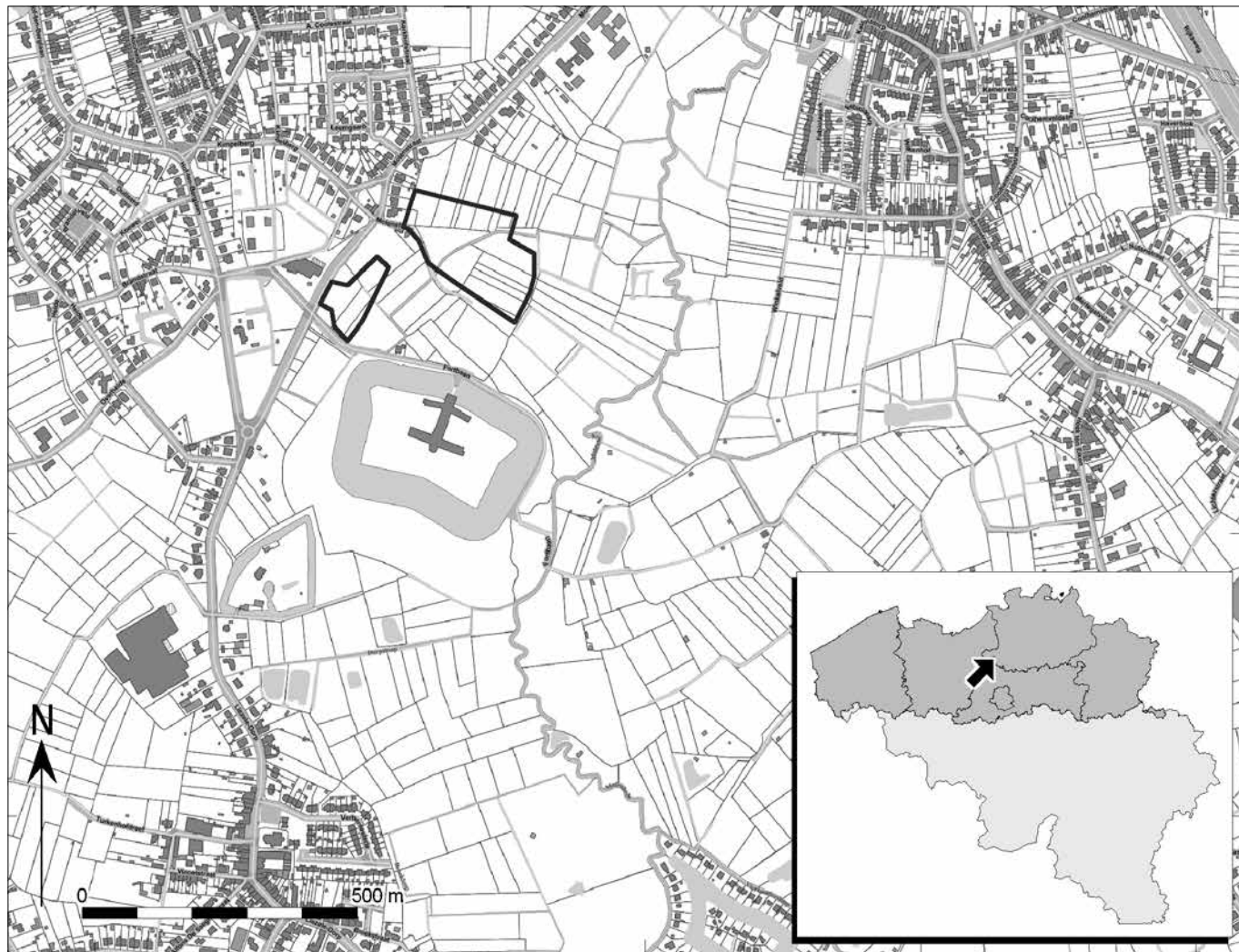
Munter overleed op 8 januari 1970, op 75 jarige leeftijd. Zijn twee dochters bleven de herberg uitbaten. Bij de heraanleg van de 'provinciale baan' in 1990 was geen plaats meer voor de herberg en werd hij afgebroken. Meteen verdween ook de 'handwijzer' op de hoek. Maar Liezele kreeg er wel een toponiem bij: Munters.

(foto J. Winckelmans)

Een agrarische nederzetting met sporen van metaalbewerking uit de Romeinse periode te Puurs

I. Van Kerkhoven, D. Van den Notelaer en B. Belis

Locatie van de site

Inleiding

Vanwege de aanleg van een landschapspark nabij het fort van Liezele te Puurs werd eind 2016 een terrein met een oppervlakte van ongeveer 3,6 ha onderworpen aan archeologisch onderzoek.¹ Het projectgebied is gelegen in het zuidwesten van de provincie Antwerpen, in de regio Klein-Brabant. Het plangebied werd opgedeeld in twee zones (zie hierboven). De kleinste zone was gelegen aan de Fortbaan, ter hoogte van de bunkerlinie. In deze zone werden voornamelijk loopgraven en bunkers uit de Eerste Wereldoorlog aangetroffen. De tweede zone was circa 2,9 ha groot en bevond zich ten noorden van het fort. Hierin werden verspreid nederzettingssporen uit de IJzertijd, de Romeinse tijd en de (vroeg) Middeleeuwen aangetroffen, samen met de verdedigingslinie van het fort uit de Eerste Wereldoorlog.

Het projectgebied bevindt zich in het oosten van de Vlaamse Vallei en is gelegen op Pleistoceen dekzand. In het oosten en westen van de noordelijke zone werd

een matig droge lemige zandbodem aangetroffen. Min of meer centraal zijn een matig natte lemige zandbodem en een matig natte lichte zandleembodem aanwezig. De Romeinse bewoning is gelegen aan de grens met de nattere bodemtypes. In dit artikel worden de huisplattegronden, waterputten en enkele opmerkelijke sporen van metaalbewerking van de Romeinse nederzetting besproken. De dichtst bijzijnde gekende Romeinse vondsten bevinden zich op 1,2 km van het plangebied.² Deze betreffen losse vondsten aangetroffen tijdens een veldprospectie. De dichtstbijzijnde gekende Romeinse bewoningskern bevindt zich bijna 7 km ten noordwesten van het plangebied.³ De Romeinse contexten aangetroffen tijdens dit archeologisch onderzoek werpen bijgevolg nieuw licht op de regionale Romeinse geschiedenis.

Aard en fasering van de nederzetting

De sporen uit de Romeinse tijd werden verspreid over de opgravingszone

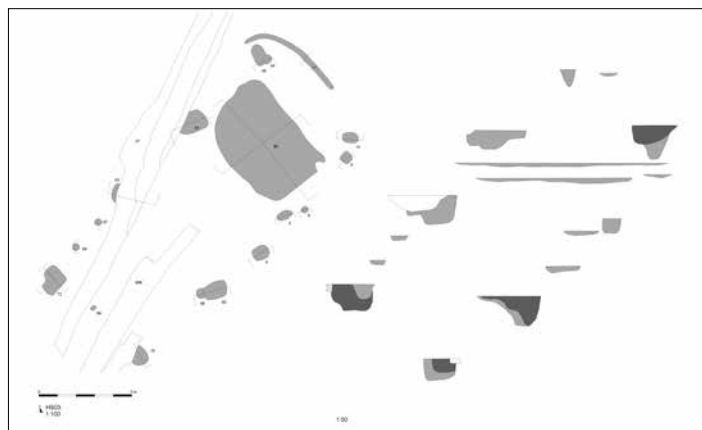
ontdekt, telkens nabij de grens tussen de droge en matig natte bodems. De bewoning binnen het plangebied lijkt op basis van het vondstmateriaal onafgebroken door te lopen van de IJzertijd naar de Romeinse periode. Het gaat om vijf huisplattegronden, verschillende bijgebouwen en spiekers, vier waterputten en verscheidene kuilen (zie fig. 1 achteraan het artikel). Het aangetroffen aardewerk en de typologie van de huisplattegronden laten toe de nederzetting op te delen in minstens vier fases.

De nederzetting bestaat uit vijf woonkernen, volgens de definitie van De Clercq.⁴ Het aantreffen van vier waterputten, enkele bijgebouwen en spiekers doet vermoeden dat een woonkern hier bestond uit een hoofdgebouw, een waterput, al dan niet een bijgebouw en één of meerdere spiekers. Door de aanwezigheid van vondstmateriaal en oversnijdingen is het mogelijk enkele van deze randstructuren toe te wijzen aan de verschillende huisplattegronden. Voor het Maas-Demer-Scheldegebied geldt de norm dat Romeinse woonkernen op het platteland bestonden uit twee tot vier gelijktijdige woonkernen.⁵ Aangezien de begrenzing van de Romeinse bewoning niet werd aangesneden, wordt verondersteld dat de Romeinse site doorloopt buiten de opgravingszone. De bewoning duurde vermoedelijk tot in de 3de eeuw. Dit komt overeen met de meeste Romeinse nederzettingen in het Maas-Demer-Scheldegebied die lijken te eindigen in het eerste of tweede kwart van de 3de eeuw.⁶ Puurs ligt op een overgangsgebied tussen verschillende plattegrondtypologieën. De types plattegronden die tijdens dit onderzoek zijn aangetroffen sluiten meer aan bij het westen van Vlaanderen.

De eerste fase van bewoning bevindt zich in het noordoosten van het plangebied. De paalkuilen van de huisplattegrond (HS02) bevatten aardewerk uit de late ijzertijd en de vroeg Romeinse periode. Het gaat om een éénschepig gebouw met drie gebinten, ondersteund door de wandpalen. Dit éénschepig gebouw kende een gelijkmatig gespreide krachtenverdeling over gebintdragende palen in de lange zijde (ook gekend als huistype IV). Opmerkelijk is dat de structuur in de vroeg Romeinse periode lijkt te dateren. Huistype IV wordt namelijk voornamelijk in de 2e tot 3e eeuw teruggevonden. In het verlengde van de huisplattegrond werd een zes-palig bijgebouw aangetroffen. Dit bijgebouw kon niet door middel van vondstmateriaal gedateerd worden. De nabijheid ten opzichte van HS02 doet een gelijktijdige datering vermoeden.

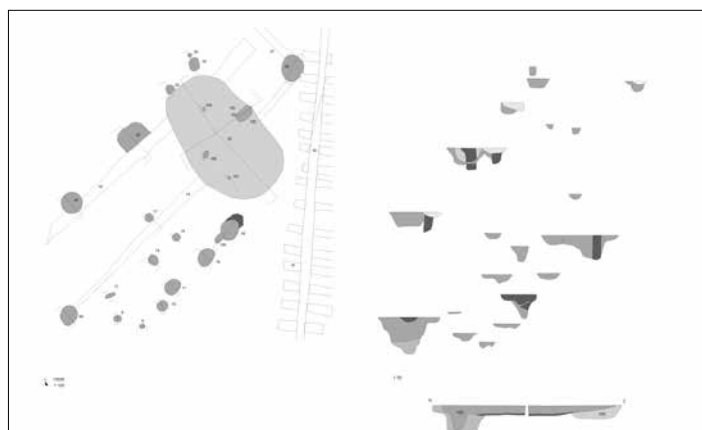
Voor de tweede plattegrond (HS11) is er geen datering mogelijk op basis van vondstmateriaal. Het betreft een plattegrond type IIB: een éénschepig gebouw met kruisvormig verspreide krachtenverdeling en twee traveeën. Deze plattegronden zijn te dateren vanaf de Flavische periode tot de late 2de eeuw.⁷ De oriëntatie van deze plattegrond wijkt licht af van de andere vier huizen. Het is mogelijk dat dit huis een voorganger is van de latere woonstalhuizen met potstal.

Drie van de plattegronden hebben verdiepte stalgedeeltes. Twee van deze woonstalhuizen zijn gelegen in het noordwesten, een derde ligt aan de zuidrand van het plangebied. De plattegrond aan de zuidrand (HS03) is vermoedelijk te dateren vanaf 130 na Christus. De plattegrond is er een van het type IV, een éénschepig gebouw met gelijkmatig gespreide krachtenverdeling over gebintdragende palen in de lange zijden (zie figuur hieronder).⁸ Dit huis ligt geïsoleerd, zonder duidelijke sporen of structuren die eraan gerelateerd kunnen worden.

HS03 met links de plattegrond in het vlak en rechts de coupetekeningen

De twee woonstalhuizen in het noordwesten (HS06 & HS08) zijn eveneens te dateren in de Midden-Romeinse tijd. De meest oostelijke van deze (HS06) valt onder plattegrond type II: een éénschepig gebouw met kruisvormige gespreide krachtenverdeling met drie tot vier traveeën (zie figuur hieronder).⁹ De plattegrond kan gedateerd worden tussen 125 en 175 na Christus. Er bestaat bijgevolg mogelijk een overlapping in occupatie tussen HS03 en HS06. Op basis van locatie is het aannemelijk dat bijgebouw 05 aan deze plattegrond kan gekoppeld worden. Er is echter geen vondstmateriaal dat deze hypothese kan bevestigen.

HS06 met links de plattegrond in het vlak en rechts de coupetekeningen

HS08 met links de plattegrond in het vlak en rechts de coupetekeningen

De westelijke plattegrond (HS08) vertegenwoordigt een volgende fase. Aan de oostkant van het huis is een grote afvalkuil (KL09) gelegen. Op basis van de grote hoeveelheid vondstmateriaal uit deze kuil en uit de potstal kan het huis gedateerd worden in de 3de eeuw. De plattegrond valt onder type IV: er is geen kruisvormige structuur aanwezig (zie figuur hierboven).¹⁰ De opbouw van deze plattegrond verschilt van de andere twee woonstalhuizen. Aan de oostkant van het huis lijken twee steunberen aanwezig te zijn. Aan de westkant werden evenwel geen tegenhangers opgetekend. Door de ligging lijkt bijgebouw 04 deel te zijn van dit erf.

Waterputten

In de noordwesthoek werden in totaal vier waterputten/kuilen aangetroffen. Waterkuil WK01 kan met zekerheid gekoppeld worden aan HS06 aangezien er in de waterkuil en een wandpaal van het huis aardewerkfragmenten van eenzelfde recipiënt werden aangetroffen. De waterkuil en HS06 kunnen dus tot eenzelfde woonkern worden gerekend. Voor de andere drie waterputten is het lastig deze met zekerheid aan een huis of woonkern te koppelen. De houten constructie in de meest oostelijke waterput (WA01) bestond uit vijf stevige houten planken in een vierkant. Deze waterput is te dateren in de periode 100-175 na Christus. In de centraal gelegen waterput (WA02) was de houten constructie verwijderd om gerecupereerd te worden. De constructie van de meest westelijke waterput was zeer stevig en zeer goed bewaard. De houten constructie was nog voor minstens 3 m bewaard. De opbouw bestond uit vier zware vierkant gekapte palen die zich verticaal op de hoeken bevonden. Langs de vier zijden waren daartussen dikke horizontale planken geplaatst. Het is niet meteen duidelijk bij welke plattegrond deze waterput geplaatst moet worden. Op basis van de locatie zou deze waterput bij HS08 kunnen horen.

Waterput WA01 met de houten constructie

Sporen van metaalbewerking

Tijdens het veldwerk werden er in totaal bijna 1.300 metaalslakken, goed voor meer dan 140 kg slakmateriaal, teruggevonden. Hoewel verscheidene paalkuilen en kuilen slakmateriaal bevatten, bevindt bijna 65% van het slakmateriaal zich in kuilen 12 en 13. De nabij gelegen kuil 14 leverde eveneens een aanzienlijk deel aan slakmateriaal op, maar minder in vergelijking met de twee andere kuilen. Ook in één van de waterputten (WA02) werd een grote hoeveelheid slakmateriaal aangetroffen. De kuilen situeren zich enkele meters ten zuidwesten van HS06 en ten zuidoosten van BG04, op de overgang naar lager gelegen natter terrein. De plattegrond HS06 kan gedateerd worden in de

tweede helft van de 2de eeuw. Voor BG04 is een datering problematisch, hoewel deze op basis van het aardewerk waarschijnlijk eveneens tot de Midden-Romeinse periode kan teruggebracht worden. De kuilen met het slakmateriaal bevinden zich dus midden in de Romeinse woonzone.

Kuil 12, 13 en 14 zijn respectievelijk 129 cm, 84 cm en 66 cm diep. Alle kuilen hadden een gelaagde vulling waarbij donkere lagen met as en slakmateriaal, lichtere dempingslagen met minder vondstmateriaal opvolgden. De zijwand van kuil 12 was bekleed met grote stukken aardewerk (zie figuur hieronder). Het betreft delen van een olijfolieamfoor Dressel 20, een Scheldevallei-amfoor en een dolium, allen grotendeels volledig. Van de amforen zijn er geen randfragmenten aangetroffen. De doliumrand was echter nog voor de helft aanwezig. Het ensemble wordt in de Midden-Romeinse periode geplaatst. Het is onduidelijk of het afvalmateriaal betreft of dat de wand van de kuil geplaveid was ten behoeve van een onbekende secundaire functie van de kuil. In de kuil werd verder enig aardewerk uit de IJzertijd aangetroffen. Gezien de nabijheid van IJzertijdbewoning enkele meters ten westen van de Romeinse contexten, is het niet verwonderlijk dat dit oudere materiaal vermengd geraakte tijdens het uitgraven en/of dichtsmijten van de kuil. Het aardewerk uit kuil 13 en 14 wordt net zoals kuil 12 in de Midden-Romeinse periode geplaatst.

Kuil 12 met zicht op de scherven in de kuilwand

In de Romeinse tijd werd slakmateriaal vaak gedumpt in reeds bestaande kuilen die hun oorspronkelijke functie hadden verloren.¹¹ Het gebrek aan verbrandingssporen suggereert dat dit ook het geval was bij de drie kuilen uit Puurs. Restanten van de eigenlijke smeedoven waaruit het slakmateriaal komt, werden tijdens de opgraving niet aangetroffen. Desalniettemin kan er aan de hand van het slakmateriaal veel afgeleid worden over de metaalbewerking te Puurs.

Het smeedproces kan ruwweg opgedeeld worden in twee processen.¹² Eerst moet het ruwe erts gezuiverd worden in een reductieoven. Hiervoor wordt meestal een laagoven gebruikt.¹³ Na het reductieproces kan het ijzer gesmeed worden. Nagenoeg alle bestudeerde slakken kunnen geïdentificeerd worden als smeedslakken afkomstig van de smeedhaard.¹⁴ Deze worden gevormd wanneer het gloeiende ijzer, de leem van de haardbedekking, de brandstofas en eventueel een toegevoegd vloeimiddel met elkaar in contact komen.¹⁵ Naast smeedslakken werd er ook één stuk hamerslag teruggevonden. Zulke stukken ontstaan wanneer het ijzer op het aambeeld behandeld wordt. Er zijn tijdens de opgraving geen restanten van een smeedoven gelokaliseerd. Dit is niet verwonderlijk aangezien deze smeedovens vaak na gebruik werden afgebroken en moeilijk herkenbaar zijn.¹⁶

Circa 45% van de bestudeerde smeedslakken worden gekenmerkt door een planoconvexe vorm. Deze vorm ontstaat door de temperatuurverdeling in het houtskoolbed en is bijgevolg een goede indicator van het gebruik van houtskool als brandstof. Dit wordt eveneens bevestigd door houtskoolinsluitingen en afdrukken van houtskool in het slakmateriaal. Omdat er bij ruwweg de helft van het slakmateriaal afdrukken van de haardwand zijn terug te vinden, is het mogelijk de vorm van de oven te reconstrueren.¹⁷ Hieruit kan worden afgelezen dat de haard ter hoogte van het hiteschild een verticaal verloop kende. Naar onderen toe ging dit afgerond hoekig over in een vlakke bodem. Het slakmateriaal wijst op een haard die een diepte had van 13 cm en zijden van circa 15 cm, waardoor het een relatief kleine haard betreft. De lemen wanden van de smeedhaard waren vermoedelijk ongeveer 10 cm dik.

De opbouw van de smeedhaard is consistent met een kleine, bovengrondse oven. Waarschijnlijk werd er enkele generaties lang voornamelijk ijzer gesmeed voor eigen gebruik en werd er weinig of niet ingezet op het uitvoeren van metaal. Dit wordt mede bevestigd door de betrekkelijk kleine hoeveelheid slakmateriaal in vergelijking met grotere metaalproductiesites. Mogelijk betrof het eerder een herstellatelier dan een echte productieplaats. Het bovengrondse karakter van de haard brengt met zich mee dat de haard zelf niet meer zichtbaar is in het archeologische vlak. Mogelijk betreft één van de bijgebouwen een overdekte werkplaats waar het ijzer bewerkt werd. Een potentiële kandidaat hiervoor is BG04, dat zich op korte afstand van beide kuilen met grote hoeveelheden slakmateriaal bevindt en enkele sporen met tekenen van verbranding bevat.

Aardewerk

Het Romeins aardewerk uit de nederzetting kan in twee periodes worden ingedeeld. Het handgevormde aardewerk met plantaardige vershraling past in de Vroeg-Romeinse tijd. In deze periode wordt er in rurale nederzettingen nog vooral aardewerk gebruikt dat volgens de oude traditie is gemaakt. Daarnaast komt ook het eerste op de draaischijf gevormde aardewerk op. In deze regio behoren de dolia met een handgevormd lichaam en gedraaide rand tot de vroegste Romeinse vormen.

Tijdens de tweede periode komt er voornamelijk Lowlands ware voor. Daarnaast bestaat het ensemble uit dit tijdsvak voornamelijk uit fragmenten van dolia en amforen. Onder de amforen bevinden zich zowel lokale varianten zoals schel-

Voorbeelden van aardewerk uit kuil KLO9. Deze kuil wordt gerelateerd aan huis HS08

devalleiamforen, als exemplaren uit het Mediterrane gebied. Fijn aardewerk zoals terra sigillata, terra nigra en geverfde waar werd slechts in kleine hoeveelheden aangetroffen. Onder het fijnere aardewerk was terra sigillata uit Oost-Gallië het prominentst aanwezig (zie fig. 2 achteraan artikel).

Interessant is dat er in verhouding vrij veel briquetage of zoutaardewerk aanwezig was op de site. Dit aardewerk heeft een dun baksel met een sterke vershraling van plantaardig materiaal. Dit is waarschijnlijk afkomstig uit het grensgebied van de Morini en Menapii. Er zijn zelfs aanwijzingen dat het herkomstgebied net in Menapisch gebied lag.¹⁸

Romeinse munt

Tijdens de opgraving werd er één Romeinse munt aangetroffen. Deze werd zonder context aangetroffen; de informatie die via deze munt kan worden verstrekt, blijft bijgevolg beperkt.

De munt werd aangetroffen bij de aanleg van werkput 23, de munt is matig tot goed bewaard gebleven in de grond. Op de voorzijde is duidelijk het profiel van keizer Trajanus zichtbaar, de tekst rondom het profiel is niet bewaard. De keerzijde van de munt is beter bewaard. Hierop is een zittende Salus met altaar afgebeeld. Op deze zijde is ook een gedeelte van de tekst bewaard gebleven waardoor de munt gedetermineerd kan worden. De volledige tekst zal er waarschijnlijk als volgt uit hebben gezien:

De munt van Trajanus.

Voorzijde: [IMP CAES NERVAE TRAIANO AVG GER DAC P M TR P COS V P P]
Achterzijde: S P Q [R OPT]IMO [PRI]NC[IP]I S C

Het gaat om een Sestertius geslagen tussen 103 en 111 n.Chr. te Rome. Vermits deze munten een hele tijd kunnen circuleren alvorens deze in de grond terecht komen is het niet mogelijk te bepalen wanneer deze munt in de bodem terecht is gekomen. Waarschijnlijk heeft deze te maken met de Romeinse nederzetting uit de 2de helft van de 2de eeuw.

Botanische studie

Tijdens het archeologisch onderzoek werden er verscheidene pollenstalen en macrorestenstalen genomen om het landschap en voedingspatronen in het verleden te onderzoeken. De analyse van de pollen wijst erop dat er in de wijde omgeving verscheidene soorten bomen hebben gestaan. Het gaat enerzijds om eik en hazelaar; bomen die eerder op de drogere gronden gedijen,

en anderzijds om els, die eerder natte gronden verkiest. Er werd ook een klein aandeel aan pollen van berk, beuk, den, linde en wilg teruggevonden.

Naast aanwijzingen van bomen werden er ook aanwijzingen van (on)kruid aangetroffen in de stalen. Het gaat om een waaier aan plantjes zoals smalle weegbree of brandnetel. Deze worden vaak aangetroffen als onkruid in de omgeving van moestuintjes of akkers. Ongeveer 25% van de pollen zijn afkomstig van grassen. Andere planten die vaak samen met gras voorkomen die aanwezig waren in de pollenstalen zijn klaver en krulzuring.

Voorts zijn ook cultuurgewassen aanwezig in de stalen. Alle pollenstalen bevatten graanpollen. Het was niet mogelijk de graansoort te specificeren. Wel werden er in twee macrorestenstalen verkoolde graankorrels teruggevonden die waarschijnlijk afkomstig zijn van broodtarwe. Daarnaast bevatten deze stalen restanten van pluimgierst en is er één pitje van gewone braam vastgesteld.

Voorts bevatten de pollenstalen ook tal van sporen van mestschimmels. De types mestschimmels die werden aangetroffen zijn specifieke schimmels die op mest van groot vee zoals runderen of paarden groeien.

De gegevens laten toe een vrij accuraat beeld over het Romeinse landschap rondom de site te schetsen. De pollen afkomstig van bomen zijn niet talrijk aangetroffen, hetgeen er op wijst dat er weliswaar bomen in de wijde omgeving stonden, maar dat dit eerder gezien dient te worden als een nederzetting in een open gebied aan de rand van een bos.

Het aanzienlijk aantal graspollen, aangevuld met klaver en krulzuring wijzen op de nabijheid van graasweides rondom de site. De hypothese dat er graasweides voor vee aanwezig waren wordt bevestigd door de aangetroffen mestschimmels.

Naast indicaties voor veeteelt zijn er ook aanwijzingen voor akkerbouw. Deze worden onrechtstreeks teruggevonden door de aanwezigheid van onkruid dat gedijt in akkers, maar ook de aanwezigheid van graansoorten en pluimgierst¹⁹ wijst hierop.

Literatuur

- BACHMAN H., 1982. *The identification of slags from archaeological sites*, Londen.
- BRUGGEMAN J., CLEDA B. & REYNS N., 2017. *Archeologische opgraving Oostakker – Muizelstraat/Wolputstraat (Volume 1)*, (All-Archeo rapport 175), Temse.
- DE CLERCQ W., 2009. *Lokale gemeenschappen in het Imperium Romanum. Transformaties in rurale bewoningsstructuur en materiële cultuur in de landschappen van het noordelijk deel van de civitas Menapiorum. (Provincia Gallia-Belgica, ca. 100 v. Chr. – 400 n. Chr.)*, Gent.
- DE RIJK P.T.A., 2017. *De slak van de locatie Landschapspark te Puurs (gemeente Liezele)*, (Patrice de Rijk Archeometallurgie rapport 183), Bad Bayersoien.
- FATH B. & WESEMAEL E., 2008. *Archeologische opgraving aan de Schildstraat te Kleine-Spouwen (Bilzen)*, (ARON rapport 37), Sint-Truiden.
- HEEREN, S., 2015. The depopulation of the Lower Rhine region in the 3rd century. An archaeological perspective. In: Roymans, N., Derks, T. & HIDDINK H. (eds.), *The Roman villa of Hoogeloon and the archaeology of the periphery*, Amsterdam, p. 271-294.
- KENEMANS M.C. & VAN DER VELDE, H.M., 2007. De opgraving op de Boetelerenk (Zegge VI). In: van der Velde, H.M. (ed.), *Germanen, Franken en Saksen in Salland. Archeologisch en landschappelijk onderzoek naar de geschiedenis van het landschap en nederzettingen uit de Romeinse tijd en Vroege Middeleeuwen in centraal Salland*, (ADC Rapport 675), Amersfoort, p. 87-108.
- PAYNTER S., 2006. Regional variations in bloomery smelting slag of the Iron Age and Romano-British periods, *Archaeometry* 48, 2, p. 271-292.
- SCHUERMAN E., 1996. De Gallo-Romeinse ijzerindustrie: Proces, archeologisch materiaal, ruimtelijke spreiding. In: Lodewijckx M. (ed.), *Archaeological and historical aspects of West-European societies: Album amicorum André Van Doorslaer*, (Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 8), Leuven, p. 182-191.

De analyse van de pollen en macroresten wijst op een open Romeinse nederzetting aan de rand van een bos waar aan landbouw en veeteelt gedaan werd. Deze economische activiteiten worden ook aangetoond door andere aspecten van de opgraving. Zo wijst de aanwezigheid van potstallen, waarbij de mest van het vee opgevangen wordt om de arme zandgrondakkers te verrijken eveneens op landbouw en veeteelt.

Conclusie

De opgraving aan het fort van Liezele te Puurs heeft een bijzondere site uit de Romeinse tijd opgeleverd. Deze contexten werpen nieuw licht op het regionale Romeinse verleden, waarvan tot op heden weinig gekend was. Er werden tijdens de opgraving vijf Romeinse huisplattegronden herkend, met verschillende waterputten, bijgebouwen, spiekers en enkele opmerkelijke kuilen. Het vondstmateriaal wordt op dit moment nog steeds aan onderzoek onderworpen. Toch blijkt er uit de voorlopige gegevens dat er minimum drie bewoningsfasen zijn en dat twee van de drie woonstalhuizen gelijktijdig in gebruik waren.

De woonstalhuizen illustreren dat de dagtaak van de Romeinse bewoners grotendeels bestond uit agrarische activiteiten. De locatie van de nederzetting op de overgang van droge naar matig natte gronden stond waarschijnlijk toe gewassen te telen die op beide gronden gedijen. Het veelvuldige slakmateriaal illustreert dat er naast landbouw en veeteelt ook aan metaalproductie werd gedaan. Een analyse van het slakmateriaal staat toe de aard van deze metaalnijverheid te karakteriseren als kleinschalige activiteiten gericht op het produceren en/of herstellen van materiaal voor eigen gebruik.

Noten

- ¹ VAN KERKHOVEN, in voorbereiding.
- ² CAI nr. 105818.
- ³ CAI nr. 32707.
- ⁴ DE CLERCQ, 2009: 201.
- ⁵ HIDDINK & ROYMANS, 2015, p. 45-46.
- ⁶ HEEREN, 2015.
- ⁷ DE CLERCQ, 2009: 287.
- ⁸ DE CLERCQ, 2009: 291.
- ⁹ DE CLERCQ, 2009: 291.
- ¹⁰ DE CLERCQ, 2009: 291.
- ¹¹ Zie bv. BRUGGEMAN *et al.* 2017, p. 56-57; FATH & WESEMAEL 2008, p. 22; KENEMANS & VAN DER VELDE 2007, 93-97.
- ¹² BACHMAN 1982, p. 9 & 30-31; SCHUERMAN 1996, p. 185-188.
- ¹³ SCHUERMAN 1996, p. 184.
- ¹⁴ DE RIJK 2017, p. 2.
- ¹⁵ PAYNTER 2006, p. 272.
- ¹⁶ SCHUERMAN 1996, p. 184 & 190.
- ¹⁷ DE RIJK 2017, p. 2-4.
- ¹⁸ Mondelinge mededeling P. van den Broeke.
- ¹⁹ Pluimgierst werd al vanaf het neolithicum verbouwd, maar kent een sterke toename in gebruik vanaf de bronstijd. Deze plant is tegenwoordig minder gekend, maar kende voornamelijk tijdens de ijzertijd en Romeinse periode een grote mate aan populariteit. Deze plant werd als basis voor het bereiden van pap en koeken gebruikt.

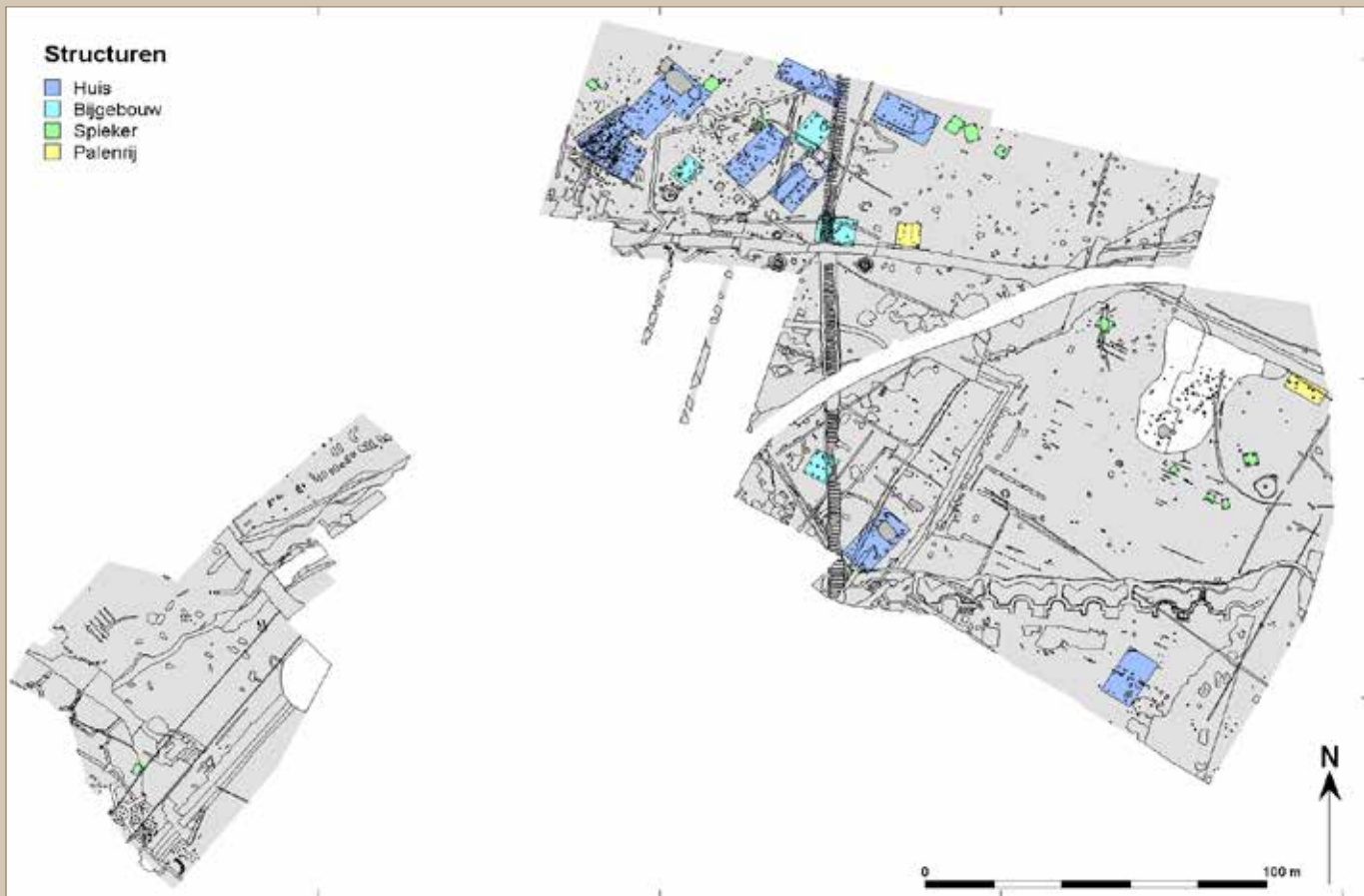

Fig. 1: De aangetroffen sporen met aanduiding van de Romeinse structuren

Fig. 2: Moeilijk leesbare stempel op terra sigillata: BA[...], mogelijk Baccatus of Banolucci (beide actief in de Auvergne-Rhône-Alpes regio).

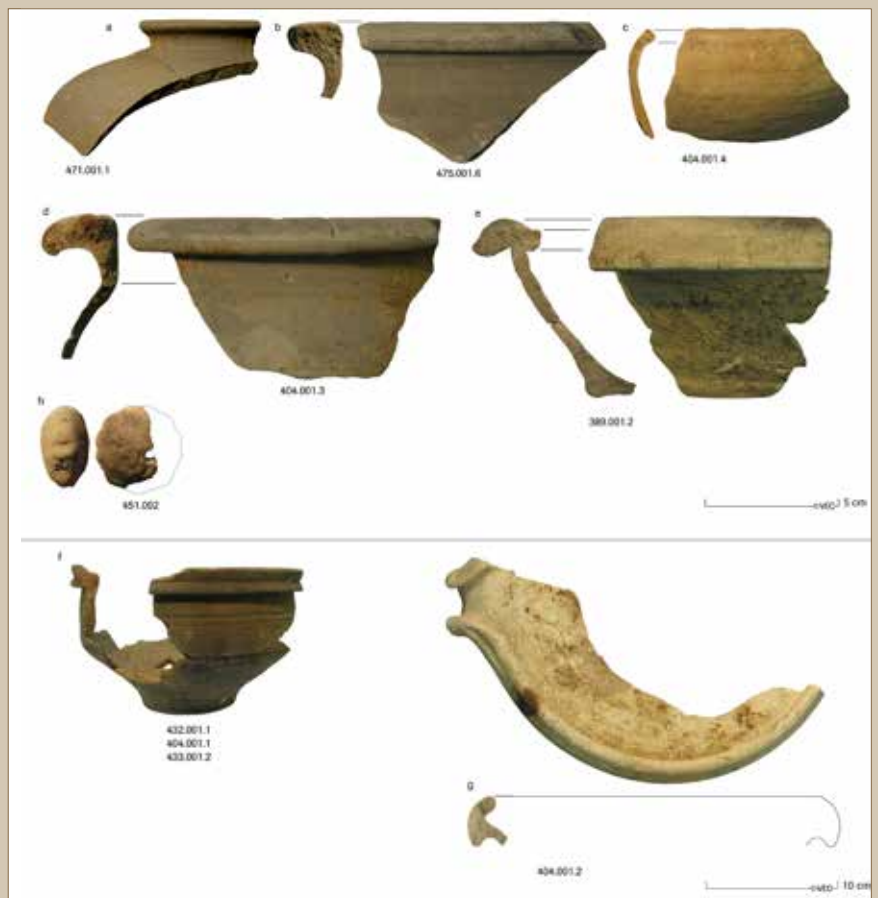

Fig. 3: Aardewerk uit huis 6

Nieuw jaarboek VHKB

Wegens de gekende omstandigheden hebben we echter nog geen weet van prijs en datum van verschijning. Maar wie geïnteresseerd is, kan zijn adresgegevens (vooral e-mailadres) al doorgeven aan onderstaand adres met de vraag naar informatie over het boek. We nemen dan ten gepaste tijde contact met u op.

Erfgoodhuis De Casteleyn, W. D'Urselstraat 5, 2880 Hingene-Bornem
Check ook even volgende website: www.heemkunde-klein-brabant.com